TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PONTELLY ISTVÁN

TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

VI. ÉVFOLYAM. — I. FÜZET.

TEMESVÁROTT,
MAGYAR TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA.
1880.

TARTALOM.

Előszó Pontelly Istvántól 1
Öt megerősitett pont az Al-Dunán. Böhm Lénárttól 3
A tatárjárás előtti magyar kővárak az archaeologia és történettudomány mai állás-
pontján. Pontelly Istvántól 14
Tárcza: Rendes havi választmányi ülés 1879. október 29-én 30
„ Rendes havi választmányi ülés november 26-án 33
„ Rendes havi választmányi ülés deczember 20-án 36
Emléklap, Miletz János, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat öt évi
titkára, irodolmi működésének szentelve Pontelly Istvántól 41
Egyveleg 46
Statisztikai kimutatás a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjairól
1880-ban. Pontelly Istvántól 48

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TŐRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PONTELLY ISTVÁN,

TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

VI. ÉVFOLYAM. — VI. KÖTET.

TIZENEGY LITHOGRAFIROZOTT ÁBRÁVAL AZ 50., 65., 66, 69. 121 ÉS 161-DIK LAPHOZ.

TEMESVÁROTT.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDÁBAN.

1880.

301587

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A HATODIK KÖTET ÁLTALÁNOS

TARTALMA.

ELŐSZÓ: PONTELLY ISTVÁN SZERKESZTŐTŐL.

I. Értekezések.

Lap

1. Öt megerősített pont az Al-Dunán. Böhm Lénárttól 3
2. A tatárjárás előtti magyar kővárak az archaeologia és történettudomány mai álláspontján. Pontelly Istvántól 12
3. Temes megyének (1880-dik évi márczius 19-ki) végzése. Pontelly Istvántól . 57
4. Történelem-régészeti tanulmányok az Al-Duna hajdani erődítéseiről. Böhm Lénárttól 64
5. A Trajánhíd; Alexander Severus tornya és vára; a középkori és mostani Szörénytorony. Boleszny Antaltól 97
6. A Szalkay (a nép nyelvén Szoronyistye) barlang. a Domoglet-Serbán hegy lejtőjén, Szörénymegyében. Pontelly Istvántól 120
7. A topleczi vízvezeték és a mehádiai régiségek. Böhm Lénárttól 161
8. Decebal és a Dákok. Edelspacher Antaltól 168
9. Metternich herczeg hagyományaiból. Quis? . . . Quid-től 175

II. Tárcza.

1. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1879. október 29-én 30
2. Rendes havi választmányi ülés november 26-án 33
3. Rendes havi választmányi ülés deczember 20-án 36
4. Rendes havi választmányi ülés 1880. január 28-án 80
5. Rendes havi választmányi ülés február 25-én 83
6. Rendes havi választmányi ülés márczius 31-én 86
7. Rendes havi választmányi ülés április 28-án 134
8. Kilenczedik évi közgyülés junius 2-án 136
9. Rendes havi választmányi ülés szeptember 29-én 188
10. Emléklap Miletz Jánosnak, a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat"-náli öt évi titkársága munkásságának szentelve. Pontelly Istvántól . . 41
11. Észrevételek a Becskerek név eredetére nézve. Edelspacher Antaltól . . 90
12. Sarmizegethusa. Edelspacher Antaltól 153
13. Kimutatása a délm. tört. és rég. társ. muzeuma gyarapodásának $18^{79}/_{80}$-ban. Pontelly Istvántól 154
14. Dél-Magyarországra vonatkozó történelmi tarlózat. Iványi Istvántól 191

III. Egyveleg.

Lap

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjai $18^{79}/_{80}$-ban 48
Száz év Délmagyarország ujabb történetéből 46 193
A délmagyarországi régészeti muzeum 46
Óriási mamuth-álcsont Panesováról a Duna Szaklanatz szigetéről 46
A csenei kőszilánk-lelet 46
Ambrus bácsi régészeti kis kátéja 91
A csanádi egyházmegye 1880-diki névtára 92
A vadászerdei Mercy-féle kastély 93
Arad monographiája 159
Antidiluvianus csontkövületek Zsadányból 160
Fehértemplom monographiája 193
Az anquincumi ásatások 194
Marbeau utleirása a Duna vidékeiről 195
A thebai csapat sírja 195
A museo-tiberino 195
Sylt-, Wigh- és Delos-szigeti ásatások 195

ELŐSZÓ.

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat Értesítőjének“ ezen első füzetével kezdi meg VI-ik évi folyamát.

Egy futó pillanat az elmult évek működéseire, meggyőzhet mindenkit azon erőfeszítő törekvésről, melyet az egyesület lelkes tagjai és elszánt munkásai a hazai tudomány országrészünkre vonatkozó kútforrásainak összegyűjtésében, a vidékünk földje alatt és felett rejlő műkincseknek felkutatásában kifejtének.

De bár a hazai történelmi és régészeti ismeretek terjesztésére oly tág terünkön az aratás bőséggel kinálkozik, annak kimerítő kiaknázására, a szellemi erőknek még mindig nagyobb számban való tömörülésére van szükség.

Ez okból a jelen évfolyam kezdetén szintén felkérjük egyesületünk minden tagját, az egyházi és világi elemeket, a városok és községek vezetőit és intelligens tényezőit, szóval Délmagyarország összes hazafiait, hogy országunk ezen része multjának minél kimerítőbb felderithetése végett, minden arra vonatkozó történelmi emléket és adatot, mint okleveleket, térképeket, könyveket, iratokat, festményeket, ércz-, kő-, faeszközöket, fegyvereket, ékszereket, öntvényeket, stb. társulatunk titokőréhez beküldvén, ekkép máris nemes műtárgyakban gyarapult muzeumunknak culturtényező jelentőségét minél tekintélyesebbé emelni szíveskedjenek.

Minden cserép-, fa-, ércz-, kő-, szövetdarab stb. a régi időkből, az emberiség őstörténete fejlődésének egy-egy betüje, melyeknek tudományos, criticai összeállitása hivatva van a jövőben világot

M. ACADEMIA KÖNYVTÁRA

vetni a mult időszakok homályára, hivatva van majdan teljes történeti képét felderíteni azon földnek, melyet Délmagyarországnak nevezünk; feltakarni lánczolatos egybefüggését azon eseményeknek, melyek itt lefolytak; hű rajzát adni az ide különböző időkben beköltözött és egymás nyomába letelepült népeknek; ezek életviszonyai, szokásai, hadakozási módjai, épitkezései, házi és hadieszközeinek.

A mult ereklyéit tehát az enyészettől megóvni mindenkinek, ki a történet- és régiségtudomány iránt érdeklődéssel viseltetik, legmagasztosabb feladata. S ha már a régiek barbárnak mondották azt, ki vonzódást és fogékonyságot az emberiség fokozatos fejlődésének észlelésére nem tanúsit: úgy bizonyára nem lehet dicsőbb foglalkozás, mint a föld gyomrában vagy az a fölött czéltalanúl heverő műkincsek felkutatásával és összegyüjtésével az ősidők setét ürjeit bevilágitva, azokat fényre derítenünk, s édes mindnyájunknak, vállvetett törekedéssel, az elénk tűzött nagy czél megvalósítására, egymás kölcsönös támogatásával közremunkálnunk.

Az egységes összműködés alkothat csupán nagyszerűt; állithat az utókornak az elődök munkáiban oly példát, melynek kihatása az európai müvelt államok sorában, mindenkor büszkén fogja nemzetünket is a közmüvelődésnek a többi polgárosult népekkel egyenlő lépést tartó tényezőjeként felmutathatni, s a késő ivadékot is hasonló tettekre serkenteni! Mert, hogy a költő szavaival fejezzük be felhivásunkat:

„Csak törpe nép felejthet ős nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődöket:
A lelkes eljár ősei sirlakához,
S gyújt régi fénynél uj szövétneket.“

Temesvárt, 1880. január 15.

PONTELLY ISTVÁN.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

I. FÜZET. 1880. JANUÁR HÓ.

Öt megerősitett pont az Al-Dunán.

BÖHM LÉNÁRDTÓL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1879. évi október hó 29-án tartott választmányi ülésén.

Ország-világ tudja, hogy a Duna mentén végig jobbról-balról várak, erődök állottak; azonban az idő vasfoga azok nagyrészét feldúlta, s azon kevésnek, a mi még fönmaradt a régi tárgyak közül, anyagát, a középkorban a foganatba vett erődítési munkálatokra használták föl.

Nem régiben egy kirándulásra határoztam el magamat, hogy régészeti szempontból a Duna-menti romokat megvizsgáljam, s ez utazásom alatt elég anyagot is találtam arra, hogy rövid ismertetést közöljek tanulmányaim eredményéről.

Az egész munka, melyből e vázlatos részt közlöm, nem sokára meg fog jelenni egy nagyobb gyüjteményben, ily czim alatt:

„Leirása azon régiségeknek, melyek a Duna balpartján Pancsovától Orsováig találhatók.“ Van szerencsém tehát a tisztelt társaságnak e töredéket egy kis térképpel együtt bemutatni.

Kezdem pedig:

Kaoniczá-val.

Az egykori Alibég őr-állomáson alól ott, a hol Szörénymegye kezdődik, a vidék egyszerre új képet ölt. A Duna kiszélesedik, a meredek kősziklacsoportok eltünnek és csendes lejtőségköritette kerekded hegyképzés veszi kezdetét, melyen mély völgyek vonulnak keresztül, s a mely földtani tekintetben nagyon éredekes.

Körülbelől a Teszni-Pút és a Gornya patak torkolata között középen, 150 lépésnyire az úton alúl egészen a Duna partján állott hajdanában valami erődféle, melyről azt beszélték nekem, hogy csupán csak földből készült töltés volt volna, s valószinüleg az utolsó török háború idejéből származik.[1]) — Májusban, mikor e vonalat bejártam, ez a kérdéses hely vizzel volt körülvéve, s azért közelebbi vizsgálatáról le kellett mondanom; ez azonban nem igen bántott, mert el voltam határozva ezt szerencsésebb körülmények közt még egyszer meglátogatni, s csakugyan meg is tettem ezt 1879-dik évi jul. 28-án. A mint oda érkeztem, a kukoriczaföldeken át eljutottam a még jól kivehető sánczárokhoz.

A töltés ezen az oldalon még 3—4 méter magas a föld színe fölött, de annyira be van burjánynyal nőve, hogy a Duna felőli részére kellett mennem. Itt legelőször is római faltégla töredékeket pillantottam meg, melyek élénk vörössége, s más ismert, sajátosságai figyelmemet azonnal felébresztették. Bővebb kutatásom eredménye lett, hogy én ezt a tárgyat római castrumnak tartom.

Négyszögletü alapja, mely mindenik oldalán jó 70 lépés, vagyis 60 méter lehet, annyira be van nőve vad-diófával és más erdei fákkal, bokrokkal és kúszó-mászó növényekkel, hogy bővebb kutatása, megvizsgálása nem tartozik az élet leggyönyörűbb foglalkozásai közé; ezért belső terét nem birtam kellőleg áttekinteni, a mennyire azonban behatolhattam, széltében-hosszában törmelékköveket s téglákat láttam, melyek közt undorító férgek s kigyók tanyáznak. Az épitmény vizpartfelőli oldalán az alapfalat az utolsó nagy árvíz emberül kimosta, s azért azt jól meglehet ezen részén vizsgálni.[2]) — Úgy találtam, hogy az nagy részben durva palakőből készült, de sok közte a római tégla. Végre rábukkantam egy halmaz lapos és vájt ódon fedélcserépre, mely akkora mennyiségben fordúl itt elő, hogy nem győztem eléggé bámulni, hogy az az eddig előttem ottjártak figyelmét kikerülhette! Továbbá feltünt nekem az is, hogy innen Drenkovára szabad szemmel lehet ellátni, hogy tehát ezen nézpontot szándékosan választották.

Ez a castrum, vagy váracs jelenlegi szerb nevét: „Kavnica“, vagy „Kaonica“ (mélyedés?) valószinüleg az őt környező tájék-

[1]) Utazásom alatt többször megtörtént az, hogy vezetőim épen ellenkezőjét állitották annak, a mit én a valóságban láttam. Azért állithatom, hogy a topographia megállapitására legjobb és legbiztosabb a helyszinén szerzett tapasztalat.

[2]) A fal mintegy 15 méter hosszuságban vala látható.

tól nyerte;[1]) mert eredeti nevét rég eltakarta a feledés leple. A régibb és ujabb részletes térképeken[2]) mindenütt megtaláljuk ezt a romokban heverő várat; mi több, egy 1829-ből származó kéziratban[3]) is „Kaonicának“ nevezi azt egy régi szerző, ki a 18-ik század második felétől kezdve számtalanszor járt ezen az úton, s még szemeivel láthatta az akkor jobb karban levő omladékot.

Mivel sem a történelem[4]) sem a monda nem tud ez omladékról parányi bizonyosat is elbeszélni nekünk, azért nagyon valószinű, hogy az az erődítési helyek között alsóbb rendű szerepet játszott és ugyan abban a sorsban részesült, mely a szomszédos nagyobb erődök osztályrésze lett.

Drenkova.

Drenkova (somfabokrok) név alatt, Szörény megyében ezelőtt félszázaddal, még csak egy kis őrházat jeleztek a Duna partján; de erről nincs tudomása se Korabinszkynak, se Lipszkynek, se Görögnek, se Fényes Eleknek. Ma se valami nevezetes hely, mert egy kocsmát kivéve, három épülete van csak, melyek a Duna-gőzhajó-társaság tulajdonát képezik, s raktárúl és távirda-hivatalúl vannak berendezve. Mindennek daczára néha különösen csekély vizálláskor egész kis tengeri kikötőt ábrázol az hajósokaságának füstölgő kéményeivel, s árboczairól lobogó zászló-erdőivel, s a munkások rajával.[5])

De nem ez a gőzhajó-állomás foglalkoztat ezúttal bennünket, hanem az ettől 500 méter távolban a Duna partján álló toronyomladék, mely „Pesty Frigyes[6]) okmányok“ alapján való kimutatása szerént a 15. században „Drankó“-nak (Castrum-Dranco) neveztetett.

---

[1]) A románok egyszerüen „Csetatyé“-nak nevezik.

[2]) Többek közt még az 1860-ban kiadott kőnyomatu „szerb-bánáti határ-ezred“ térképén is, melyet Gojka Miklós cs. k. főhadnagy készitett, melyen azonban tévedésből az áll, hogy „a szekérúton fölül“ fekszik.

[3]) Az idézett kézirat az Oravicán lakó Mangiuca nevü ügyvéd birtokában van, s ezt a cimet viseli: „Einfältige Erzählungen oder Merkwürdigkeiten des Mehadiaer Distrikts, im Temesvárer Banat, durch den alten Protopopen in Mehadia Nicolae Stojka de Hátszeg für Liebhaber und seine eigene Unterhaltung, jetzt in seinem 79. Jahre, ohne Okulare so deutsch geschrieben 1829.“

[4]) Ha a váracsról történelmi adatok léteznének, azokat Pesty Fr. hazánkfia, a ki közbevetőleg legyen mondva, még csak sejtelemmel se látszik „Kaonica“ romjainak létezéséről birni, okvetetlen leirta volna „Szörény“-ről kiadott specialis munkájában.

[5]) L. Boleszny Antaltól: Die Donau-Katarakte bei Orsova 1874. 27. old.

[6]) Pesty: A szörényi bánság és Szörény vármegye története, Budapest, 1878. I. 397, és szörényvármegyei oklevéltár I. 61.

Első ottlétem alkalmával, f. évi május 24-én ezt a régi várat, mely mellett kis patak ömlik a Dunába, egész vízözönben uszva találtam, mely mintegy 5 méternyi sugárban körité. Egész más képe volt e tájnak, mikor két hó mulva ujra bentazám. A romnak olyan helyzete van, hogy két oldala a száraz földnek, kettő meg a viznek fordúl, (lásd az 1. alakot); a mi annak a körülménynek tulajdonitható, hogy alatta egy kikötő-forma bokros tér van, mely a vizi járműveket az áramtól megvédi, mivel könnyen horgonyt lehet rajta vetni. Az ár felőli oldalán a toronynak csak a délkeleti falnak fele maradt épségben; annak délnyugati első részét pedig az előbb emlitettel együtt, az erősitések daczára is kimosta a jégtorlódás és a vizár idő folytán úgy, hogy mai napság részben csak az alapot, sok helyt pedig azt sem lehet már látni. A váracs belseje felemagasságáig rom- és földhalmazzal van tele, fölül pedig vakolatban nyugvó kőburkolattal találkozunk.[1]) Később, talán a puskapor feltalálása után nagy bajjal az éjszaki, s a délkeleti oldalán egy-egy harántos fekvésü kerek lőrést készitettek, melyek mellett számtalan golyó nyomai láthatók.

Az én itéletem szerint a drenkovai rom oldalhossza vagy 30 méter, s a fala vastagsága 2 méter. A szárazról nézve még tekintélyes alakja van e váznak (lásd a 2-dik ábrát) s körülbelől 16 méter magas, bár hajdanában jóval magasabb lehetett. Éjszaknyugati homlokzatának szögletein, hatalmasan kiálló oszlopok támogatják azt, melyek fölfelé megkeskenyednek. Az erősen épitett falazat csupa kőből készült, s három oldalán, az emlitett lőréseken kivül sem ajtaja, sem ablaka nincs; tehát most már leomlott délnyugati oldalán a viz felől birhatott bejárattal, s a most már nagyon is vihar-tépett felső részen lehetett világító nyilása, meg lőrése; a mint ezt a Trikule tornyoknál is gyanitottam. Faragott szivag, vagy likacsos homokkő, csak a sarkain található, mig téglát a külső falazatán sehol sem láthatni; sőt felső harmadát később kellett, hogy rárakják; mert ez sokkal durvább munka, mint az aljáé.

Az épitési mód ugyanaz ennél, mint a szviniczai tornyoknál a magyar parton és a golubácsi, meg római váraknál Szerbiában.

Ha jól értettem Pesty történelem-helyrajzi leirását Drenkováról,[2]) úgy ő abban a nézetben van, hogy Drankó

[1]) Én a romtörmelék közt emberi csontokkal együtt római tégladarabokat is találtam, bár nem oly nagy mennyiségben, mint Kaonicán.

[2]) L. Pestynél: Szörényi bánság II. 52.

régi várából ma semmi sem látható. Ezt pedig abból gyanítom, hogy az ottan látható nagy torony romjairól nem vett tudomást, a mennyiben azt mondja, hogy: „ezen szíklás vidéken a 15. században vár is létezett“, mely a nemes Csornay család birtokához tartozott.

Drankovár nemcsak már akkor fenállott, hanem, a mint említém, áll ma is, s hozzá olyan jó karban, a mint azt 1693-ban Tököly Imre találta, mikor a török hadsereg elvonulásakor az élelmi szerekkel rakott hajókat a magyar partra vonatta, s szept. 29-én a „Drenkova“ nevü pusztán létező kőtoronynál kiszállott;[1]) ez pedig nem lehetett más, mint „Drankó vára.“ Ha e váron kivül még más is létezett volna ennek közelében, azt ismételt ottlétem alkalmával okvetetlen kikutattam volna; de olyannak semmi nyoma.

Megjegyzem, hogy a drenkovai torony omladékot a környékbeli köznép egyszerüen „Csetatye“-nak (vár, erőd) nevezi, Bolesznynak[2]) azt az állitását, hogy ez a vár hajdanában, a horvát önkénytesek vezérének, Trenknek tulajdonát képezte volna, szorgos kutatásaim daczára sem találtam igazoltnak.

Kurvingrád.

Pesty Frigyes nagybecsü történelmi müvében Szörény megyéről (II. 289) ennek régi nevezetességéről röviden annyit jegyez meg, hogy „Kurwingrad ma ismeretlen (?) falu. Korabynsky szerint a Bánságban, a mehádiai kerületben feküdt.“ Ez persze édes kevés, de hát kiindulási pontnak elég. A többit, a mi rávonatkozik, megint csak Stojka lelkésznek emlitett régi kéziratából kellett kölcsönöznöm, melynek VI-ik fejezete 5-ik szakaszában le vannak irva mind azon megerősített helyek, melyek ezen iró korában és pedig sorrendben Orsovától Belgrádig még láthatók valának. Ez Kaonicza s Drenkova után megemlíti „Kurvingrad“ várát is, s azt mondja róla, hogy: „egészen le van rombolva, s a földdel egyenlővé téve.“

Fáradságom meg lett jutalmazva, midőn e régi maradvány romjait megvizsgáltam, sok kérdezősködés után egy szikla-ormot mutattak nekem rézsút a szerb „Goszpodin“ hegynyúlványával szemben, melyen állitásuk szerint hajdan erősség volt, s azt mondották, hogy ezen a helyen

[1]) U. O. II., 54.
[2]) Boleszny: Die Donau-Katarakte. 30. l.

állott a Kurvingrád nevü vár. Épen dél volt, az iszonyu hőséget nem birtam kiállani; s igy mikor oda értem a hegy lábához, kénytelen voltam lemondani a meredek orom megmászásáról, a mi egymagamnak nem is volt volna tanácsos ezúttal, hanem azért alkalom — adtán el nem mulasztom azt. A mennyire azonban az útról tekintve kivettem, nagyon bajosan lehetett oda holmi középkori kinézésü várat emelni; csupán egy toronyra szoritkozhatott az épitmény. E célra sokkal alkalmasabbnak tartom az ettől 700—800 lépésre eső külön álló „Cerni kamen“ szirtet, melyet, mivel itt nem volt oly fárasztó az út, azonnal megmásztam és szemügyre vettem. Mikor fölértem a tetejébe, hire-hamvát se találtam falazatnak. Leromboltatott-e, vagy a Széchenyi-út készitésére forditották-e anyagát, ki tudná ma megmondani? Hanem azért hiszem, hogy kis utánjárással még nyomába jövök.

Ha még ismeretlen is ezúttal Kurvingrád várának a helye, azért egy nagy lépéssel közeledtünk a megoldáshoz, a mennyiben pontosan értesültem arról, hogy hol állhatott, s igy tájékozottan a hegyek tömkelegében könnyebben folytathatom további kutatásaimat. Ez a pont a szviniczai határban fekszik, s ma azon ominosus nevet véseli: „Kurvin Krsch; (Kéjszirt), a „Kurvingrád“ elnevezést illetőleg annyinak jöttem nyomába, hogy ezt utolsó birtokosnőjétől kölcsönözte, a ki nagyon gonosz életet folytatott.[1])

Alantabb ettől emelkedik az imposáns 600 méter magas, tiszta rhyolithból álló Treskovac, melynek csúcsán vezetőm állitása szerént régi sánczok romjai láthatók.

Sztárics.

Valamivel Izlász sodra alatt, a Dunába benyuló hatalmas Greben szirt átellenében, a folyam legkeskenyebb részén szakad be a magyar parton Sztáristye pataka, mely mellett ezelőtt a romjaiban még ma is látható hasonnevü határőrház állott.

Az 1690—1700. évekből fenmaradt jegyzékben, mely Bolognában a Marsigli-féle gyüjteményben foglaltatik s a Szilády és Szilágyi által szerkesztett „Török-Magyarkori Állam-Okmánytár“ VII. 331. lapjain napvilágot látott, emlittetik egy „Sztarics“ nevü falu a porecsi kerületben, hanem ennek nyomait ma hiába keressük. Én a szviniczai halászoknál, a kik minden követ ismernek e vidéken, tudakozódtam, hogy nem hallottak-e valamit arról, hol lehetett hajdanában ez a

[1]) „Golubac“ vára szép romjaihoz is hasonló szerb-török monda füződik.

helység? Ezek azt mondották, hogy tudják hol volt a falu, s elvezettek arra a pontra, a hol a hagyomány szerint e község állott.

Mintegy 900 lépésnyire a Sztaristye patakának torkolatán felül, körülbelől 200 méternyi magasban a Duna tükrétől egy hegyfokon rommaradványokra bukkantam, s a mi nagyon meglepett, még legjobb minőségü római téglákat is találtam, melyekből biztosan lehet következtetni, hogy Sztárics falu és vára (a szviniczai szerb-bolgár szójárás szerint „Arsistye“) itt feküdt és nem Berzászka vagy Ljupkova mellett, mint Pesty gondolja,[1]) a ki nem volt a helyszinén; mert az a mesebeli „Sztariste“ hegy a valóságban nem létezik, s azért sem a részletező térképeken, sem Hunfalvy nagy müvében „Magyarország phisikai földrajza“[2]) nem található.

Sztárics tehát e helyen állott, a mit a hasonnevű patakon kívül megerősít még az a körülmény, hogy a tőle nem messze fekvő Greben szirten Szerbiában a nagyon megrongált „Ribnicza“ nevü omladék daczol az idővel, mely a régibb térképeken,[3]) valamint Stojka idézett kéziratában is előfordul.

Szvinicza.

Egy kis negyedórányira a Szörény megyéhez tartozó, csupán hegyek lábánál elterülő piszkos Szvinicza falutól, melyet földismerői körökben gazdag amonit faunájáról ismernek, fekszik a magyar parton a jó karban lévő „Trikule“ rom. Ez, a mint neve is elárulja, három hatalmas négyszögletü toronyból áll; az egyikhez, mely a Duna vizéből kiemelkedő sziklán van, egy fahid vezet; az a legcsinosabb, s egészen a legujabb időkig őrállomásra használtatott; s nagyon valószinű, hogy az a körülmény védte meg ennyire az elpusztulástól. A másik kettő a parton van, mindjárt a szekér-út mellett, egymástól 24 méternyire Az egész dűlt háromszöget képez, a mint az alaprajzból (l. 3. ábr.) kivehető.

A mi építési módját illeti, az mind a három toronynál egyenlő, mert valamennyi nyers törmelék-kőből készült,[4]) míg szögleteit

---

[1]) Pesty: A szörényi bánság II. 507.

[2]) Hunfalvy: A magyar birodalom természeti viszonyainak leirása. Pest, 1864. 3. k.

[3]) Többek közt a „Strassenkarte der Banatischen Militär-Grenze“-ben is, melyet 1847-ben adtak ki.

[4]) Hogy az al-dunai várkastélyok építésénél kevés tégla volt használatban, oka azon kedvező körülményben rejlik, hogy az épitők akármely tetszésök szerint való helyen a legpompásabb kőanyagra találtak; ellenben a felsőbb tájékban Vukovártól felfelé Pestig majdnem csupán csak téglákat használtak.

olyan faragott kövek képezik, mint a drenkovaiéit, a miért könnyen elhihetjük, hogy ugyanazon időben készültek. Az útfelől állók, mint iker-testvérek egyenlő térfogatúak. Külső oldaluk 8 méter hosszú, legkevesebb 16—18 méter magassággal. Nevezetes, hogy mind a kettőn csak egy-egy nyilás van a Duna felől 7—8 méter magasnyira a földszinétől s mindenesetre csak lajtorják segélyével juthattak fel annak idejében oda, (l. 4. ábr.) tehát világosságot csakis felülről kaphattak, a most már leomlott torony-részeken.

Ezen feltünő sugártornyok, melyeket a denevérek, baglyok s más éji madarak választottak tanyájokul, mindenesetre több emeletet képeztek s lőrésekkel, s szelelő lyukakkal voltak ellátva. Téglát nagyon keveset használtak az épitésnél. A Dunában különálló torony mintegy 45 méter távolságra van legközelebbi szomszédjától, s majd két akkora méretü, mint amazok, mert 16 méternél nagyobb.[1])

Ezen a vizben álló tornyon sokat változtattak, miután őrháznak használták fel. Megmértem a fal vastagságát, a bejáratnál, mely két méter szélességre terjed.

Ha ennek a három toronynak az elhelyezését vizsgáljuk, önkénytelen is arra a gondolatra jövünk, hogy ezek együvé tartoztak, s egy várat képeztek; habár az erőd keritése, s az útfelőli sánczfalakból mit sem találunk is; mert azok anyagát hihetőleg útcsinálásra fordították. A körfalat már rég tönkre tehette az idő vasfoga, különösen, ha faczölöpök képezték magvát, a mint az nagyon is feltehető.

Mikor és ki által épittetett ez az erőd, arra nagyon bajos feleletet adni; mivel az ismert történelmi kutfők erről semmi felvilágositást sem adnak. Ma már hozzá szóltak a dologhoz, s akad olyan, ki római épitménynek tartja,[2]) s főleg arra támaszkodik, hogy úgy itt, mint a környéken gyakran találnak római pénzeket, s más régiségeket.[3])

Magam is abban a nézetben vagyok, hogy ezt némi módosítással elfogadhatjuk; habár határozottan csak az építészeti modorból dönthető el, melyet kiválóbb szakemberek itéletére kell biznunk!

---

[1]) Az akkori rendkivüli magas vizállás miatt pontos mérések nem voltak eszközölhetők.

[2]) A mehádiai érdemes Stojka esperes is ezen a nézeten van, s azt hiszi, hogy ezen a helyen állott a római „Tri Cornesium“, s hogy a rómaiaknak ez volt egyik dunai őrosztály tanyája?

[3]) 1780-ban Szvinicza mellett egy paraszttember 8 hüvelyk magas bronzszobrocskát ásott ki, mely Herkulest ábrázolta, s oly müvészileg volt kidolgozva, hogy egy utazó angol 500 frtot igért érte. Azt mondják, hogy ez később, (1805-ben) József főherczeg nádor birtokába került. Lásd erről Jac. Ferd. de Miller: „Hercules mehadiensis animadversionibus criticis illustratus.“ Pest. 1806. czimü munkáját.

Származzék e vár a rómaiak idejéből, vagy legyen későbbi, annyi áll, hogy mindjárt első ismert szereplési ideje, 1443. márc. 12-kéről királyi erőd a neve. A Pesty Fr. által közzétett okmányban,[1]) mely Budáról van keltezve, ez mondatik: hogy I. Ulászló király a vitézlő és nemes (Strenui és Nobiles) Csornai Mihálynak, Balázsnak és társainak, a kik Szörény, Görény[2]) Orsova, Oeeth, Zinicze, Sebes és Miháld királyi várakat saját költségükön védelmezték a törökök ellen, — ebbeli szolgálatukért Temes megyében Rékast és Zegeházát nekik elzálogositja. A mit azonban Pesty „Zinicze“-ről állít, „hogy ezen egykori királyi várnak ma nincs nyoma“,[3]) megint csak arról győz meg bennünket, hogy milyen téves dolog helyrajzot irni, ha nem járja be az iró az illető helyeket. Ha látta volna saját szemeivel a szviniczai tornyokat, vagy legalább ahhoz értő ember által leiratta volna magának azokat, mindenesetre kikerüli e hibát!

Tisztába hozván azt a kérdést, hogy Zinicze, vagy a mint most nevezik Szvinicza (Disznóhely) már 1443 óta létezik, feleltem egyszersmind Boleszny barátom nézetére is, a ki e tornyokat a 16. században épitteti Petrovics Péter lugosi s karánsebesi bán által.[4])

Hogy Szvinicza még a 16. század vége felé is állott, ha nem is mint vár, de legalább mint község, azt az 1690—1700-ból fenmaradt összeirásból, a mint Sztaricsnál emlitettük, kideríthető; mert ott „Szvinyicza“ mint a porecsi kerülethez tartozó emlittetik. De még a 18. században is virágzó állapotnak örvendett, mint azt a gróf Károlyi György levéltárában őrzött 1738-beli térkép bizonyitja, mely Szvinicza község alatt a „Thurn“ nevet is emliti, melyről Pesty tévesen azt állitja, hogy az alatt a 4 mértföldre fekvő Drenkovát érthették.[5])

Később 1774-ben, a katonai határőrvidék szabályozásánál Szviniczát a zsupaneki zászlóaljba kebelezték be; s ettől kezdve, daczára az 1788—1789-ki török háboruknak, napjainkig fenmaradt, 141 lakóházzal s 1033 lakossal, kik bolgár eredetűek és sajátságos szláv szójárást beszélnek.

---

[1]) L. Pesty: Szörény vármegye. Oklevéltár. I. 44. és 46.

[2]) Gevryen vagy Görény egykor Mehádia környékén feküdt; e vár nyomai ma nem fedezhetők fel.

[3]) „Szörényi bánság“ II. 512.

[4]) Boleszny: Die Donau-Katarakte. 42—43. l., hol Bárányra, s Griselinire hivatkozik.

[5]) Pesty: Szörény várm. Oklevéltár. I. 54.

A tatárjárás előtti magyar kővárak az archaeologia és történettudomány mai álláspontján.

Pontelly Istvántól.

Az országos régészeti és embertani társulat mult évi nov. 25-diki gyülésén, a tatárjárás előtti falazott váraknak felvetett kérdése viharos vitatkozást idézett fel.

Ezen tárgy, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak 1879-diki deczemb. 20-diki gyülésén, a „Visegrád eredete és történelme“ czimü felolvasás alkalmával, szintén ellentétes eszmecserére adván alkalmat: időszerűnek tartjuk, hogy a középkori tatárjárás előtti várak chronologicus keletkezése iránt a hazai történelem és archaeologia jelen álláspontját, tisztelt olvasóinkkal tájékozás végett, röviden megismertessük.

A magyarországi tatárjárás előtti kővároknak (az emlékszerüeknek feltétlenül) időrendi jogosultságát a műépitészeti stylből és az eredeti magyar sorlovasság hadakozási módszeréből vont érvek halomra dönteni készülének.

Tudós archaeologusunk Henszlmann Imre határozottan azon nézet mellett tör lándzsát: „hogy mai tapasztalásunk szerint alig tehetjük fel, hogy Magyarországon a rómaiak óta és a XIII. századot megelőzőleg, nagyobbszerű falazott erődöket emeltek volna; legalább biztos példányt e tekintetben kimutatni képesek nem valánk.“

Irott okmányunk, melylyel a tatárjárás előtti kővárak léteztét beigazolhatnók, még eddig nem kerülvén napfényre, az Anonymusra, kire kitünőbb történészeink „pereatot“ kiáltanak, csak cum grano salis hivatkozhatunk.

Történelmünk e Sphyxét a nagytudományú Salamon Ferencz bornirt butaságról hibáztatja.[1]) Dr. Marczali Henrik a kitünő kútforrásismerő, jeles művében igy nyilatkozik róla: „A mult században már megismerték, hogy jegyzőnk Regino krónikáját használta és sok személy leirását Dares Phrigius Historia Trojánájából vette.

Széles olvasottságu ember volt.

---

[1]) Századok. 1877. 3. l.

[2]) A magy. tört. kútf. az Árpád kor. 1880. 65. l.

A régi irók közt közvetlenül használta Justinus Philippi történeteit és Solinus földrajzi művét. Hieronymus néptáblája szolgált az ő genealogiájának alapjául. Nagy hatást gyakorolt reá Isidorus Etymologia könyve tartalom, és még inkább alak tekintetében. Csateleirásait a N. Sándor-féle mondakörből vette át, mely a 10. sz. óta európa-szerte rendkivül el volt terjedve. A béke műveinél is szembetünő e mű befolyása, legalább stylaris tekintetben, különösen a pusztaszeri gyülés előadásánál. Sok érintkezési pontja van Guido de Columpnával, ki 1272-ben irt trójai történetet. De hogy ezen érintkezés átvételből, vagy közös alapból magyarázható-e, azt nem merem állitani.«

Marczali, ki az Anonymust nyomós adatok közlésével IV. Béla jegyzőjének lenni bizonyitja, egyebek között még ezt állítja róla: „Saját kora szemüvegén át nézi a mult eseményeit: ezt iróink mindig elismerték, most igyekezzünk ezen szemüvegből reá ismerni korára. A mit ő elbeszél, nem a magyarok betelepedésének történetére nézve forrás, azt már rég eldöntötték. Forrás ellenben saját korának viszonyaira nézve, melyeket a rég lefolyt századoknak is tulajdonit.

A névtelen jegyző műve többé nem lehet kútfőnk a honfoglalás korára nézve. Fontos és megbizható adatokat szolgáltat ellenben korának, a 13. sz.-nak megitéléséhez, épen azon eredendő bűne következtében, hogy teljes naivitással ülteti át korát a lefolyt századokba.«[1])

Midőn igy az Anonymus, mintkútforrás a honfoglalás történetére nézve hitelétől megfosztatik, azon kérdés merül fel Römer Flóris Ferencz szavaival élve: hogy bármily együgyűnek és elfogultnak tartsuk is szerzőnket, fogja-e azt valaki komolyan állitani merni, hogy az a földsánez, a fal, a kőrakás, és a torlasz közti különbséget nem ismerte és ki nem tudta volna fejezni a mult századokból fenmaradt és szeme előtt fenállott várakban?«

Azon hitben, hogy a kik a felállított kérdés megfejtése és az Anonymusnál felsorolt várak keletkezési idejének és épitő anyagának megállapítására vonatkozó kútfő-adatokkal rendelkezvén, annak tisztába hozatalához hozzá fognak szólani: rendszerbe állitva közöljük az Anonymusnak tárgyunkra tartozó összes helyeit; hol valamint a kőből épült, és földből hányt várakról, úgy a fa- és kőtorlaszokról és több, a honfoglaláskor már bentaláltvárakról megemlékezik.

---

[1]) U. o. 77. l.

Könyve 1-ső fejezetében a Névtelen jegyző, Pannóniának Etele általi elfoglalását és általa Ó-Budának székhelylyé választatását előadván, kiemeli, hogy Etele omnia antiqua opera, quae ibi pervenit, renovari praecepit et in circuicu muro fortissimo aedificavit.[1])

A 13-ik fejezetben az Álmossal Ung várát elfoglalni szándékozott magyarokról hangsulyozza: Castra metati sunt circa murum[2])

A 14-ik fejezetben szólván a Tisza és Bodrog közötti földrésznek Árpád alatti elfoglalásáról, megjegyzi, hogy castrum Borsva obsedit et muros eius destruxit.[3])

A 24-ik fejezetben mondja, hogy Bors a róla nevezett vár felépítése után, a zólyomi erdőig hatolt, et maximam munitionem de lapidibus facere praecepit, quod nunc castrum Borsod vocatur.[4])

A 46-ik fejezet a magyaroknak vezérökkel Árpáddal a dunántúli részre való átkelését előadván, leirja hogyan szállották meg civitatem Attilae Regis, hol viderunt omnia illa aedificia lapidea.[5])

Az 51-ik fejezet szerint, Öcsöb és Velek Bihar ellen küldetvén, midőn a magyarok fossata castri implevissent, létrákat készültek ad murum ponere.[6])

Az 53-ik fejezetben a Zsolt fejedelmök alatt Lombardiában kalandozó magyar harczosok egyike Stephanum, fratrem Waldonis super murum nyillal találja.[7])

Eltekintve az Anonymus által a honfoglalásra s hadi kalandokra vonatkozó itt elősorolt eseményekről, melyeket történészeink elitélnek; mit tarthatunk állitásáról, midőn, mint az érintett esetekben határozottan kővárakról beszél? Elfogadhatjuk-e föltétlenül a „murus“ kitételt, midőn nem teszi ki világosan, hogy földből készült-e, kőfalnak? vagy ha Marczalival IV. Béla jegyzőjének állitjuk az Anonymust lenni: ennek nézeteit a kővárokról, (maxima munitio de lapidibus; aedificia lapidea; antiqua opera) csak a tatárjárás után épültekre kell-e szintúgy szoritanunk, mint egyéb eseményekről nyilvánitott kijelentéseit saját korára vonatkoztatnunk?

---

[1]) Anonymi Historia Cassoviae. MDCCLXXII. 3. l.
[2]) U. o. 34. l.
[3]) U. o. 35. l.
[4]) U. o. 70. l.
[5]) U. o. 95. l.
[6]) U. o. 106. l.
[7]) U. o. 112. l.

Rómer Flóris Ferencz,[1]) ki az Anonymust még mindig a tatárjárás előtt éltnek vallja,[2]) ezen véleményben van tárgyunkra nézve felőle: „Nem tartozom azok közé," mond, „kik az Anonymusnak mindenben vakon hisznek, kik meséit szószerint magyarázzák, tulzásait és állandó phrasisait készpénz gyanánt fogadják. E tekintetben a történelmi itészet mai napon magával tisztában van; de hogy a felhozott tények kisebb jelentőségü mellékleteit elferditette volna, hogy a legközönségesebb fogalmakat sem lett volna képes helyesen előadni és legalább a maga korszaka eszméit, ha mindjárt régibb időkre alkalmazta, egészen hamisitotta volna, még a legszigorubb birálója sem fogja állitani."

Rómer Flóris Ferencz ekkép az épületek anyagának szabatos megkülönböztetésére nézve az Anonymus tekintélyét védelmébe fogadja s hogy az annak első fejezetében említett omnia antiqua opera és murus fortissimus szavai alatt nem földsánczokat és putrikat kell értenünk, onnan következteti, mert a római város kőházainak alapjait még ma is kiássák az ó-budai határban és a vár falainak utolsó alapjait csak néhány év előtt szedték fel és uttöltelékül az utczákra vitték. Avagy talán azt fogják e tétel ellen felhozni, hogyan tudtak volna Attila emberei kőfalakat rakni és kőházakat kijavitani? De nem áll-e ottan — renovari praecepit — t. i. a legyőzött rómaiak által, úgy mint Onegesius a király számára a fürdőt Pannoniából hozott anyagból emberei által épittette?"

Rómer Flóris Ferencz, ki a magyar kőváraknak a tatárjárás előtti jogosultságát nem hajlandó könnyen feladni, megengedi ugyan, hogy a hunnok és igy természetesen a magyarok

---

[1]) Arch. Ért. 1877., 71. l.

[2]) „Alig volt" mond Marczali „a 12. és 13. sz.-ban literaris tevékenységre általában képesnek tartható, különösen ha neve P-vel kezdődött, kit ne gyanusitottak volna azzal, hogy ő irta a magyar honfoglalás történetét. E kérdést a mostani adatok szerint teljesen eldönteni még nem lehet. Az egyedüli támaszpont P. dictus magister" (a könyv kezdő betüje). — Már majdnem bün, a szerző nevével bajlódni. Mégis van néhány ok, melynél fogva Pous mestert tarthatjuk a szerzőnek, kit IV. Béla „aulae nostrae notarius"-ának nevez. Nevével három oklevélben találkozunk. Béla király 1266-ban Usalt a Bakony erdejében adja neki és testvérének Benedeknek, jutalmul a követségeken tett hű szolgálatokért. (Fej. Cod. Dipl. IV. 3, 313—314.) Egy évvel később a Csák család egy pörénél jelenik meg, mint tanu, Vas megyében. (Fej. Cod. Dipl. IV. 3., 310.) Végre IV. László a testvérek személyes kérelmére 1275-ben megerősiti nagyatyja adományát. (Fej. V. 2, 276.) Látni való, hogy tulélte IV. Bélát, tehát nevezhette azt „quondam gloriosissimus rexnek", és hogy 1275-ben még elig ép volt arra, hogy megjelenhessék s királyi udvarban. Arra, hogy nem igen volt megáldva földi javakkal, művében is czéloz. Követségi utjainak köszönhette korához mérve széles terjedelmü irodalmi és földrajzi ismereteit."

is ősi hazájukban csak föld- és nem kővárakat ismertek; de azt tagadja, hogy ezek Európában való kalandjaik alkalmával kővárakat nem láttak és azok előnyéről meg ne győződhettek volna; hogy a IV. Béla által sürgetett várépités előtt csupán földsánczok, ideiglenes és nem állandó ellenállásra alkalmas kővárak voltak volna; „miután épen a legrégibb korszakban hazánk területén és a szomszéd országokban még sok római kővár épségben fenállott és a közelmult időben, sőt még egy-két év előtt is, daczára a századok által történt kőfejtésnek, azok még ölnyi vastag falakkal birtak. Igy Bregetium (Ó Szöny), annak ellenvára Isánál; a szobi, verőczei, basaharczi, bogdányi, szent-endrei, dunakeszi, baracsi, zimonyi, semendriai, gamsigradi sat. várak.“

Az Anonymus mellett még Thuróczinak és Rogeriusnak amazéihoz hasonló érveit is sikra szállitja, kivált, hogy Pozsony és Mosony végváraknak kővoltát bebizonyitsa.

„Ki lesz az“, kérdi mindenekelőtt, „ki egész biztossággal fogja a várfalak elrendezéséből avagy puszta anyagából meghatározni: az emlitett korszakból valók-e a kérdéses épitmények, vagy mindjárt a tatárjárás utáni évtizedekből-e? Vannak-e már annyira gyakorlott szakférfiak, kik, mint az angol Parker Rómában, egyedül magából az anyagból és annak faragási módjából képesek hiteles meghatározásokat kisérteni?“

Ezen kérdésnek mintegy megelőző feleletét találjuk a tudós Henszlmann Imrenél, ki a magyarországi kővárak okmányos kimutatását a történészekre bizván, a történelmi adatok mellett is, főleg a műépitészeti stylből vett érvekből meriti bizonyitékait.

A mi specialiter Anonymusunknak a Bors vezértől épitett zólyomi várra vonatkozó ezen szavait: „maximam munitionem de lapidibus facere praecepit“, illeti: azokat Henszlmann legfeljebb kyklopi falakra, „egyszerűen egymásra rakott, nagy faragatlan kődarabokból állókra“, melyek még nem voltak mészragaszból egymáshoz kötve, engedi vonatkoztathatóknak.[1])

Érveit onnan meriti, hogy legnevezetesebb városaink Fehérvár, Budavár, Kassa, Selmecz csak a tatárjárás után lettek rendes falakkal körülkeritve; hogy a falkerités alkalmazását a tatárpusztitás után Magyarországban letelepült uj jövevények hozták magukkal régi hazájukból; hogy a magyarok és az általok itt talált népek nem értettek ahhoz, vagy ha értettek, elfelejtették

[1]) V. ö. Műemlékeink. 1878. 148. l.

azt; hogy az erősitési épitkezést városainkban, nem pedig (kevés kivétellel) várainkban kell keresni; hogy Németországban is a magyarok pusztitásai segitették elő a városok keletkezését; bár némi régibb kőmívesi gyakorlatra mutatnak a pfalzok, a császárok tartózkodási helyei és a püspökök lakhelyei. „E szerint", ugymond, kötve kell hinnünk, ha szó van tatárjárás előtti nemesek és országnagyok falazott várairól és ilyeneket alig kereshetünk a még fenlevő romokban."[1])

A zólyomi puszta, vagy ó-vár berendezését a visegrádihoz hasonlónak találván, igy folytatja értekezését: „a zólyomi pusztavár a legnagyobb hegyi várak sorába tartozik; de már ezen nagy kiterjedése sem engedi, hogy épitését Bors vezérnek, vagy a korban hozzá közel álló valamely hatalmasnak tulajdonithatnók. Hozzájárul a hajdani épületek nagy száma a fellegvárban. De a puszta vár épületein igen jó ragaszt is alkalmaztak, mi oly korra mutat, melyben a technikai ügyesség ismét felütötte fejét. A kevésbé jó ragasz előfordultát pedig helybeli körülményekből magyarázhatni; mert a körfalat már is a hegy meredeksége is oltalmazta, másrészt a keritő fal roppant elterjedéssel birván, a fáradságnak és költségnek felette nagynak kellett volna lennie, ha itt épen oly jó ragaszszal élnek, mint a minő az épületeké. Mit mondjunk továbbá az itt lelt faragott kövek és boltokról? Vajjon ilyeneket tulajdonithatni-e a magyarok nomád korának, vagy az alig sokkal polgárosodottabb más nemzetbeli lakosoknak? Mit mondjunk a kettős várnak hosszfalakkali összekötéséről, s az előerőd emeléséről? Mindannyi jellegről, mely az erősitési rendszer igen nagy kifejléséről tesz tanuságot; mert itt már az ujabb kor ama axiomája van alkalmazva, mely szerint minden a mi védelem végett van épitve, maga is legyen védve, vagyis a védelem kölcsönös legyen, s itt ez valóban ugy van, midőn az előerőd tiltja a maga részéről a fellegvárnak közvetlen megtámadását, a fellegvár pedig a hosszfalak között könnyen leküldheti őrségét az alsónak erőteljes védelmére."[2]) Ezen okokból Henszlmann a zólyomi óvár épitését Csák Máté korába, a XIII. század végére, vagy a XIV-ik elejére helyezi.

Henszlmann tehát csak ragasz nélküli kyklopi falat, s ha más helyen kifejezett nézetét jól fogtuk fel, kivételesen egy-egy kőtemplomot, vagy kőtorony épültét látszik megengedni a tatárjárásig; de várakat, kivált emlékszerűeket, melyek a műveltebb,

[1]) Műemlékeink. 1876. 149. l.
[2]) U. o. 151. l.

szomszéd, nyugoti országokban is csak a XII. században kezdődnek és nálunk rendesen félszázaddal később találhatók, elfogadni nem hajlandó.

Dr. Czobor Béla[1]) azonban nem tévesen véli Henszlmann szavait érteni, „midőn az általa említett rendszeres falazott várak nevezete alatt a szigorun, szószerint vett monumentalis épitkezést értjük, melyet ő is, mint egyébütt felhozott nyilatkozataiból kitünik, csak általán és az épitészeti anyagot tekintve egyes kivételes esetek megengedése mellett óhajtana fölállitani. Ilyenekül volnának tekintendők a végvárak", melyekre alább visszatérünk.

II. Lássuk most még az Anonymus azon helyeit, melyek szabatos megkülönböztetéssel a kőváraktól, földvárakról, vagy olyanokról, melyek világosan nem kővárakul emlittetnek, szólanak.

A 15-ik fejezetben olvassuk, hogy Oluptulma filius Retel castrum construxit, quod Camarum nuncupavit.[2]) — A 18-ik fejezet szerint: Borsu accepta licentia .... iuxta fluvium Buldua castrum construxit.[3]) — A 21-ik fejezetből megértjük, hogy Szabolcs a Tisza mellett, fecit fossatam magnam, et castrum fortissimum aedificavit de terra, quod nunc Zobulsu vocatur.[4]) — Ugyanezen fejezetben mondatik, hogy Tas Sóvárott fossatam magnam fecit, et castrum munitissimum de terra.[5]) Ugyancsak itt van még megemlitve, hogy Tas fecit stare forum, a Nyirségben.[6]) A 22-ik fejezetben az áll, hogy Örs vezér iuxta rivulos ... Casu ... ad caput eiusdem fluvii castrum construxit, quod nunc castrum Ursuur vocatur.[7]) — A 24-ik fejezet elején mondatik, hogy Szoard és Kadocsa transito fluvio Gron, castra metati sunt iuxta quoddam castellum terreum, quod nuncupatur Várad.[8]) — Bors pedig a Garan mentén in vertice altioris montis, castrum fortissimum construxit.[9]) — A 47-ik fejezetben olvasható, hogy Ede aedificavit castrum, quod nominavit

[1]) V. ö. Magyarország középkori várai. 1878. 39. l.
[2]) Anonymus. 39. l.
[3]) 45. l.
[4]) 50. l.
[5]) 52. l.
[6]) U. o.
[7]) U. o. 6. l.
[8]) 69. l.
[9]) 70. l.

vulgariter Zecuseu.[1]) — Az 50-ik fejezetben mondatik, hogy iuxta stagnum Ferteu Sac nepos Zobolsu longo post tempore castrum construxit.[2])

Felsoroltuk az Anonymusnál határozottan földvárakúl, vagy legalább tüzetesen nem kővárakúl jelzett erődítményeket is, hogy az általa tett szoros megkülönböztetést a kő- és más anyagból készült épitmények között feltüntessük. A névtelen jegyző kora eseményeit a régi időkre vonatkoztatta; e váddal sujtja őt az öntudatos magyar történelmi critica. Nem épithetünk tehát állitása igazságára, midőn művében az emlitett kő- és földvárakat mind a X. században keletkezteti. Erre azonban nincs is a jelenben szükségünk. Egyelőre tudomásúl veszszük azon különbséget, melyet a kő- és nem kővárak között tesz.

Csak az marad megfoghatlan, hogyha az Anonymus III. Béla jegyzője volt, s igy a tatárjárás előtt élt, miként beszélhetett kővárakról, ha ilyenek ezen korszakig hazánkban nem épülnek, nem ismertetnek vala; hogyan beszélhetett azokról az egykorúakkal szemben, kiknek azokról mint nem létezőkről Magyarországon soha tudomásuk nem volt?

Ha pedig az Anonymus, mint IV. Béla jegyzője, a tatárjárás után szerepelt; az ekkor épült kő- és egyéb váraknak, melyek közől kevés lehetett még egészen készen; s nem egynek épitése bizonyára még folyamatban vala, több talán még elkezdve sem volt; mondom „hogyan épittethetett a honfoglalókkal, ezen az ő idejében létesült kőerődöknek analogiájára, másokat is kőből negyedfélszáz évvel korábbi időszakban; daczára, hogy erre a tatárjárásig nem vala példa, nem fenálló emlék az országban található?

Az Anonymus, midőn a maga korában, ama várakat kőből épülteknek mondá, olyasmiről szólt, mit, ha III. Béla jegyzője volt, senkisem hihetett, ha kővárak Magyarországban addig sohasem épittettek; ha pedig a tatárjárás után, mint IV. Béla jegyzője irta, olyasmit irt, mit mindenki rögtön megczáfolhat vala, mint a minek a tatárjárás előttről nyoma sem maradt. Lehetséges-e, hogy eddig vitte volna a Salamon állitása szerinti bornirt butaságot?

Ugyanis a tatárjárásig negyedfélszázad alatt, a kővárak emlékei nem mosódhatván oly könnyen el, mint a honfoglalás történetének halvány reminiscentiái, e pontban sem tudott volna magának meggyőződést szereznie? Hihető-e ez?

Bármint legyen a dolog, midőn az Anonymusnak a honfoglalás stádiumaira nézve kifejezett nézeteit elveti a történelmi

[1]) Anonym. 98. l.
[2]) U. o. 102. l.

itészet; azt, hogy kővárak, noha épitési idejöket meghatározni nem birjuk, már a tatárjárás előtt, megengedjük kevesebb számmal, mint a tatárjárás után, és nem is oly emlékszerük, mint ezek; de mégis emeltettek, más okoknál fogva is, mikre még rá térünk, a Névtelentől elvitatni nem mernők. E várakból, melyeknek romjai hevernek a föld alatt? s melyekből hány épült át, melyek emelkedtek római alapon? annak felderitésére még további adatok szükségeltetnek.

A kővárak magyar eredetének hitelességét Salamon Ferenczneknek[1]) a magyar sorlovasság tacticai szervezetéről és hadakozási módszeréről irt remek értekezései szintén megingatták s a földvárakra vonatkozólag csupán a következő foglaltatik azokban:

„A honvédelem az első időkben s még igen sokáig, nem a várakban keresett támaszt. S mégis voltak keritett helyek. Az Árpád király első korszakában nyert már Földvár nevet némely helyiségünk, kivált a vizek mellett. Magyarországon hozzávéve Erdélyt is, tizenhárom hely tartotta meg ezen nevet maig is. S vajjon a sok Udvar-hely, Udvari, Vásár-hely stb. nem ily keritések maradványai-e? A kozároknak a vizek melletti két főhelyét emliti a többször idézett arabs iró (Ibu Dasta), melyek egyike Szárkel, (nem Szárhely?) s Konstantin irja, hogy a kozár fejedelem épitészeket kért a görög császártól egy vár épitésére, s hogy a magyarok ellenében a kozárok földsánczokat hánytak. Emlitve van bolgárokról szóló kútfőkben (Jirečeknél), hogy határaikon sövénykeritések vannak, s ismeretes Eginhardtnak az avarok „hring"-jeiről, vagy keritéseiről szóló hagyománya. Sőt Konstantin császár egy helyen a besenyők ellen csatát vesztett magyarok „phossaton"-ját, azaz: tulajdonképi értelemben sánczolatait emliti, ámbár akkori görög irók minden táborra használják a phossaton nevet; de valószinü, hogy itt szószerint kell venni.

Mindezen keritések, palánkok, körök és földvárak kétségkivül csak arra valók voltak, hogy téli szállásképen főgyülhelyekül szolgáljanak s talán a hadseregnek egy külső hadjárata idején, a családot és ingó vagyont megvédjék legalább egy hirteleni támadás ellen, a mire sok esetben elegendők lehettek, mig kizárólag lovasíjász népek szomszédságában laktak. De ismétlem stratégiai fontosságuk aligha volt még s nyilt háboru esetében nem támaszkodtak rájuk sokáig a betelepedés után. Nem katonai, hanem túlnyomóan polgári rendeltetésök lehetett."

---

[1]) V. ö. Az 1876-ik évi Századokban közölt 9 czikkét.

Más helyen igy szól: „Nem áll az, hogy Sz.-István az ország védelmére várakba szoritotta volna jobbágyait, hogy nehéz fegyverzetüekkel akár kül- akár belföldiekkel, lényegesen szaporitotta volna a magyar hadakat. Sőt még igen sokáig, azután is a magyar nem szeretett várakba zárkózni az ország védelmében.“

„Az 1051-diki hadjáratban a magyar még ugyanaz, a mi Árpád idejében; Endre és Béla nem várakban lelték Magyarország erejét. Sőt még igen sokáig azután is a magyar nem szeretett várakba zárkózni.“

„Már az első Árpád királyok alatt láttunk ugyan várakat, kivált a nyugoti határokon keletkezni s Pozsonyt 1052-ben hiában ostromolja a császár 8 hétig.“

„De ha voltak is valódi várak már a XI. században, általános szabálynak vehetjük, hogy mind abban, mind a következő században királyaink kénytelenek voltak idegen s különösen német jövevényeket telepíteni be, ha várakat kivántak ellátni őrséggel. Ezen idegenek fegyverneme sokkal alkalmasabb volt ilyen czélra.“

Salamon Ferencz ezen következtetéseit a magyaroknak legveszedelmesebb fegyvere, a nyíl használatával kifejlett lovas nyilas tacticájából vonja le.

De több mint két századdal utóbb Kálmán már Mosony várából védi magát és teszi tönkre a százezernyi keresztes hadakat. Zimony ellen, melynek falaira a magyarok a kicsapongó keresztesek fegyvereit kiakasztották Amiensi Péter, mert ama város már akkor is erődítve volt, ostromot kényszerült intézni.

S II-ik Gyejcsa alatt, midőn mind a német, mind a görög császárság Magyarország önállását fenyegette, hazánk kedvezőtlen föld- és néprajzi viszonyai között, nem látszott volna szükségesnek a várakat is a hon védő rendszerébe bevonni, kivált midőn az idegen bevándorlott lovagok és polgárok a kereszténység bevételével, a fegyvernemek és a honvédelem módositására is befolyhattak? — Midőn befolyással voltak bizonyára a külföldi várak, melyeken a magyarok fegyvere megtört, mint p. hajdan Augsburgon?

Henszlmann a torony- és templomcsoport közti tetszetős arányt fejtegetve, művének egy helyén azt mondja, hogy a legkifejlettebb tornyok az ország nyugoti határán Pozsony- és Sopronban állanak, „hol a német tornyok szemlélete épitésükre leginkább gyakorolhatott befolyást.“ S ezen analogia nem állhat a várakra is?

Hogy legalább a végvárak ne lettek volna kőből épitve és

---

[1]) V. ö. Műemlékeink. 32. l.

a magyarok a kőerőditményeket legalább a határokon ne alkalmazták volna, lehetetlen hinnünk, ha az Anonymusnak, „ki bár kora szemüvegén nézi is a mult eseményeket“, előadását a határszorosoknak fa- és kőtorlaszokkal való elrekesztéséről magára a tatárok betörési évére vonatkoztatjuk is.

E feltevés esetében a határszorosoknak fa-, föld- és kőtorlaszokkali azon megerősitése, melyet a beköltöző magyarokkal Árpád korszakában az éjszaki és erdélyi Kárpátoknál, a Névtelen véghezvitet: a tatárjárás idejebeli munkálatokat kell értenünk, melyekből bár egyedül eltorlaszolásról van szó, annyit mégis megértünk, hogy 1241-ben a köveket torlasz- és gátony-munkálatoknál is nagyon ügyekeztek akkori elődeink felhasználni.

Idevonatkozó helyei a Névtelennek a következőkben foglaltatnak, mik egyedül arra szolgáljának bizonyitékul, hogy a kő- és földvárak megkülönböztetési módjára, mily éles különbséget tud tenni szerzőnk a kő- és fatorlaszokra nézve is:

A 18-ik fejezet szerint Bors, Böngyér fia, a lengyel határra küldetik, hogy confinia regni conspiceret, et obstaculis confirmaret usque ad montem Tatur, et in loco convenienti castrum construeret, causa custodiae regni.[1])

A 20-ik fejezetben arról tudósittatunk, hogy midőn Szabolcs, Tas és Töhötöm a Meszesnél egyesültek, közös tanácsban elhatározzák vala, hogy Árpád fejedelem országának határa a meszesi kapu legyen. Tunc incolae terrae, iussu eorum portas lapideas aedificaverunt, et clausuram magnam de arboribus per confinium regni fecerunt.[2])

A 23-ik fejezetben az előbb emlitett országhatár-eltorlaszolásáról ismételve olvasunk: confinia regni firmaverunt obstaculis firmissimis.[3])

A 24-ik fejezetben arról értesülünk, hogy a Várad mellett táborozó Szoárd, Kadocsa és Huba után az Árpádtól kiküldött Bors, a sereg harmad részét e vidék lakosaival a zólyomi erdőbe küldék: qui facerent in confinis regni munitiones fortes, tam de lapidibus, quam etiam de lignis.[4])

Ezen határerődítési munkálatokból, melyek némelyike várral koronáztatik; és a már előbbiekben felsorolt számos föld- és kővár említéséből következtethetjük, hogy a magyarok eredeti lovassági

[1]) Anonym. 45. l.
[2]) U. o. 53. l.
[3]) U. o. 54. l.
[4]) U. o. 69. l.

nyilas csatározási módzerének nem kis mértékben le kelle már hanyatlania, hogy a Anonymus, ha az általa elősorolt várépítkezéseket, még ha azokat, mindent megengedve a tatárjárás utánra teszszük is, mégis a tatárjárás előtti időkre is oly sűrüen alkalmazhatja.

Mi az Anonymus által emlitett várak neveire most nem reflectálunk, bizonyosnak hiszszük azonban, hogy ha előbb nem, mit nehéz elhinni, de legalább II. Geyza óta, midőn az ország önállósága nagyobb veszélyben volt, mint valaha, a várak és pedig kővárak is legalább a határszéleken bevétettek a honvédelem rendszerébe, bármint volt is ennek ellene a lovas nyilas tactica, mely Salamon szerint, midőn a nemzet a kereszténység befogadásával a békés foglalkozásokra tért, úgy is már nem letetett többé az Árpád alattihoz hasonló.

„Sem a görögöknél," úgy szól ő, „sem a nyugoti európaiaknál a középkorban a nyíl nem emelkedett oly nagy jelentőségre, mint a magyarokál. Ezzel verték le a magyarok Európát. De a magyarok fegyvereihez hozzávaló s egész élet kellett a gyermekkoron kezdve. A letelepedés s a földmivelés szokásai sokat levontak a hajdani magyarok katonai előnyeiből. Oly sok gyakorlást tesznek föl fegyvereik, hogy a mai viszonyok" (s hihetőleg már szintén a XI. sz. utániak) „között, az kivihetetlen volna akármelyik európai hadseregnél."

„A magyarok az Árpád-házbeli első királyok alatt mindjobban békés foglalkozásokra adván magukat, lassankint nyilazásbeli ügyességök is hanyatlott annyira, hogy a nagy mongol invasio nyilasaival szemben oly kevéssé tudtak megállani, mint az oláhok vagy németek egykor a magyarok előtt."[1])

De igy volt ez nem egyszer nem mongolok ellenében is Augsburg óta, 1128 nyáráig, midőn II. István a kiostromolt Belgrád köveiből[2]) a déli határvárt Zimonyt találta szükségesnek felépíttetni; és 1167-ig, midőn a görög sereg ellen küzdő 37 magyar zászlóaljban Dénes vezér alatt elég pánczélos vasas lovast találunk már.

Végül mi sorsra kerültek a honfoglalás idején az országban már bentalált és hihetőleg nagyobb számban a rómaiaktól eredt kővárak, melyeket szerzőnk egyszerűen castrumoknak nevez?

Nézzük azon helyeit is a Névtelennek, hol azokról megemlékezik.

---

[1]) V. ö. Századok. 1876. 783. l.

[2]) Kerékgyártó. Magyarorsz. Tört. 1867. I. rész. 106—718. l.

A 13-ik fejezetben azt mondja: Tunc dux Almus et sui castrum Hung subintrantes[1]) etc.

A 20-dikban: in castrum Byhor venientes.[2])

A 23-dikban: a Gömör és Nógrád hódoltatására kiküldött hadak utasíttatnak, hogy sikeres eljárás mellett, menjenek versus fines Boemorum, usque ad castrum Nitra.[3])

A 43-ikban: Bulcs, Lél és Botond a Száván átkelvén, castrum Zabrag coeperunt, et hinc aequitantes castrum Posega, et castrum Ulcou coeperunt.[4])

A 44-ik fejezetben előfordul castrum Budrug.[5])

A 46-ikban: Árpád Köndnek dedit unum castrum.[6])

A 48-dikban: Öcsöb és Őse in castro Peytu castra metati sunt et ad castra Bezprem pervenerunt.[7])

A 49-dikben: Öcsöb és Őse castrum Ferreum coeperunt.[8])

A 47-dikben: Zsolt, Billa és Boksának castrum, quod dicitur Pest, in perpetuum concessit.[9])

A kővárak építésének a honfoglaló magyarok első századaiban ellene mond, Henszlmann szerint, az építészeti styl fejlődési története; a váraknak általán feleslegességét, Salamon Ferencz, a magyar sorlovasságnak főfegyverén, a nyilon megfordult tacticájával ügyekezett kimutatni: ily körülmények között a magyarok európai életének kezdetétől a tatárjárásig fenmaradhatott várakat, azok között, melyeket a magyarok a beköltözéskor már az országban találtak, kell keresnünk. Itt azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a Névtelenre nem foghatjuk rá, hogy kora szemüvegén nézi a mult eseményeket; mert a magyarok az ő idejében várak ostromlásával ritkábban foglalkoztak. De vajjon az általa felsoroltak számában mind bent foglaltatik-e a megtelepedés időszakában itt talált vár? Meddig volt azoknak pusztán polgári szerepe? vagy mivel azok jegyzékében a határvárakat mind nem találjuk, feltehetjük-e, hogy azokat csakugyan a tatárjárás előtti magyarok építették? Ezen kérdésre, midőn határozott igennel vélünk felelhetni a való nyomában hiszszük, hogy járunk.

---

[1]) Anonym. 34. l.
[2]) U. o. 46. l.
[3]) U. o. 66. l.
[4]) U. o. 86. l.
[5]) U. o. 87. l.
[6]) U. o. 97. l.
[7]) U. o. 99. l.
[8]) U. o. 100. l.
[9]) U. o. 98. l.

Melyik században, és kőből épültek-e a határvárak? azt világosan kijelentő okmányaink nincsenek ugyan; de azt, hogy azok egyike-másika a tatárjárás előtt már fenállott, arra vonatkozó okmányokat fel birunk mutatni.

A középkori határ-várak közé tartoztak dr. Czobor Béla szerint, ki a kőépítkezést, III. Béla koráig, a ritkaságok közé számitja: „Árva vára Lengyelország és Szilézia; Dévény, Pozsony, Sopron, Moson Ausztria ellenében; Németujvár, Styria; Belgrád pedig a törökökkel szemben védelmezték hazánkat; míg Tersat és Clissa az adriai tengerpartot őrízték.

Idesorozhatjuk egyebek között már a II. István és II. Gyejcsa alatt oly fontos szerepet vitt Zimony várat, a délvidék főőrhelyét; és talán az ország nyugoti részén Kőszeg ó-várát, melynek ugyan csekély részben csak talpköröndjei vannak az alsó vártól mintegy órányira fekvő magas hegyen; de miután feltehetjük, hogy a rómaiak e várat nem építették, mert nevezetes coloniájok a Kőszegtől két mértföldnyire fekvő Sabaria volt, és alakja, a mennyire kivehető, különben sem római castrumra mutat; Kőszeg városának pedig Németujvári Henrik által 1263 körül építtetése előtt, már mindkét vár e hatalmas bán kezében volt; annak pedig, hogy az más népektől építtetett volna, semmi bizonyos nyoma a történetben: Kőszeg ó-várát is, talán a legrégibb magyarországi kővárak közé sorozhatjuk.

Salamon Ferencz az 1051-diki hadjárat tacticájából azt következteti, hogy a Dunán túl ekkor még nem voltak várak s azért nem is merjük keletkezésöket a Szent-István alatt Németujvártól-Kőszegig felállított határőr intézménynyel összefüggésbe hozni, de Chernel Kálmán[1]) Kőszeg monografiája irójának azon kijelentése alapján, hogy a kőszegi alsó vár, úgy az ennek keleti és déli oldalán 1263 körül emelkedő város, az ezeknél már sokkal előbb épült felső vártól nyerte nevét, a kőszegi ó-várat a legrégibb magyar kővárak közé nem minden nyomós indító-ok nélkül véljük számíthatni.

Ideigtatjuk az Anonymus 57-ik fejezetének szavait; nem mintha azokat, az általa érintett korszakra és Kőszegnek Guncillal való ugyanazonosságára nézve készpénz gyanánt fogadnók; hanem mivel Horváth Mihály is, habár talán szintén hibásan, Zsolt alatt az ide telepített oroszok által építteti fel Kőszeg várát.[2])

---

[1]) Kőszeg sz. k. város jelene és multja 1877. II. r. 2. l.

[2]) Magyarorsz. tört. 1. k. 86. l.

E hely a következő: Dux vero Zulta post reversionem millium suorum, fixit metas Hungariae. Ex parte graecorum usque ad portam Wacil, et usque ad terram Racy, ab occidente usque ad mare, ubi est Spalatina civitas, et ex parte Theotonicorum usque ad pontem Guncil, et in eisdem partibus dedit castrum construere Ruthenis, qui cum Almo duce, avo suo in Pannoniam venerant.[1])

Kőszegnek általunk említett monographusa a Guncil hídját az Enns, vagy Inn vidékére helyezi ugyan; mi természetesen ki nem zárja azt, hogy Kőszeg ó-vára a tatárjárás előtt keletkezhetett. Szakavatottan eszközölt ásatások, melyek e vár magányos területén nem sok költségbe kerülnének, teljes fényt vethetnének kérdésünkre.

Tárgyunkat általában illetve Dr. Czobor Béla, a leghelyesebben argumentál, midőn a tatárjárás előtti várépítkezés fejlésében is, mint a világon minden más dologban, az egyszerű földsáncztól az emlékszerű várig, a fokozatos átmeneti processus természetszerüségének megengedését vindicalja.

„A középkor legrégibb várai“ így szól ő, „nagyobbára földből hányt sánczok, sövény- és hasábfa-kerítések és fatornyokból állottak. Chronologiai határvonalat azonban határozott történeti adatok hiányában nem vélünk huzhatni a föld-, fa- és kőből készült erődítmények között.“[2])

Építendő várak és városok alapjául szolgálhattak a magyarok bejövetelekor az országban talált római castrumok: Adflexum (ó-vár), Arabona (Győr), Annamantia (Duna-Földvár), Alisca (Szegszárd), Cimbriana (Veszprém), Aquincum (Ó-Buda), Brigetio (Ó-Szöny), Sabaria (Szombathely), Sopianae (Pécs.) Használható állapotban, mint római coloniák a magyarok bejövetelekor fenállottak: Belgrád, Győr, Gyulafehérvár, Ó-Buda, Pest, Pozsony, Szerém, Titel, Zimony, Szalavár.“

Németországban is, melyet őseink oly sokszor bekalandoztak, már a X. században kőből épült várakat láttak, sőt epén az ő betöréseik miatt emeltek a határos részeken ilyeket.

Ezek és a római castrumok mintájára nem iparkodtak volna-e ők legalább csekélyebb számmal, nem ugyan a monumentalis épitészet körébe tartozókat, de amazokhoz hasonlókat emelni? Eleinte csak őrtornyot, később kerítést, majd lakó házat?

[1]) Anonym. 117. és 118. l.

[2]) Magyarorsz. közk. várai. 15. l.

A kőkől emelt várak némi analogiáját látjuk a Sz.-István által épitett székesfejérvári basilikában, mely négy sarktornyával a római várnákra emlékeztet és egyúttal erődszerű szolgálatokat is tett.[1]) Hasonlók voltak nálunk később a nagyváradi, pécsi és esztergomi basilikák. Ide mernők sorolni az erődített kolostorokat is, mely eszme, — a templomokat és kolostorokat erőddel kapcsolni össze, — nyilván a pogányság helylyel-közel való fellázadásából eredett. Ily erődített templomok és kolostorok szükséges volta könnyen megfejthető azon fogadtatásból, melyben a Szent-István által behozott kereszténység részesült s a Kupa- és Vatha-féle lázadásokban nyilvánult is. Ellenszegülés alkalmával könnyü szerrel visszaverhették a templomot — mint keresztény cultusépületet — megtámadó lázadókat; sőt vész idején ott meg is vonhatták magukat, elrejthették kincseiket. Habár az egyházi épületek nagy része a XI.—XII. században mint szükségleti alkotmány, fából épült volt, mégis egy-két nevezetesebb templom — mint az imént említettek is — kőből emeltetett: miért vonnók kétségbe, hogy a hazára nézve nagyfontosságu erődítmények közül szintén a jelentékenyebb ponton állók, kőépületek ne lettek volna? Első helyen ily kőből épült várnak kelle lenni a pannonhalminak, mely a tatárpusztítás dühét kiállotta. Épen ezen adatra, hogy ily veszedelmet kiállott, fektetjük a fősúlyt. Hogy pl. Székesfejérvár könnyen ellenszegülhetett, mocsáros fekvése fejti meg; sőt az esztergomi vár is kedvezőbb földrajzi situatiója miatt, ha épen csak faczölöp kerítéssel volt is körülvéve, könnyen védekezhetett. Nézetünk szerint Pannonhalmát csakis kőbástyái menthették meg, s igy nem látszik elég alappal bírni egyik különben érdemes hazai búvárunk és történészünk azon állítása, melylyel kereken tagadja, hogy a XIII. század előtt hazánkban profán kőépületek — minők a várak is — lettek volna.[2]) Mi az imént elősorolt adatokra támaszkodva történeti ténynek véleményezzük, hogy hazánkban nem csak első királyaink alatt, hanem már a honfoglalás idejében is kivételesen kőből is építettek várakat, bár nem habozunk azt sem kimondani, hogy e nézetünk a valószinűség határain túl, teljes bizonyosság fokára kellő adatok hiányában jelenleg még nem emelhető.

Sokkal határozottabban léphetünk fel azon állítás ellen, mely a XIII. századot, mint kőépítkezési időpontot jelentékeny eseményhez, a tatárjáráshoz kötve specificalta.

---

[1]) Henszlmann. A székesfehérvári ásatások eredménye. Pest. 1864. Foly. 131. l.

[2]) Wenczel. Magyarorsz. kzpk. várai és városai építk. módjáról. A m. orvosok és term. vizsg. rimaszombati gyülésének tört. vázlata és munkálatai. Pest. 1868. 385. l.

Általános álláspont volt eddig, hogy kőből épült várak hazánkban a tatárjárás előtt nem léteztek.[1]) E tétel mellett szólt a documentatio is. Jelenleg sem vagyunk azon szerencsés helyzetben, hogy irott okmányokkal igazoljuk, támogassuk azon állításunkat, hogy a tatárjárás előtt is voltak kőből készült várak. Irott emlékeink helyett ezuttal érmeink szólnak. II. Endre (1102–1235) kiadott érmei közt igen érdekes, állításunkat igazoló példányok vannak. Találunk köztük nemcsak két oldalt kisebb mérvű sarktornyoktól körülvett, kimagasló két emeletes őrtornyokat (donjon), hanem hadi ormózattal (Zinnen) kerített födelüeket is, melyek s különösen ez utóbbiak szerkezetőknél fogva csakis kőből épülhettek. Ezen érmekre vert gyarló, képes másolataikat tekintve, minden túlság nélkül következtethető, hogy ezen várak már nem messze állottak az emlékszerüektől, vagy köztük néhány ilyen is létezett. Csupán egy látszólagos nehézséget kell eloszlatnunk még. Tudva levő dolog, hogy e korszakban hazánk érmeire nagy befolyással voltak az u. n. friesachi érmek. És csakugyan, összehasonlítván az imént említett II. Endreféle érmeket ezekkel, alaptypusukat tekintve, nagy hasonlatosságot találunk köztük. A befolyás tehát kétségtelen, de a műalakitás lényegesen elütő. A friesachi érmeken ábrázolt tornyos épület eleinte háromszögű közép ormozattal fordul elő, mely nyilván templom-typus akar lenni, a mint ez későbbi kifejlődésében szembetünőbb is, mert a tornyok tetőit kereszt diszíti. Az erődítményt ábrázoló példányok, bár hadi ormozattal vannak ellátva, a magyaroktól teljesen elütők. II. Endre érmein önálló felfogás látszik, mely a friesachi alaptypuson, a hazai erődök alkata szerint szabadon változtatott, úgy hogy a friesachi érmek rokonsága nemcsak, hogy nem szül nehézséget állításunk bebizonyításánál, hanem még azt meg is erősíti, fokozza, a mennyiben a tőlük elütő műalakitásban okvetlen egykorú hazai váraink hasonmását, képét kell tekintenünk.

Ezen nevezetes adat, mely — úgy látszik — búváraink figyelmét eddig egészen kikerülte, ujabb bizonyítékúl szolgál arra, hogy történeti tanúlmányainkban annak segédforrásai, minő az éremtan is, mily sok érdekes anyagot rejtenek magukban az egyes kérdések tisztába hozatalára.

II. Endre ezen érmei egyúttal megerősítik fennebb tett nyilatkozatunkat is, mely a kőből épült, nem emlékszerű várakra vonatkozik. Mert kérdjük, a föld- és fa-váraktól ezen kőből épült emlékszerű épitményekhez, melyek érmeinken ábrázolvák, nem

[1]) Ipolyi. Beszterczebánya város müveltségtörténeti vázlata. Századok. VIII. 672. l.

létezett volna semmiféle átmenet? És ha volt, mely bizonyára szükségleti kőépítkezés volt, vajjon mely időpontra eshetett, hogy a már a XIII. század elején előforduló monumentalis kővárakat megelőzze, ha nem a XI. és a XII. századra?«[1])

Ime fiatal, derék tudósunknak a tatárjárás előtti magyar kővárak létjogát erősítő érvei! Kötelességünknek tartottuk azokat terjedelmesen, ha nem is kimeritően közölni, mint a természet és az emberi törekvések minden terén, következőleg a várépítésin is, a fokozatosan haladó fejlődés vaskövetkezetességű szükségessége észszerű postulátumát. Mert valamint a természetben és az életben, úgy a tudományok minden ágaiban, tehát az építészeti szakmában is, az egymást időrendileg követő tökéletesedési stádiumok rendszeres folyamának kizárólagosságát elvitatni bajosan lehetne.

A természetben nincsen ugrás; s így a logicai egymásután a várépítkezés stylfejlődési, történeti menetében nem gondolható nálunk sem máskép, mint: hogy a XIII. század elején előforduló emlékszerű kővárakat, már a megelőző századokban a szükségleti kővároknak, ezeket pedig már korábban legalább a földvárak fontosabb pontjain, az egyes kőtornyoknak, vagy kőbástyáknak kellett megelőznie.

Ilyen szükségleti kővárakúl tekinthetjük bizonyára a határvárakat, a melyek, mint Pozsony, Nyitra, Moson és Sopron tatárjárás előtti létezésére következtethetni egy IV. Béla alatti okmányban,[2]) hol a végváraktól, mint már létezőkről (castra regni Ungariae in confinis eius sita) van szó; a nyitrai várról már 1237-ben;[3]) a pozsonyiról 1221[4]) és 1237-ben;[5]) a mosoniról pedig 1247-ben,[6]) tehát a tatárjárás előtt, történik említés.

Ennyi az, a mit a lehetségig tárgyilagos szempontból, a tatárjárás előtti kőerődítményekről hazánkban mondhatunk. Hogy a honfoglalás idején, leginkább a rómaiak korából és a magyarok előtt itt tanyázott egyéb népektől egészben, vagy talán részben kőből fenmaradt és a magyarok által birtokba vett várak, a századok folyamán át, mily átidomítást, javítást, átépítést, vagy lerontást szenvedtek; s az átalakításban a XIII. századig mennyi része volt

---

[1]) Magyarország középkori várai. 1878. 20. l.

[2]) Theiner vet. Monum. Hung. Sacram guustrantia. I. 254. l. CCCCLXXI. sz. okmány.

[3]) Cod. dipt. III. 1. 124. l.

[4]) U. o. III. 1. 312.

[5]) U. o. IV. 1. 100. l.

[6]) U. o. IV. 1. 452. l.

az akkori magyaroknak: annak felderítése az itt lakott népek építészeti emlékeit megkülönböztető építő anyagra és stylre teljes világot vetendő, még felfedeztetést váró történeti okmányokra, vagy legalább a már meglevőknek tüzetesebb egybevetésének, régi történetkönyveink és ujabb monographiáink behatóbb tanulmányozásának s a nevezett várak restauratiójából merítendő történeti és építészeti tudományos vívmányoknak marad feladata.

Midőn tehát az Anonymus műve XLIV-ik fejezetében[1]) „Árpádról azt mondja: conductis artificibus, praecepit facere egregias domos ducales;“ abból a királyi épületeknek, habár egy századdal is később használatba venni kezdett kőállományára, ha a műépítészet fejlődésében nálunk több közép fok átúgrását feltenni nem akarjuk, több mint valószinűséggel következtethetünk, annál is inkább: mert tudjuk, hogy valamint már Szent-István, a római castrumok négytornyú alakjára, az erőd szerű kőtemplomoknak vetette meg alapját: úgy a Mosonyban magát oly hősileg megvédett Kálmán király, a keresztes hadaknak hazánkat veszélyeztető átvonulásából meríthette az első szükségleti kővárakra az indító okot; vagy ha ennyit sem szabad feltennünk, akkor legalább II. Gyejcsa idejére, a XII. századba, midőn két hatalmas császárság fenyegette éjszakról és délről Magyarországot, kell a határkővárak építésének kezdetét helyeznünk, épen úgy: mint már évtizedekkel előbb II. István a lerombolt Branyiszova köveiből építtette fel Zimonyt;[2]) vagy azt mondanunk, hogy az építészet több fejlődési fokozatainak átugrásával emelkedtek volna emlékszerű váraink a XIII-dik században, a mi aztán az ellenvéleményűek részéről vár bebizonyításra.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése október 29. Rendkivüli elnök: Barách József, kir. tanácsos.

Jelen vannak a választmányból s a társulati tagok közül: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ballenegger Henrik, dr. Breuer Armin, Horváth Pius, Kasics Károly, Korbonics János, Löwinger János, Magyar S. Dávid,

[1]) Anonym. 1772. 87. l.

[2]) U. o. Horváth Mihály. Magyarország története. 1860. I. k. 250. l.

Marx Antal, Tárczay István, Traila György, Varjassy Árpád, s Elemi Sándor, mint vendégek; továbbá a karzaton a női s uri hallgató közönség s a helybeli középtanodák növendékei igen szép számmal.

A gyülés megnyitása előtt Miletz János titkár előterjeszti, hogy miután Ormós Zsigmond társulati elnök ur sürgős körülmények folytán elutazni kényszerült, s a társulati alelnök Rácz Athanáz is, mint országgyülési képviselő távol van, tehát a jelen gyülés vezetésére egy rendkivüli elnök-helyettesités szükséges, s a tekintetben intézkedésre hivja fel a választmány figyelmét. A titkár előterjesztésére a választmány egyhangulag Barách József kir. tanácsos és választmányi tag urat bizta meg a gyülés vezetésével, ki is megköszönve a bizalmat, elfoglalja az elnöki széket, és a választmány és a jelen voltak vövid üdvözlése után a gyülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a szeptember havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; továbbá Miletz János titkár terjeszté következőleg elő jelentését az utolsó választmányi ülés óta felmerült társulati ügyek- és állapotokról:

Tisztelt választmány!

A mult szeptember hó 24-én megtartott választmányi ülésünk óta a társulatot érdeklőleg felmerült ügyekről pontosan beszámolnom hivatalos tisztem hozza magával, s e tekintetben van szerencsém a következőket jelenthetni:

I. A legutóbbi választmányi ülés határozatai foganatosittattak, s a hivatalos iratokat a társulat irattárában elhelyeztem; továbbá a megválasztott uj tagokat értesitettem s részökre az illetékes társulati kiadványokat megküldöttem; végre a muzeumnak felajánlott s az ülés alkalmával bemutatott régi pénzeket, tárgyakat, könyveket stb. illető helyeikre, szak szerint pontosan leltározva, elhelyeztem, s egyuttal azt is jelenthetem, hogy a társulati „Értesitő“ 4-ik füzete legközelebb tartalomdusan elhagyandja a sajtót, mely füzet a jelen év folytán kiadványaink utolsója leend, s befejezi az 5-ik évfolyamot.

II. Muzeumunk részére a következő ujabb adományok érkezetek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, s van szerencsém a következőkben bemutatni:

1) Ormós Zsigmond elnök ur, mint a centenariumi bizottság elnöke, az ünnepély-rendező bizottság nevében megküldé muzeumunk részére a délmagyarországi részek visszacsatolásának évszázados megünneplése alkalmából vert emlékérmek egy ezüst és egy bronz példányát azon kéressel, hogy a küldeményt a bizottság hazafiui figyelme s nagybecsülése jeleül kegyesen elfogadni sziveskedjenek.

2) Horváth Pius választmányi tagtársunk ajándékozott egy ezüst evő-kanalat, mely hajdan a vasmegyei eredetü Tarródi és Német-Szecsődi

Tarródy család tulajdona volt; a kanál nyelén koszoruban „1702“ évszám olvasható s el van látva augsburgi próbával s a fémjelzés évszáma „1701.“

3) Turcsányi Rudolf klopodiai jegyző s tagtársunktól kaptunk egy bosznyák handzsárt, mely a mult 1878. évi hadjárat alkalmával szereztetett Travnikban.

4) Ugyanattól egy nagy ezüst török tallért, egy Mária Terézia-féle ezüst s egy rézpénzt; az előbbi 1744., s az utóbbi 1761. évszámu.

5) Mátrai B. Béla magyar szini rendezőtől egy Salzburg érsekségi ezüstpénzt 1686-ból.

6) Sztankovits Szilárd ur Csákováról küldött egy IV. Béla-féle réz-érmet.

7) Korbonics János nyugalmazott főgymnasiumi tanár urtól Temesvárott két emlékérmet; az egyik a magyar orvosok és természetvizsgálók 1868-ki egri nagygyülése, a másik pedig az 1865-iki országgyülés megnyitása alkalmából veretett; továbbá adott még egy római réz-, egy török ezüst-, egy Mária Terézia-féle réz- s egy bajor kis-pénzt.

8) Rosen Pál oszterni plébános s tagtársunk ajándékozott egy római ezüst- s rézérmet; 14 darab ezüst-, 36 darab régibb, ujabb s különféle országokat s értéket képviselő rézérmet s egy játékpénzt.

9) Bankó-gyüjteményünket gyarapitá Jakabffy Pál tagtársunk egy, a magyar alap terhére New-Yorkban Kossuth Lajos aláirásával 1852. február 2-án kibocsátott 10 dollár értéket képviselő papirpénzzel.

III. Könyvtárunkat a következő ajándékozók sziveskedtek gyarapitani:

1) Ormós Zsigmond elnök ur ily czimü mfivekkel: a) Scutt Mátyás térkép kiadványai 40 darab térképpel a mult századból. Ágostai kiadás 1 k. b) Antonii Mizaldi Monsluciani cometographia. Páris 1549. 1 k. A könyv lapjain érdekes régi feljegyzések olvashatók. c) Hugo Grotius: De jure belli ac pacis. Jenae 1673. Hugo Grotius mellképével. 1 k. d) Egy kötetbe kötve a következő három XVI. századi művek: Hieronymi Oliverii Augusti Bergomatis de Imperio Romano. Augustae Vindelicorum 1548. — Lazari Bonamici Bassanensis Carminum liber venetiis 1572, — s végre: Publii Fausti Andrelini Foroliviensis excellentissimi poëtae Laureati amorum libri quatuor. Impressum Venetiis per Bernardinum Venetum de Vitalibus. Anno Domini 1801. mensis Januarii, regnante D. Domino Leonardo Lauretano duc Venetiarum.

2) Turcsányi Rudolf clopodiai jegyző ur ily czimü könyvvel: „Schlossers Weltgeschichte“ 2-ik kiadás 1870. 6 kötet, csinosan bekötve.

3) Zolnay Béla főreáltanuló ily czimü egyköteles művel; „Ludwig Albrecht Gebhardi Geschichte des Grossfürstenthums Siebenbürgen.“ Pest 1803. 1 k.

Ezekben összpontosul, tisztelt választmány jelentésem s az előterjesztettek szives figyelembe vélelét kérem.

* * *

A titkári jelentés tudomásul vétetett s az előterjesztés alapján mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására ajándékokkal kedveskedtek, nevezetesen Ormós Zsigmond elnök, Horváth Pius, Turcsányi Rudolf, Mátrai Béla, Stankovits Szilárd, Korbonics János, Rosen Pál, Jakabffy Pál uraknak és Zolnay Béla főreáltanodai tanulónak, a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet. A begyült adományokat a választmány titkár gondozására bizta és illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok terjeszté elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben befolyt tagsági dijakkal 548 frt. 83 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó 2029 frt. 42 kr. tartaléktőke alapon kivül. Tudomásul vétetett.

Következett Böhm Lénárt választmányi tagnak ily czimü értekezése: „Öt megerősitett pont az Al-Dunán," melyet Varjassy Árpád társulati tag olvasott fel. Az értekezésben szerző a regényes Al-Duna szorosainál, az ugynevezett Klissurában fekvő következő romemlékeket ismerteti, u. m. Kavnica, Drenkova, Kurwingrad, Sztárics és Svinica rommaradványait autopsia alapján. A választmány érdekkel hallgatta a szerző által készitett térkép-, s rajzokkal is illusztrált felolvasást és a szerzőt megéljenezvén, az értekezés a gyülés határozatából egész terjedelemben a társulati „Értesitő"-ben fog közöltetni.

Ezután Odor Samu társulati pénztárnok ur jelenté, hogy a mult gyülés alkalmával a társulati rendes tagok sorába megválasztott Weisz Sándor nagykereskedő ur Temesvárott, 100 frt. lefizetése mellett az alapitó tagok közé kiván felvétetni. A jelentés éljenzéssel s örvendetesen tudomásul vétetett.

Miután inditványok nem tétettek s a tárgysorozat is kimeritve levén, ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés november 26-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból és a társulati tagok közül: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Varjassy Árpád, titkár-segéd; Barách József, Balleneger Henrik, dr. Benedek Albert, Bilszky Ferencz, Folly Emil, Horváth Pius, Hudra János, Kasics Károly, Korbonics János, Marx Antal, Rötth László, Wolafka Nándor; továbbá a karzaton női és uri hallgatóközönség és a helybeli középtanodák növendékei szép számmal.

Elnök, Ormós Zsigmond főispán a választmányt üdvözölvén előterjeszti, miszerint Miletz János társulati titkárnak Budapestre történt áthelyezése folytán ideiglenesen egy titkár-segédről kellett gondoskodni, s e végből ideiglenesen titkár-segédként Varjassy Árpád épitészt bizta meg oly czélból,

hogy Miletz titkár mellett a társulati ügymenet kezelését mielőbb begyakorolhassa és vezesse ideiglenesen addig is, mig e tekintetben a választmány, illetőleg a közgyülés véglegesen határozni fog; az elnöki előterjesztés helyeslőleg tudomásul vétetett, s titkár-segéd a bizalmat meleg szavakkal köszönte meg.

Ezután az október havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel és hitelesittetik; továbbá Varjassy Árpád titkár-segéd a következőleg terjeszti elő jelentését az utolsó választmányi ülés óta felmerült társulati ügyek és állapotokról:

Tisztelt választmány!

Mult október hó 29-én megtartott vál. ülésünk óta a társulat érdekl'őleg felmerült ügyekről jelentésemet a következőkben van szerencsém előterjeszteni:

I A legutóbbi választmányi ülés határozatai foganatosittattak, a hivatalos iratok pedig a társulat irrattárában elhelyeztettek; a muzeumnak felajánlott és az ülés alkalmával bemutatott régi pénzek, régiségek, könyvek stb. illető helyeikre, szakszerint pontosan leltározva elhelyeztettek.

Utolsó választmányi ülésünk óta a következő átirat érkezett:

A kolozsvári tudomány-egyetemi kör nevében Klimes Károly, a megküldött társulati közlönyökért a kör nevében társulatunk választmányának meleg köszönetét küldi.

II. Muzeumunk gyarapodását illetőleg örvendetesen jelenthetem, hogy a közönség érdeklődése az utolsó választmányi ülés óta igen becses adományokban nyilvanult; ugyanis:

1) Nédits János Nagy-Becskerek város rendőr kapitánya küldött egy tömör, vörösrézből készült és gazdagon megezüstözött pecsétgyürüt, mely Nagy-Becskerek ugynevezett Krasznicza részén a Tiszából halásztatott ki; a gyürüt a rajta lévő czimeralaku véset teszi érdekessé, mely azonban még közelebbi meghatározásra vár.

2) Péch József ur Temesvárról, küldött barbárkori edénycserepeket, kövült csontdarabokat, fogmaradványokat, kőszilánkokat, mely a titeli régi vár és a temető közötti árokban 1—1½ méternyi mélységben találtattak. A titeli magaslat homokos földből áll, melyben semminemü kő nem található, jelzett szilánkok tehát bizonyos czélokra emberek által szállittathattak oda, azonban teljesen nyers, feldolgozatlan állapotban vannak, alaktalan voltuknál fogva eszközöknek nem használtathattak, tehát odaszármazásuk idejét valamint czéljokat meghatározni nem tehet.

3) Mocsonyi Andor ur küldött Foen községből, két ott lévő római domborműről, rajzokat, melyek egyikén két sas egymáshoz fordulva csőrében babér girlandot tart s alatta a következő felirás olvasható:

AVREL. FAVSTV NI. B. VEN. VIXAN. X.
SEPTIMIAMARCIA CONIVX. FI. CV.

Mig a másikon, mely felirás nélküli, szőllő venyigék láthatók; a kőtáblák alakjukról itélve befalazott sirok emléktáblái lehettek.

4) Dr. Szentkláray Jenő ur Török-Becséről küldött egy Albert-tallért (Keresztestallért, Burgundi-tallér) a következő megjegyzéssel:

„Ezüst, találtatott Kis-Bikáson, Beodra mellett 1879. Ilyen tallérokat Burgundban és a Németalföldön már 1588 óta készitettek, a német kereskedelem előnyére. Az aversen látni VII. Albert osztrák főherczeg és burgundi herczeg koronás czimerét az aranygyapjuval. Felirása a reversen: Albert et Isabel. Dei Gratia †. Az aversen folytatólag: Archi: Duces Austr. Duces Burgundiae et Comites Flandriae. A reversen látható a burgundi nagy Andráskereszt a koronával, két koronázott kettőssassal és az aranygyapjuval. E pénzek idő folytán általános érvényre jutottak, még keleten és névleg Oroszországban is használtattak. Azért tehát másutt is vertek Albert-tallért, az eredetiek értékében. Igy Braunschweigban 1747-ben, Magyarországon 1752-ben, Hollandiában 1753-ban, Poroszországon 1767—1797-ig, Kurlandban és Livlandban 1752—80-ig.“ — Továbbá küldött 7 db Borjason talált ezüst, 3 IV. Béla idejéből származott réz-, és 3 római rézérmet; továbbá 4 különféle réz-, 4 magyar réz-, két franczia köztársasági rézpénzt; egy Napoleon koronázási emlékérmet egy XV. Lajos idejéből származott játék-pénzzel, egy II. Ferdinánd-féle ezüst, egy Miksa-József-féle ezüst-pénzzel, továbbá 2 török, 1 arabs, 1 romániai és 2 db Mária-Terézia rézérmet.

5) Kostyál Lajos gymn. tanuló egy 10 frtos Kossuth-bankót.

6) Rácz Adorján kereskedelmi tanuló, 1, IV. Béla idejéből származó, 5 ujabbkori magyar érmet, 1 orosz, 1 ezüst és 2 olasz rézpénzt, 7 rész és 1 osztr. ezüstpénzt, 3 romániai réz, 4 német birodalmi réz és 1 db arabs ezüstpénzt.

7) Joanesku Pál temesvári lakos 1 db IV. Béla érmet.

8) Farkas Bálint megyei házfelügyelő ur a belvárosi temető mellett elterülő szántóföldekben talált 8 db osztrák ezüst, 1 lengyel ezüst, 7 osztrák és 3 db magyar rézérmet.

9) Hertz Dávid ur helybeli bankár küldött be 4 db okiratot, melyek közül három 1778. és egy 1779-ből van keltezve; az előbbiek tanuvallomások Jon Dán rablógyilkos és gyujtogató ellen, melyek a nagy-becskereki bíróság által vétettek fel, az utóbbi pedig a halálos itéletet tartalmazza, mely Temesvárott hirdettetett ki s hajtatott végre.

Ezekben összpontosul, tisztelt választmány, jelentésem s az előterjesztés szives figyelembe vételét kérem.

A titkári jelentés tudomásul vétetett, s mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására ajándékokkal kedveskedtek, nevezetesen: Nédits János, Péch József, Mocsonyi Andor, dr. Szentkláray Jenő, Kostyál Lajos, Rácz Adorján, Joanesku Pál, Farkas Bálint és Hertz Dávid uraknak, — jegyzőkönyvi köszönet és elismerés nyilvánittatott s a begyült adományok illetékes hélyeikre eltétetni rendeltettek.

Erre Odor Samu pénztárnok terjeszti elő jelentését, mely szerint a további szükségletek fedezésére 424 frt 82 kr. áll rendelkezésre, a társulat javára kamatozó 2129 frt 42 kron kivül. Tudomásul vétetett.

Következett Varjassy Árpád titkár-helyettesnek ily czimü felolvasása: „Műemlékek mint források a történelemben.“

Értekező ezen felolvasása csupán bevezetés volt egy hosszabb tanulmányhoz, melyben a különféle korokat a hazai műemlékekkel egyenesen fogja tárgyalni; ezen bevezetésben a műtörténelem lényegéről, a müvészetek egymáshozi viszonyáról, a vallás és müvészet szerves összefüggéséről beszél, mely utóbbiakat ikertestvéreknek nevezi.

A görögök müvészetének magas felvirágzását kizárólag a vallásnak tulajdonitja, s általában a kultuszt, illetőleg a templomépitést állitja az összes müvészetek anyjának. Az értekezés köszönettel fogadtatott s további rendelkezésig az irattárba eltétetni rendeltetett.

Erre Odor Samu pénztárnok jelenti, hogy Weisz Sándor nagykereskedő ur Temesvárott, a társulat törekvése iránti érdeklődésének kifejezést adandó, alapitványi czimen lefizetett 100 frtot; éljenzéssel fogadtatott s a derék adományozónak jegyzőkönyvi köszönet szavasztatott, melyről a társulati kiadványok megküldése mellett, kivonatilag értesitendő.

Végre, miután inditványok nem tétettek, a titkársegéd ajánlatára a következő bejelentett uj tagok, u. m. Varjassy József ügyvéd Aradon, dr. Varjassy Gyula törzsorvos Aradon, Dracsay Zsigmond tanácsos Aradon, ifj. Mittelmann Ferencz szeszgyáros Aradon, Varjassy Béla kapitány Aradon, és Varjassy Lajos aljegyző Aradon; egyhangulag s éljenzések között rendes tagokká választattak, részökre a kiadványok és oklevél megküldetni rendeltettek.

Ezzel a tárgysorozat kimeritve lévén az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés deczember 20-án. Elnök: Ormós Zsigmond főispán. Rácz Athanáz alelnök.

Jelen vannak a választmányból és a társulati tagok közül: Miletz János és Pontelly István titokőrök; Varjassy Árpád altitokőr; Odor Samu pénztárőr, Ardeleán György, Ballenegger Henrik, Barách József, Dobó László, Horváth Pius, Kassich Károly, Korbonich János, dr. Kerner József, Rötth László, dr. Szentkláray Jenő, Traila György, Weisz Sándor, dr. Wolafka Nándor és S. Sallay Jenő lapszerkesztő mint vendég. Nők, urak, gymnásiumi és reáliskolai ifjak nagy számmal.

Előülő Ormós Zsigmond a választmány üdvözlésével hangsulyozza, hogy a fenálló rend szerint, a minden hó utolsó szerdáján tartatni szokott gyülés napja, a jelen deczember hóban, Sylvester estéjére esvén, a decz. 11-én tartatott előleges választmányi bizalmas értekezlet odanyilatkozott, hogy

tekintettel az ama kegyeletes napon a tagtársaknak több irányu elfoglaltságára, de tekintve főleg azon körülményt, hogy Miletz János volt főreáliskolai s most gymnásiumi tanár egyesületünknek öt éven át buzgó, lelkes és tevékeny muzeum- és titokőre, uj állomásának a fővárosban elfoglalása végett, körünkből elbucsuzik, a jelen deczember havi rendes választmányi gyülés e hó 20-án tartassék meg. Ezen előterjesztés helyeslőleg tudomásul vétetett.

Ezután a november havi választmányi ülés jegyzőkönyve Varjassy Árpád altitokőr által felolvastatván, hitelesittetik.

Az előzetes választmányi bizalmas értekezlet az iránt is intézkedvén, hogy a muzeumnak régiségi könyv-, érem-, okmány-, fegyvergyűjteménye az uj titokőrnek az előbbinek távozása miatt hivatalosan átadassék: ennek eszközlése végett Kassich Károly, Korbonics János, Varjassy Árpád és Miletz János bizottságilag az egyes tárgyakat megvizsgálván, kiküldetésökben pontosan eljártak.

Kassich Károly ur a bizottságnak kiküldetésére vonatkozó jelentésében szóbelileg előadván, hogy a bizottság a szép rendben talált muzeumot a dr. Szentkláray Jenő urnál lévő és Temes, Torontál és Krassó megyékre vonatkozó okiratok kivételével az uj titokőrnek, Pontelly Istvánnak átadta, Miletz Jánosnak a felmentés megadatik.

Ezután felkel Miletz János, hogy néhány szóval a választmányi tagok figyelmét igénybe vegye. Beszédében kiemelvén, hogy miután a nm. v. és közokt. miniszterium intézkedéséből Budapestre főgymnásiumi tanári állásra előléptettetett, a titokőri állásról való lemondását ő méltósága, a főispán és társulati előülő kezeibe leteszi. Bizonyossá teszi az egyesületet, hogy valamint eddig is annak szentelte erejét és tehetségét, és annak virágzatát előmozditani élete egyik feladatának tartotta: ugy a távolban is annak érdekeit elősegiteni legszebb hivatásának tekintvén, a társutatnak tagja és szellemi munkása fog maradni mindenha.

Tagtársunk és egyesületi volt titokőrünk lemondása fájdalmas érzülettel fogadtatván, előülő főispán inditványvozza, hogy tekintve Miletz Jánosnak a társulat érdekében tett öt évi hasznos szolgálatait, önfeláldozó munkásságát, hazafias és szakavatott müködését, az annak távozása feletti fájdalmunk és azon reményünk, hogy érdekeinknek uj állásán is kitartó támasza leend, annak emléke az iránta való köszönetünk kifejezése mellett, jegyzőkönyvileg körünkben megörökittetvén, a jegyzőkönyv ezen kivonata neki hivatalosan is kézbesittessék.

Ezen, általános helyesléssel egyhangulag elfogadott inditvány után előülő főispán felszólitván a választmányi tagokat, hogy a titokőri állomás betöltése iránt nyilatkozzanak: felkelt Dobó László választmányi tag, a ki beszédében kiemelvén, hogy a titokőri tisztség egyik legfontosabb tényező lévén az egyesület szervezetében, mert a titokőrön fordul meg az egyesület közlönyében nyilvánuló szellemi munkásságnak a tudományos követelések szinvonalán való állása

nemcsak, de sőt a muzeumnak szakszerü kezelése s tárgyainak pontos elrendezése: a decz. 11-én tartott előleges választmányi bizalmas értekezletnek a véleményeket eziránt kitudni igyekszett megállapodása alapján inditványozza, hogy a muzeum- és titokőri ügyeknek a nagygyülés összeültéig való vezetésével Pontelly István bizassék meg.

Ezen inditvány elfogadtatván, előülő főispán a határozatot ezen értelemben mondotta ki.

Miletz János azután inditványozza: hogy miután a muzeum és egyesületi „Értesitő“ szerkesztése mellett, az egylet egyéb forgalmi ügyeinek elintézése is a titokőr vállaira nehezedik, ez okból egy bizottság neveztessék ki, mely a beérkező munkálatokat megrostálván, megitelje, vajjon azokból a társulat czéljainak megfelelőleg mely tartalmuak közöltessenek vagy mellőztessenek?

E biráló bizottság tagjaiul megválasztattak: előülőnek Dobó Miklós apátkanonok, alelnöknek Horváth Pius; Dobó László, Kassich Károly, Hudra János és Pontelly István.

Erről az illető tagok jegyzőkönyvi kivonatban is értesittetnek. Ezen fontos társulati ügyek befejeztével az ujonnan kinevezett titokőr, Pontelly Iitván, következőleg terjeszté elő jelentését az utolsó választmányi gyülés óta felmerült társulati ügyek és állapotokról:

Tisztelt választmány!

Tekintetes Miletz János főreáliskolai tanár urnak és a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ öt év óta buzgó, tevékeny és érdemdus titokőrének a budapesti akadémiai gymnásiumhoz történt kineveztetése folytán a t. cz. választmánynak egy előleges értekezésben nyilvánult bizalma folytán a „Délmagyarországi történelmi és rögészeti társulat“ muzeum- és titokőrének én jelentetvén ki, van szerencsém a mult hó 26-án megtartott vál. ülésünk óta a társulatot érdeklőleg felmerült ügyekről jelentésemet a következőkben előadni:

I. A legutóbbi választmányi ülés végzései foganatosittattak, a hivatalos irományok pedig a társulat irattárában elhelyeztettek; a muzeumnak felajánlott és az ülésen bemutatott régi pénzek, régiségek, könyvek stb. illető helyeikre szakszerint pontosan leltározva elhelyeztettek.

Utolsó választmányi ülésünk óta a következő átirat érkezett:

a) Boleszny Antal választmányi tagtársunk megküldvén a „Donau-Verein“ megkeresését, melyben a nevezett társulat elnöksége kéri, hogy azon kiadványainkat, melyek az aldunai vidék ismertetésére vonatkoznak, neki megküldenők: ugyanahhoz mellékelt levelében Boleszny Antal ur tudatja, hogy ő az aldunai vidékre vonatkozó kiadványait az illető egyesület részére már megküldötte.

b) Ezuttal nem mulaszthatom el hivatalosan hangsulyozui azon örvendetes eseményt, mely társulatunk minden tagját csak a legkellemesebben érintheti, hogy ft. dr. Szentkláray Jenő ur, egyesületünknek egyik fáradhatlan

tényezője és annak mindjárt megalakulásakor első volt titokőre, a délmagyarországi törvényhatóságok megbizásából szerkesztendő ily czimü munkájának: „Száz év Délmagyarország ujabb történetéből“ első kötete 280 lapra terjedő első füzetét, melyhez a Mercy Kolos által 1723—25 között készitett Délmagyarország lefényképezett térképe, ugy egy második 1701 és egy harmadik 1783-ból van kapcsolva, társulatunknak bemutatta.

II Muzeumunk részére a következő adományozások folytak be:

1) Kozáry János megyei járásorvos ur Kubinban igen érdekes őskori tárgyakat küldött, melyek az Alduna mellett fekvő Keve vár (Kubin) romjai között találtattak. A nevezett vár ugyanis évről-évre a Duna áradásainak mindinkább kitéve lévén, sokat szenved a hullámoktól és folyton nagyobb partrészek szakittatnak el a vár területétől, olannyira, hogy attól lehet tartani, hogy a nevezett várnak alig fog ma-holnap nyoma maradni.

Igy a jelen évben több mint száz méter széles leszakadás történt s a leszakadt föld omladékaiból többféle őskori tárgyak kerültek napfényre, melyek közül a beküldő a következő érdekes darabokat küldé meg muzeumunk számára:

a) Egy barbárkori, korong nélkül készült durva alaku bögre, melynek füle le van törve.

b) Két db kőfaragvány rovátkás diszitésekkel; az egyik homok-, a másik mészkőből. Rendeltetésök meg nem határoztathatott.

c) Diszes czifrázatu barbár cserép darab.

d) Megkövesült tengeri kagyló; az u. n. zarándok fése.

e) Számos csigatömegből alakult kövület.

f) Szerpentin szilánktöredék, diszesen csiszolva, még töredékében is gyönyörü példány.

g) Achát vésü.

h) Sókő-darab.

i) Két vas nyilhegy.

j) Nagy lópatkó.

k) Nagy rozsdás vas vésü.

l) Vas ajtósarkrészlet.

2) Ft. Horváth Pius választmányi tagtársunk és kegyesrendi házfőnök adománya egy bársonynyal béllelt, csinos réztokban elhelyezett és gróf Széchenyi István halála alkalmából vert emlékéremöntvény, melynek avers felén gr. Széchenyi István jobbra néző mellképe körül a következő felirat olvasható: „Széchenyi István. Szül. 1792. Szept. 17-én. Megh. 1860. Ápr. 8-án.“

Revers felén pedig Panonia alakja látható jobbjában koszorut tartva, s balját kiterjesztve, ujjal mutat a Széchenyi nagy nevét megörökitő művekre; a Dunán hajózó gőzösre és a Vaskapura.

Ugyanattól egy bronzemlékérem, mely a m. t. akadémia palotájának megnyitása ünnepére veretett. Avers felén a magyar akadémia palotája látható ezen felirattal: XI. Dec: M.DCCCLXV. Revers felén pedig:

„Háza megnyitásának emlékeül. A Magyar tudom. akadémia.

Végül ajándékozott egy 100 frtos Kossuth bankjegyet.

3) Jakabffy Pál gymn. VIII. osztályú tanuló ajándékozott egy ezüst és egy bronz emlékérmet, a melyeknek előlapján a Bold. Szűz képe látható dicsfénytől koszoruzva, és a fellegek közt lebegő angyaloktól körülvéve ilyen körittal:

Pius IX. P: Max: Declarat Immaculatam 1854.

Hátsó lapján pedig ezen felirat olvasható: Virgini. Sine. Labe. Conceptae. Magnae. Suae. Dominae. Regnum. Marianum. Anno. 1855. Pried. Non: Maii.

III. Irattárunk a következő adományokkal bővült:

1. Boleszny Antal választmányi tagtársunk Orsováról, régi igéretéhez képest, megküldé gróf Széchenyi István 13 eredeti levelét, melyeket a boldogult nagy hazafi a 30-as évek elején Popovics Fóta Lázár orsovai kereskedőhez, mint benső barátjához, intézett a Széchenyi-ut készitése s a Vaskapu-szorulat kitágitása idején. Ugyanő megküldé gr. Széchenyi István titkárának, Tasner Antalnak szintén Popovics Fótához intézett eredeti levelét és gróf Zichy Alfrédtől is egyet; azután gr. Széchenyi Istvántól két levélboritékot és egy iratot, mely kivonat egy József nádornak 1834. decz. 3-án gr Széchenyi Istvánhoz intézett átiratából.

2. Marx Antal k. tanfelügyelő adományozott két régi okiratot 1754 és 1755-ből. Az okmányok egyike Opován kelt épitkezési ügyben; a másik pedig 1755-ben márcz. 8-án Bécsben, Mária Terézia eredeti aláirásával ellátva.

Ezzel, t. választmány, előterjesztésemet bevégezve, annak szives figyelembe vételét kérem.

* * *

A titkári jelentés helyeslőleg tudomásul vétetett s a jelentésben felsorolt „Donau-Verein"-nak társulatunkhoz intézett azon megkeresménye, — hogy az Aldunára vonatkozó közleményeinket az ő munkálataiért cserében neki megküldenők, ft. Boleszny Antal ur kezeibe kerülvén, ez azt jelenti, hogy ő a maga, arra vonatkozó kiadványait a „Donau-Verein"-nak már megküldvén, ennek megkeresését, melynek megfelelni a titokőrre bizatik, egyesületünkhez átküldé.

Továbbá a választmányi gyülés nevében előülő főispán Marx Antal, dr. Szentkláray Jenő, Kozáry János megyei járásorvos, Boleszny Antal, Horváth Pius uraknak, Jakabffy Pál és csenei Vuchetich Iván gymn. tanulóknak, becses műtárgyaik adományozásaért, jegyzőkönyvi

köszönetet és elismerést nyilvánitott és a begyült tárgyakat a főtitkár gondozására bizta s pontos leltárosás mellett illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu pénztárőr terjeszté elő jelentését, mely szerint a további szükségletek fedezésére 482 frt 75 kr áll rendelkezésre a társulat javára kamatozó 2129 frt 42 kron kivül.

Tudomásul vétetett.

Következett Pontelly István titokőr ily czimü felolvasása: „Visegrád eredete és történelme.“ A jelen gyülés alkalmával felolvasott részlet előleges bevezetését képezé egy hosszabb tanulmánynak, melynek időnkénti közlését a választmányi gyüléseken értekező megigérni szíveskedett, mi köszönettel tudomásúl vétetett. A felolvasás folyamában érdekes vitatkozás keletkezett a tatárjárás előtti magyar épitkezésü várak chronologicus jogosultságát illetőleg felolvasó és dr. Szentkláray Jenő között, ki a felolvasóval ellentétes állást foglalt el.

Rácz Athanáz alelnök azon inditványt teszi, hogy elnök főispán a magy. tud akadémiát megkeresni szíveskedjék, hogy kiadványait egyesületünknek is megküldeni kegyeskedjék. Ez általános helyesléssel fogadtatatván,

Dr. Szentkláray Jenő a társulati tagok nevében is meleg, baráti szavakkal, vett bucsut Miletz János tagtárstól és az egyesületnek annyi éven át lelkes önfeláldozó titkárától. Szavai nagy éljenzéssel fogadtattak.

Végül Argyeleán György tagtárs ajánlatára Steiner Ferencz belvárosi gyógyszerész ur egyhangulag s éljenzések között rendes tagúl választatván s részére a kiadványok és oklevél megküldetni rendeltetvén, a tárgysorozat kimerültével az ülés véget ért.

Emléklap

Miletz János, a „Délmagyarországi történelmi és régészeti egyesület“ öt évi titkársága munkásságának szentelve.

„Scientia violentia non aufertur,
Antiquitate non corrumpitur.“
Cassiodorus.

Ha a mult az életben szentelt ereklyéje az emlékezetnek s nincs mozzanat, melynek kihatása ne volna a jövőre: akkor nem lehet rövid pillanatot nem vetnünk tevékeny szellemi életére azon férfiúnak, kinek nevét „Délmagyarország“ történetében, melynek felderítésén éveken át lankadatlan szorgalommal fáradozott, a közelismerés érdembetűivel fogja megörökíteni.

Miletz János, a „Délmagyarországi történelemi és régészeti társulatnak“ öt éven át titokőre, egyike volt azon kevés lelkesülteknek, kik a tudományos történeti kutatásnak, az erre nálunk annyira szűk források

mellett, sokszor meddő, kemény talaját, a mennyire ily korlátolt viszonyok engedék, sikeres eredménynyel művelé nemcsak; de muzeumunkat, midőn előléptetése alkalmából körünkből a fővárosba távozott, oly rendezett és jeles műtárgyakkal gazdag állapotban hagyta vissza, hogy annak termei a folyton gyarapodó adományok befogadására immáron elégtelenek.

Buzdító szavával és kezében a történelem fáklyájával elvezetett minket az elsülyedt századokba, hogy nem egy feledésnek indult emlékét az előkornak az enyészettől megmentve, az elődök ezen drága ereklyéinek s az azokban megszólalt történelmi igazságnak szeretetére gyulaszszon; a régi váraink törmelékei között porladozó műtöredékek egybegyüjtésére buzdított, hogy azok egybeállításából majdan a multnak romba dőlt csarnokai ismét felismertessenek; egyesülésre serkentett, hogy a vidékünk áldz csatáiban elesettek csontjai, fegyverei, s ásatások eszközlése által a mult sok egyéb emlékeivel napfényre hozassanak.

Méltó tehát, hogy a ki oly önfeláldozó kitartással, ernyedetlen munkássággal szolgálta a haza szent ügyét, attól, midőn országunk ezen déli vidékéről az ország szívébe, új állására távozott, tőle veendő búcsunk alkalmából, munkás életét emlékezetünkben néhány szóval feleleszszük.

Miletz János született 1841-diki szeptember 8-án, Tápió-Györgyén, Pest vármegyében. Első neveltetését az elemi iskolákban, születése helyén nyervén, az algymnásiumot Kecskeméten, hol rokonánál, a híres drámaíró, Katona József testvérénél vala szálláson, végezte el.

Itt sikerült neki a nagy irónak több érdekes kéziratát, melyeket ma is gyűjteményében nagy gonddal őríz, megszereznie és a pusztulástól megóvnia.

Az algymnásium végeztével szülei tanulmányai folytatására az egri főgymnásiumba küldék, s ez időben érte a nagyszámú, de kiskorú tagokból álló családot azon csapás, hogy a családfő elhúnyt.

A főgymnásium 6-ik osztályának végeztével a pannonhegyi sz. Benedek rendbe lépett, hol gymnásiumi tanúlmányait befejezvén, tüzetesebben kezde a történelmi és régészeti tanulmányokkal foglalkozni, mi a tudós Czinár Mórnak, a szerzet akkori könyv- és levéltárnokának is feltűnvén, az őt maga mellé vevé és könyvtárőri helyetteséül választá. Ezóta bő alkalma volt a nagyszerű könyv-, érem- és régiségtárban tanulmányait kiszélesítenie s ezen kedvező helyzetét fel is használván, folyton tanult és jegyezgetett. Czinárnak segedelmére volt a Codex Diplomaticus Indexének elkészítésében, egymaga husz tómusnál többet dolgozván át.

Irodalmi fellépése a Győrött lakó Ráth Károly és dr. Römer Flóris biztatására, az ezek által 1861-ben alapított győri „Történelmi és régészeti Füzetek"-ben történt; első történeti közleménye Miletz Sylvester akkor még szerzetési neve alatt ily czimmel jelenvén meg: „Öregebb Bethlen István kiáltványa a hajdúkhoz, I. Rákóczy György

erdélyi fejedelem ellen;“ és Szenterzsébeti Pécsi Simon erdélyi kanczellárról című hosszabb tanulmánya.

Ezeket követték a III-ik kötetben, Miletz János már családi keresztneve alatt „A pannonhalmi régiségtár“, és Károlyi Zsuzsanna erdélyi fejedelemnő levelei férje Bethlen Gáborhoz címűek; mely utóbbiakat a fővárosi szaklapok is átvették.

Már itt kezdé meg szorgos kutatásait a Gizella királyné életéhez szükséges adatok megszerzésében; mely műnek megirására azon ok vezeté, hogy a legkitünőbb történetiróink által annyira bonyolúltan és egymással homlokegyenest ellenkező állításokkal tárgyalt korszakát szent István végső uralkodási éveinek tisztázva, a szent királynőnek Gizellának lélektanilag is képtelen részvétét Vazul megnyomorításában megczáfolja, annak fedhetetlen és önmagával végig következetes tiszta jellemét az eddig figyelmen kívül hagyott okmányok alapján a napnál fényesebben beigazolja. E nagysikerű munkájával egy nyolczszázados történetileg képtelen, téves nézetet, mely kínos kétségben tartá fogva az avval ugyis ellenmondásban levő gondolkozó elméket, igazított helyre. Méltó, hogy e mű az első szent királyunk életével foglalkozó történetiróink figyelmét el ne kerülje.

Miletz gyenge egészségi viszonyai és közbejött családi viszontagságok miatt azon szerzetből, melyen egész szeretettel csüggött és csügg jelenleg is, kilépni kényszerülvén, 1862. őszén, a kis-kún-félegyházi algymnásiumhoz tanárrá választatott meg; hol nyolcz évig, folyton tanulmányozva, bár szük és mostoha viszonyok között, működött; mígnem végre 1871-ben a temesvári k. főreáliskolához neveztetett ki.

Itt kedvezőbb körülmények közé jutván, amennyiben a megye derék és tudós főispánja Ormós Zsigmond, több kiváló szakférfiúval, kik közül dr. Szentkláray Jenő és dr. Ortvay Tivadar jeles tudósaink nevei említendők, megalakíták a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatot: ennek alakító tagjai közé lépett ő is; ezen időtől fogva a társulat egyik kiemelkedő, szorgalmas munkásául tűnvén fel.

Az 1873-ik évben jelent meg tőle a Chronologiai adatok a magyar királyok tartózkodásáról Temesvárott című tanulmány. Az 1874-diki évben: Temesvár hadászati jelentősége történelmünkben Hunyady Mátyás király haláláig. Ettől óta a Temesi Lapok című helyi napilap dolgozó társai között találjuk őt, kinek eltekintve abban megjelent apróbb czikkeitől, annak tárczájában találunk közölve tőle egy hosszabb történelmi tanulmányt ily czímen: Bosznia, mint magyar koronatartomány a középkorban. Az 1875-dik évtől kezdve, a „Délmagyarországi történelmi és régészeti egyesület“ szakközlönyének, az Értesítőnek lett szerkesztője Janky Károly, temesvári főgymnásiumi tanárral; de ennek még ugyanezen év nyarán történt áthelyezésével Marmaros-Szigetre, a legnehezebb viszonyok között

egyedül volt annak szerkesztője öt éven keresztül a mai napig; s hogy mily tapintattal, odaadással működött e téren, arra nézve elég az „Értesítő“ öt évi folyamára hivatkoznunk.

Fáradhatlan tevékenysége csak ekkor tűnt ki a társasulat érdekében, melynek szellemi közege szerkesztése mellett még a titokőri teendőket is magára vállalta; küzdött, buzdított mindenfelé s iparkodott az egyesület felvirágoztatására a legtevékenyebben közreműködni, a társasúlati muzeumot a legszebb rendbe hozni. Az 1875-diki évben jelent meg tőle Gizella magyar királyné élete, egy kötetben, melyhez 10 évig gyűjté az adatokat; mely műve, hogy milyen elismerést aratott, arra nézt hivatkozunk a „Történelmi adattár“ következő szavaira: „Miletz János, temesvári kir. főreáltanodai tanár, egy történelmi tanulmányt fejezett be, mely Gizella, első koronás magyar királyné életével foglalkozik. A szép tájékozottságról és terjedelmes ismeretről tanuskodó dolgozatot, melyen szerző hosszabb ideig fáradozott, évekkel ezelőtt némi kivonatban már Kuthen ismertette a Családi olvasványok hasábjain. Szerző azóta sokat gyüjtött tárgya érdekében, — s mivel a jeles munkálatot kéziratban áttekintettük — bizvást mondhatjuk, hogy nagy haszonnal. A munka népszerűen van ugyan tartva, de azért mégis igen tapintatosan tanulságos jegyzetek gyanánt alkalmazvák benne a criticai megvilágítások, melyek a sok tekintetben homályos történelmi kérdéseket tisztába hozzák. Szerző jól ismeri tárgyának irodalmát, s azért oly biztos és szabatos előadásában. Legmomentosusabb részletet képeznek ebben szerző nézetei Kézai és Turóczi, nemkülönben a krónikások s ujabb történészeink állításairól Gizella királynét illetőleg, ha vajjon ő vakíttatta-e meg Vazult? — Szívből üdvözöljük az uj ügytársat szakterünkön, s kivánjuk, hogy jeles munkája mielőbb a magyar olvasóközönség tulajdona legyen. — Ilyen elismerő nyilatkozat követé e munkát az 1875 dik évi „Századok“ című történeti füzetek hasábjain is.

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti értesítő“ nagy részét, a más szerzőktől megjelent nagyobb értekezések kivételével, ő irta; jelentősebb czikkei: „Archaeologiai ismertetés a régi pogány temetőkről, tekintettel Délmagyarországra.“ — „Temes és Arad megyék történelmi és régészeti emlékei.“ — „Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei.“ — „Krassó vármegye történelmi és régészeti emlékei“ — „Adatok a délmagyarországi spanyol telepek történetéhez.“ — Szörény vármegye történelmi és régészeti emlékei.“ — Ezen czikkeivel, a délmagyarországi történelmi és régészeti társasúlat működési terrenumát, a lelhelyek és régi emlékek szempontjából átfogólag ismertette. — „Az ó-palánkai Lo-Presti síremlék története,“ hol megemlítjük, hogy ő írta meg Böhm Lénártnak egy német nyelven szerkesztett értekezését is ily czím alatt: „Új-Palánka multja és jelene.“

Apróbb czikkei közül említendők: „Régi iratok ismertetése a XVI. és XVII. századból.“ — „A dragsinai földvár.“ — „Érmek leírása.“ — „Az imecsfalvi muzeum Háromszéken.“ — Régiség leletek a temesvári vár-sánczok közelében.“ — „Délmagyarország történelmi és régészeti emlékeit ismertető mű és térkép.“ — „A léczfalvi tábori országgyülés egy okiratának ismertetése.“ — István főherczeg nádor levele a bánsági iparegyesület igazgatóságához s a t., melyek ernyedetlen tevékenységének mindannyi csalatkozhatlan tanújelei.

Legkedvesebb foglalkozása most is, a „Délmagyarországra“ vonatkozó adatok gyűjtése és tervbe vette a „Délmagyarországi“ történelmi és régészeti térkép elkészítését.

A hivatását igy felfogó és betöltő férfiu nymbusa, kit „Délmagyarország“ büszkén fog mindenha övének nevezni, dicséretünkkel, melyre tekintélye nem szorúl, csak szerénységét érezhetné sértve.

Reánk nézve megnyugtató, hogy birjuk azon férfias, ünnepélyes igéretét, hogy a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak,“ a távolban is tevékeny munkása, annak maga elé tüzött magasztos érdeinek, melyeknek a férfikor legszebb éveit szentelte, a jövőben is buzgó támasza leend.

És valóban, ha csak olyan egyesületnek élete lehet fényes, hol az emelkedett honszeretet tiszta lángja táplálja a lelkesedett tagok munkaszeretetét: úgy szerencséseknek fogjuk magunkat érezni, ha szellemi működésének elmeszüleményeivel egyesületünk terén minél többször találkozandunk. Addig is meleg kézszorításunk mellett, Plinius azon szavaival bucsúzunk el tőle:

„Dent dii aetatem, quam meretur,
Serventque animum, quem dederunt.“

Pontelly István.

Egyveleg.

— Száz év Délmagyarország ujabb történetéből. Ez címe a több kötetből állandó nagyobbszabású munka első füzetének, mely az imént sajtó alól kikerült. A mű tartalmát annak címe tüzetesen kifejezi. De annak 280 lapra terjedő első füzete, földrajz-történelmi áttekintésére is kiterjed Délmagyarországnak, az 1816-dik évtől kezdve, 1779-ig. Nagyban emelik ezen inkább tartalmas kötetnek, mint füzetnek nevezhető könyv értékét a hozzá kapcsolt és még a helyszínrajz és földképkészítés történelmével szakszerűleg foglalkozók közől is kevesektől ismert három térkép; u. m. Az 1. Mercy Kolosé, a leghitelesebb a Temesi Bánságra nézve az 1723—1725-diki évekből, mely Délmagyarországnak a hódoltság idejéből való kinézését tünteti elénk. 2. A második térkép 1761-ben kelt, mely a Temesi Bánságnak a polgári igazgatás behozatalával történt vidékekre osztott, második képét állitja szemünk elé. Végre a 3-dik, az ujra felélesztett és reincorporált vármegyék hű térképe 1778-ból. E három térkép megjelenése kizárólag gróf Csekonics Endre nagylelkű áldozatkészségének köszönhető.

Dr. Szentkláray Jenő, e monumentalis művének felépithetése végett, átkutatta a délmagyarországi megyék és városok; a püspökség és káptalan levéltárait; a bécsi cs. k. házi, udvari és államlevéltárt, az úgynevezett titkos levéltárt; a bécsi birod. pénzügyminiszterium levéltárában elhelyezett cs. k. udvari levéltárt; a budapesti magy. kir. országos levéltárt, ideértve a pénzügyminiszteriumnál elhelyezett kamarai levéltárt; a pénzügyigazgatósági és kincstárhivatali levél- és irattárakat; továbbá a tanintézetek, lelkészségek, kereskedelmi és ipartársulatok, meg egyéb Délmagyarország történetét immár hézagosan tárgyalt és kiadott munkákat; végül egyesületek évkönyveit. Ezen roppant munkásság eredménye, melyben Horatiussal szólva aere perennius emléket állit fel magának a szerző, érdemszerű méltatását valamely jelesebb tollú tagtársunktól várja.

— A délmagyarországi régészeti muzeum műtárgyai, az adakozók buzgósága folytán okiratok, régi és uj könyvekben s egyéb régészeti tárgyakban oly tekintélyes mennyiségben gyarapodnak, hogy azok elhelyeztetésök könnyebbsége végett, kivált a könnyű áttekintést nyujtandó szakszerű berendezés szempontjából, a tágasb termeket és számosabb szekrényekkel rendelkező és felállítandó muzeumi épületnek, vagy egyelőre nagyobb helyiségnek szükségét égetőleg éreztetik.

— Óriási Mammuth álcsont találtatott Pancsován, a Duna Csaklanatz nevű szigetén. E nagyszerű leletre, mely Sztaniszlav Simon m. k. kincstári főerdész szivességéből küldetett be egyesületünknek, s mely közel félmázsás súlyával a jelen havi választmányi gyülésen fog bemutattatni, előre is figyelmeztetjük t. tagtársainkat.

— A helybeli püspöki könyvtárban Katona Hist. Crit. czimű munkájának 32—40-dik kötetei hiányzanak. E műnek, mely mint történeti kútfő nélkülözhetlen a történelmi kutatásoknál, kiegészithetése végett, felkérjük egyesületünk t. tagjait, hogy a kik ama munka egyes, emlitett könyveinek birtokába jutnának, nehogy azok, mint csonka részei egy nagy munkának használatlanúl veszendőbe menjenek, sziveskedjenek azokat az enyészettől megmentve, egy minden buvárlati szükségletek kielégítésére szolgáló mű kiegészithetése végett társulatunk titkárához beküldeni.

— A csenei kőszilánklelet, mely az ottani házikertek egyikében t. csenei Vuchetich urnál találtatott, épsége, nagysága és csiszoltságának finomságára nézve nem csekély dísze muzeumunknak és valóban unicumnak mondható.

— Schliemann Henrik, a régi Trója hires felderitője legutóbbi időkben figyelmessé lett a nemzeti muzeum némely őskori régiségeire és felvilágositásért fordult a nemzeti muzeum igazgatóságához. Már most is az a sejtelem, hogy az őskori trójai lakosok magyarhoni őslakosokkal rokon müveltségüek voltak s hogy azért a mi szerény szíhalmi (Borsod megye) őstelepünk, melyet Ipolyi Arnold és Foltini János hoztak napfényre és ismertettek meg a hazai irodalomban, fényt derít a világhírű Trójára.

— A „Századok“ 1880. januári füzete 95-ik lapján, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat mult deczemberi gyüléséről közlöttek helyesen úgy értendők, hogy társulatunk nem a tatárjárás előtti várak építési időrendje meghatározását bizta az Akadémiára, hanem ennek kiadványai részünkre való megküldését kérni, mit correctorunk a „Temesi Lapok“-ban közölt textus végéből fátumszerüleg kihagyott, indítványozta. Kérjük tisztelettel a szives helyreigazítást.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1880-ban.

I. A társulat igazgatása.

A) Elnökség és tisztviselők.

Elnök:

Ormós Zsigmond, a Szent-Istvánrend kis-keresztese, Temes vármegye s Temesvár sz. kir. város főispánja, a magyar tud. Akadémia rendes tagja, stb. Temesvárott.

Alelnök:

Rácz Athanáz, kir. tanácsos, s országgyülési képviselő. Temesvárott.

Titkár:

Pontelly István, gymnasiumi tanár.

Ügyész:

Dr. **Niámessny** Gyula, ügyvéd Temesvárott.

Pénztárnok:

Odor Samu, Temesvármegye főszámvevője.

B) Igazgató választmány.

Ardeleán György, ügyvéd s Temesvár sz. kir. város alügyésze Temesvárott.
Balás Frigyes, a „Torontál“ cz. hetilap szerkesztője, Elleméren, Torontál vármegye.
Barách József, kir. tanácsos, magy. kir. pénzügyi igazgató, Temesvárott.
Balszky Ferencz, esperes és lelkész, Oraviczán, Krassó vármegye.
Boleszny Antal, lelkész, Orsován, Szörény vármegye.
Böhm Lénárt, iró, Fehértemplomban.
Csorba Ákos, Szörény vármegye főügyésze, Karánsebesen.
Déschán Achill, megyei árvaszéki elnök, Temesvárott.
Dobó László, Temes vármegye főjegyzője, Temesvárott.
Dobó Miklós, apát-kanonok és semináriumi rector, Temesvárott.
Horváth Pius, kegyesrendi há főnök s főgymnásiumi tanár, Temesvárott.
Iványi Ede, kegyesrendi főgymnásiumi tanár, Magyar-Óvárott.
Korbonics János, nyugalmazott főgymnásiumi tanár, Temesvárott.
Molnár Vid, katonai főlelkész, czimzetes kanonok, Budapesten.
Dr. **Ortvay** Tivadar, akadémiai tanár, Pozsonyban.
Pesty Frigyes, kir. tanácsos, az első magyar keresk. és iparbank vezértitkára, a magy. tud. akad. levelező s több tudós társaság tagja Budapesten. Iparbank.
Péch József, Temes-Béga-vizszabályozási főmérnök, Budapesten.
Rötth László, Temes vármegye alispánja, Temesvárott.
Strasser Albert, lapszerkesztő s a keresked. és iparkamara titkára, Temesvárott.
Szandics István, ügyvéd, Temesvárott.
Dr. **Szentkláray** Jenő, iró s török-becsei lelkész.
Varga Ferencz, lelkész, Gyorokon, Torontál vármegye.
Vargics Imre, földbirtokos, Szinyérszeg, Temes vármegye.
Vogel István, ügyvéd, Temesvárott. = 24

II. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjai.

A) Alapitó tagok.

Bay Ilona, földbirtokosné, Debreczenben.
Bonnaz Sándor, csanádi püspök, belső titkos tanácsos stb. Temesvárott.
Buziási Eisenstädter Ignácz, nagykereskedő, Temesvárott.
Dr. Coda Sándor, temesmegyei főorvos, Temesvárott. † 1875. decz. 27.
Dobrán János, birtokos, Lukareczen. † 1873. decz. 26.
Gr. Karácsonyi Guidó, birtokos, Budapesten.
Ormós Zsigmond, Temes vármegye és Temesvár sz. kir. város főispánja, a m. tud. Akad. tagja, Temesvárott l. tisztikar.
Dr. Parlagi Márton, cs. kir. főtörzsorvos, Temesvárott.
Sak Fülöp, birtokos, Temesvárott.
Scharman Sámuel, váltóüzleti-tulajdonos, Temesvárott. † 1877. nov. 17.
Vargics Imre, l. választmány.
Weisz Sándor, nagykereskedő, Temesvárott.
Gr. Zselinszky Róbert, birtokos, Uj-Arad. = 13

B) Tiszteletbeli tagok.

Fiorelli József, muzeumi igazgató, Nápolyban.
Dr. Fraknói Vilmos, nagyváradi kanonok, a magy. tud. Akad. h. főtitkára, Budapest.
Göndöcs Benedek, apát-plébános, a békésmegyei régészeti és közművelődési egylet elnöke, Gyulán, Békés vármegye.
Haynald Lajos, biboros-érsek, Kalocsán.
Ipolyi Arnold, beszterczebányai püspök, pápai tiszt. kamarás, hittudor, a m. tud. Akad. igazg. és rendes, valamint számos bel- és külföldi tudós társaságok tagja, Beszterczebányán.
Dr. Lenhossék József, kir. tanácsos, egyetemi tanár, Budapesten.
Pulszky Ferencz, a m. tud. Akad. rendes tagja, a nemz. muzeum igazgatója, a hazai műgyüjtemények és könyvtárak főfelügyelője stb., Budapesten.
Salamonfái Rátky Emil, cs. k. udv. kam. levéltárnok, Bécsben.
Dr. Rómer Flóris Ferencz, nagyváradi kanonok, jánosi apát, a m. tud. Akad. tagja stb., Nagyváradon.
Szabó Imre, megyés püspök, a vasmegyei régészeti egylet elnöke, Szombathelyt.
Trefort Ágoston, magy. kir. vallás- és közoktatási miniszter. = 11

C) Évdijas tagok.

a) Magyarország.

Temesvár.

Aladics István, a temes-bégavölgyi-vizszaáblyozási társulat pénztárnoka.
Ardeleán György, l. választmány.
Ardényi Pál, magy. kir. kincstári ügyész.
Ballenegger Henrik, kir. főreáltanodai tanár.
Barách József, l. választmány.
Dr. Benedek Albert, kir. főreáltanár.
Berky Gusztáv, kir. főreáltanodai tanár.
Bersuder Lajor, birtokos és kereskedő.
Ifj. Bersuder Lajos, ügyvédjelölt.

Bessenyei Ferencz, köz- és váltó-ügyvéd. v. cz.
Gr. Bethlen József, kataszteri igazgató.
Dr. Bécsi Gedeon, városi kórház-igazgató.
Dr. Bieder Vilmos, orvos.
Bittó György, m. k. távirdatiszt.
Dr. Breuer Armin, orvostudor.
Brettner József, ügyvéd.
Bus Károly, temesvár-józsefvárosi plébános.
Cossel Waldemár, könyvkereskedő.
Dr. Csurgay Soma, ügyvéd.
Demkó Geyza, ügyvédjelölt.
Déschán Achill, l. választmány.
Dobó László, l. választmány.
Dobó Miklós, l. választmány.
Doroghi Ignácz, kir. főreáltanár.
Dr. Ehrenfest Mór, ügyvéd.
Filipp Ede, cs. kir. katonai számvevő tiszt.
Folly Emil, püspöki szertartó s czimzetes kanonok.
Franyó Károly, mérnök.
Fromberg Róbert, Temes-Béga vizszabályosási mérnök.
Dr. Gettmann József, csanádegyházmegyei apát, kanonok.
Gombó Géza, kereskedő.
Hidegkuty József, megyei számvevő.
Horváth Pius, l. választmány.
Hubert Samu, birtokos.
Hudra János, kegyesrendi főgymnásiumi tanár.
Ittebei Kiss Miklós, nagybirtokos.
Jaeger Ádám, csanádegyházmegyei kanonok.
Jakabffy Pál, kir. törvényszéki biró.
Kakujay Károly, tanfelügyelő.
Kapdebó Ferencz, megyei aljegyző.
Kapdebó Gergely, megyei aljegyző.
Karnay Alajos, kir. főreáltanodai r. tanár.
Kassics Károly, püspöki igtató.
Kastály Károly, kataszteri hivatalnok.
Keresztes Antal, megyei számvevő.
Kis József, költő s izr. hitközségi titkár.
Kisfaludy Zsigmond, árvaszéki előadó.
Koltor László, Temes-Béga vizszabályozási mérnök.
Korbonics János, l. választmány.
Kornis Géza, ügyvéd.
Kramár Béla, ág. hit. főesperes s az egyesült protestáns egyházak főlelkésze.
Kriniczky Ferencz, főgymnásiumi tanár, csanád-egyházmegyei áldozár.
Leopold Márton, technikus.
Lévay Sándor, az első magyar általános biztositó társulat igazgatója.
Löwinger János, ügynök és üzér.
Magyar Salamon Dávid, nyomdatulajdonos és papirkereskedő.
Malcsek Gusztáv, kir. tanácsos, magy. kir. kincstári jószágkormányzó.
Marx Antal, kir. tanácsos, tanfelügyelő.
Mály István, k. törvsz. elnök, v. cz.

Meuczer Armin, a temesi takarékpénztár igazgatója.
Morvay Ákos, kir. postaigazgatósági felügyelő.
Mühlbach Károly, ügyvéd.
Nagy Lajos, árvaszéki főkönyvvezető.
Nagy László, városi főjegyző.
Neubauer Ferencz, állami lottó-hivatalnok.
Németh József, czimzetes püspök, nagyprépost.
Dr. **Niámessny** Gyula, l. tisztikar.
Novák Péter, megyei számvevő s aradmegyei földbirtokos.
Odor Samu, l. tisztikar.
Ifj. Ormós Zsigmond, birtokos, megyei alügyész s országgyülési képviselő.
Percs György, Temesvár városi számvevő.
Dr. Petruss József, ügyvéd.
Péch József, l. választmány.
Pontelly István, l. tisztikar.
Pottyondy Ferencz, ügyvéd.
Rácz Athanáz, l. tisztikar.
Dr. Reiner József, főorvos.
Reitz László, megyei árvaszéki könyvvezető.
Roth Nándor, városi főügyész.
Rötth László, l. választmány.
Rudnai Nikolits Sándor, birtokos.
Schiller Ignácz Antal, kir. postaigazgatósági fogalmazó.
Schopf Antal, kataszteri felügyelő.
Schopf Kálmán, kir. postaigazgatósági fogalmazó.
Siprák Tamás, ügyvéd.
Dr. Stefanovits Tamás, városi főorvos.
Steiner Ferencz, gyógyszerész.
Stetina Imre, cs. kir. ezred-pap.
Strasser Albert, l. választmány.
Susich Károly, ügyvédjelölt.
Susich Mihály, ügyvéd.
Szandics István, l. választmány.
Tárczay István, gyógyszerész.
Tokodi Jenő, papnöveldei aligazgató.
Tordai György, főreáltanodai igazgató.
Tóthfalusi Károly Mátyás, török consuli ügynök.
Török János, polgármester.
Traila György, g. k. lelkész, Temesvárott.
Uy Kálmán, árvaszéki ülnök.
Varjassy Árpád, épitész, v. cz.
Várnay Ernő, ügyvéd.
Vogel István, l. választmány.
Vozári János, kir. aljárásbiró.
Wälder János, kir. reáltanodai tanár.
Dr. Weisz Lajos, ügyvéd.
Wimmer József, kir. pénzügyigazgatósági titkár.
Dr. Wolafka Nándor, theologiai tanár.
Zsutty János, megyei árvaszéki előadó.

= 108

Arad vármegye.

Ambrus József, s.-lelkész Ó-Szent-Annán.
Bercsán János, gör.-kath. esperes, Arad.
Buczurka Ferencz, körjegyző, Ménes u. p. Gyorok.
Dracsay Zsigmond, árvaszéki-ülnök, Arad.
Gyoroki Edelspacher Antal, birtokos, Arad-Szt.-Márton.
Isaáky Imre, birtokos, Kereszta-Ménes, u. p. Silingyia.
Kirják György, biztositó társ. insp. Arad.
Kopcsányi József, ügyvéd, Arad.
Ifj. Mittelmann Ferencz, szeszgyár-tulajdonos, Arad.
Orody Nándor, jegyző, Glogovácz.
Pick János, könyvvezető Reisner kereskedésében, Arad.
Quilla Antal, körjegyző, Forai-Nagy-Iratos, u. p. Kurtics.
Török Béla, földbirtokos, Simánd.
Varga János, ügyvéd, Arad.
Varjassy Béla, kapitány, Arad.
Dr. Varjassy Gyula, törzsorvos, Arad.
Varjassy József, ügyvéd, Arad.
Varjassy Lajos, városi aljegyző, Arad. = 18

Bács vármegye.

Bergmann Ágost, főgymnásiumi tanár, Zombor.
Radics György, államgymnásiumi igazgató, Zombor.
Sümegi József, r. kath. segédlelkész, Moholy.
Zombori gymnásium könyvtára. = 4

Baranya vármegye.

Kossuthányi Ignácz, jog-akadémiai tanár Pécsett. = 1

Békés vármegye.

Keblovszky Lajos, birtokos, Békés-Gyula.
Ormós János, birtokos, Békés-Gyula. = 2

Bihar vármegye.

Kümmer János Henrik, kir. tanácsos, apát-kanonok, Nagyvárad. = 1

Borsod vármegye.

Báró Radvánszky Béla, nagybirt s orsz. képv. Sajó-Kaza u. p. Vadna. = 1

Csongrád vármegye.

Bertalan Alajos, kegyesrendi tanár, Szeged.
Kovács Albert, gyógyszerész, Szeged.
Pálffy Ferencz, polgármester Szeged. = 3

Hajdu vármegye.

Zimmermann Gyula, városi főreáltanár, Debreczen. = 1

Háromszék vármegye.

Vasady Gyula, székhely-muzeumi őr, Szepsi-Szt.-Györgyön. = 1

Hunyad vármegye.

Weiss Károly, főreáliskolai tanár, Déva. = 1

Krassó vármegye.

Billmann Márton, gymnásiumi igazgató, Lugos.
Bilszky Ferencz, l. választmány.
Gr. Bissingen Nándor, nagybirtokos, Jám.
Brosteanu Péter, bányatiszt, Resicza.
Jakabfy Miklós, birtokos, Zaguzsény, u. p. Karánsebes.
Kellermann József, polgári iskolai rajztanár, Oravicza.
Kruesz Vilmos, plébános, Boksány.
Dr. Rezy János, orvos, Prebul, u. p. Nagy-Zorlencz. = 8

Máramaros vármegye.

Janky Károly, kegyes r. házfőnök s gymn. igazgató, Máramaros-Sziget = 1

Moson vármegye.

Iványi Ede, kegyesrendi tanár, l. választmány, Magyar-Óvár. = 1

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegye.

Abafi-Aigner Lajos, kiadó könyvkereskedő, Budapest.
Dr. Bende József, kanonok, Kalocsa.
Csizmazia Vilmos, intézet tulajdonos, Budapest.
Dr. Despinits Péter, kir. táblai pótbiró, Budapest.
Dr. Hampel József, a muzeumi régiségtár őre, Budapest.
Izsipy Géza, kereskedelmi ügynök, akad. utcza 1. sz.
Miletz János, gymnásiumi tanár, Budapesten.
Molnár Vid, cz. kanonok s nyugalmazott kegy. lelkész, Budapest. l. tisztikar
Pesty Frigyes, l. választmány.
Péch József, kir. főmérnök, Budapest. l. választmány.
Szende Béla, magy. kir. honvédelmi miniszter, Budapest.
Uwira Ambrus, irgalmas rendi főgyógyszerész, Vácz. = 12

Pozsony vármegye.

Dr. Ortvay Tivadar, bölcsészettudor, jogakadémiai tanár, Pozsony. = 1

Soprony vármegye.

Borgátai Szabó József, nyugalmazott főgymnásiumi tanár, Soprony.
Dr. Keszler Károly, főgymnásiumi tanár, Soprony. = 2

Szörény vármegye.

Berker Nándor, intézet tulajdonos, Orsova.
Boleszny Antal, l. választmány.
Csorba Ákos, l. választmány.
Jakabfy Miklós, birtokos, Karansebes-Zaguszeny.
Dr. Niamessny Mihály, kir. közjegyző, Karánsebes.
Pausz János, alispán, Karánsebes. = 6

Temes vármegye.

Árvay Mór, plébános, Német-Szent-Péter.
Barray Kajetán, polgármester, Fehértemplom.
Böhm Lénárt, l. választmány.
Buday Antal, kir. telekkönyvvezető, Fehértemplom.
Csapó Elek, kir. járásbiró, Kubin.
Czvetkovits Sándor, városi tanácsnok, Versecz.
Demeter György, ügyvéd, Versecz.

Demetrovics Mihály, városi főorvos, Versecz.
Demetrovits Tima, ügyvéd, Versecz.
Despinits János, földbirtokos, Kubin.
Dr. Eisinger Ferencz, esperes-plébános, Fehértemplom.
Faragó István, tiszttartó, Kalácsa, u. p. Orczyfalva.
Fodor Péter, birtokos, t. szolgabiró, Parácz.
Frohmann Ödön, kir. járásbiró, Vinga.
Fröhlich Gusztáv, birtokos, Füskut.
Gröber Károly, levéltárnok, Versecz.
Heegn Károly, telekkönyvvezető, Versecz.
Henny Sebestyén, esperes-plébános, Nagy-Zsám.
Herczog Ferencz József, birtokos, Versecz.
Jakabffy Aladár, gyógyszerész, Máslak (Blumenthal).
Kadics György, kir. alügyész, Fehértemplom.
Krisofszky József, tiszttartó, Klopodia.
Kádár József, ügyvéd, Versecz.
Kelety János, szolgabiró, Fehértemplom.
Kiss Ferencz, kir. birósági végrehajtó, Vinga.
Klevetay Lajos, tanácsnok, Versecz.
Dr. Kuktay Sándor, megyei főorvos, Versecz.
Láng Károly, jegyző, Hernyákova, u. p. Rékas.
Lazarovits Vazul, kir. tanáesos, birtokos, Szredistye.
Lechner László, főgymnásiumi tanár, Fehértemplom.
Mihajlovits Ádám, járásbiró, Buziás.
Mihajlovits Ferencz, birtokos, Versecz.
Mikler Gusztáv, ügyvéd, Uj-Arad.
Moldoványi Sándor, gyógyszerész, Versecz.
Nagy Pál, plébános, Knéz.
Neustadtl Vilmos, polgári iskolai tanár, Versecz.
Neustadtl Ernő, jegyző-jelölt, Markovecz, u. p. Kudricz.
Novák István, kir. járásbirósági végrehajtó, Rékás.
Novákovits Emil, ügyvéd, Versecz.
Perjéssy Lajos, rajztanár, Versecz.
Pescha Szvetozár, ügyvéd, Versecz.
Pollák Adolf, földbirtokos, Uj-Arad.
Raácz Pál, jegyző, Monostor, u. p. Vinga.
Radnay Károly, t. szolgabiró, Lippa.
Rieger Bálint, birtokos, Kudricz.
Dr. Rollmann József, orvos, Szent-András.
Schäffer Antal, esperes-plébános, orszgy. képviselő, Zádorlak, u. p. Uj-Arad.
Scheravitza Antal, kir. járásbirósági irnok, Detta.
Schlemmer József, tanácsnok, Versecz.
Schurits Nándor, kereskedő, Versecz.
Sternberg József, kereskedő, Versecz.
Dr. Szmolay Vilmos, járási orvos, Vinga.
Szőllőssy István, ügyvéd, Fehértemplom.
Takács Manó, birtokos, Vinga.
Ternajgó Caesar, gyógyszerész, Uj-Arad.
Turcsányi Rudolf, jegyző, Klopodia.
Vannay Gusztáv, ügyvéd, Lippa.

Verzár József, kir. közjegyző, Versecz.
Véber Ágoston, cs. kir. udvari káplán, plébános, Bruckenau.
Vargits Imre, birtokos, Szinyérszeg. — 60

Torontál vármegye.

Andrássy Mihály, megyei könyvvezető, Nagy-Becskereken.
Antal József, ügyvéd, Török-Becsén.
Babits János, a Csekonics uradalom ügyésze, Zsombolya.
Bervanger Henrik, segédlelkész, Zsombolyán.
Bittó György, távirdai állomásfőnök, Török-Becsén.
Botka Géza, megyei első aljegyző, Nagy-Becskereken.
Bielek Vilmos, ügyvéd, Nagy-Becskereken.
Dániel János, birtokos, Ellemér.
Dr. Demkó Pál, ügyvéd, Nagy-Becskereken.
Dr. Engelsz János, plébános, Német-Czernya.
Hertelendy Imre, birtokos, Török-Becsén.
Hertelendy József, torontáli főispán, Nagy-Becskereken.
Kéler Elek, tiszteletbeli megyei főügyész, Nagy-Becskereken.
Kulifay Lajos, polgármester, Nagy-Becskereken.
Dr. Littahorszky Károly, torontáli főesperes s plébános, Nagy-Kikinda.
Lözsardt Nándor, esperes-plébános, Nákófalva.
Löwy Miklós, kir. közjegyzői segéd, Módoson.
Maderlik Antal, segédlelkész, Török-Becsén.
Nédics János, városi kapitány, Nagy-Becskereken.
Pancsovai kir. főreáltanoda-könyvtára.
Dr. Plechl Szilárd, megyei főorvos, Nagy-Becskereken.
Póka y Szidónia, urnő, Ó-Bébán.
Poroszkay Béla, megyei főügyész, Nagy-Becskerek.
Rónay Jenő, megyei alügyész, Nagy-Becskereken.
Gr. Roggendorf Aladár, nagybirtokos, Roggendorf.
Rosen Pál, plébános, Kis-Komlós, (Ostern).
Steinbach Antal, tanfelügyelő, Nagy-Becskereken.
Szabó Ferencz, plébános, Elleméren.
Dr. **Szentkláray** Jenő, l. választmány.
Tabakovics Gusztáv, megyei főjegyző, Nagy-Becskereken.
Tallián Béla, szolgabiró, Török-Kanizsán.
Dr. Tauszik Aladár, orvos, Török-Becse.
Telbisz György, takarékpénztári elnök, Zsombolya.
Varga Ferencz, plébános, Csóka.
Várnay Imre, ügyvéd, Zsombolya.
Vuchetich József, megyei aljegyző, Nagy-Becskereken. — 36

Trencsény vármegye.

Dr. Telbisz Benedek, gymnásiumi tanár, Trencsény. — 1

Ung vármegye.

Temeselyi Désy Ferencz, birtokos, Ungvártt. — 1

Vasmegye.

Rezsöffy György, gymn. t. a vasm.-régészeti egylet titkára, Zolyom. — 1

b) Katonai végvidék.

Zsifkovits Theofán, gör.-kel. püspök, Károlyváros (Karlstadt). = 1

c) Ausztria.

Preyer János, ügyvéd, Kirchberg am Wechsel, Alsó-Ausztria. = 1

Jegyzet: Jelen névsor azon tagok neveit tartalmazza, kik az 1880. év elejéig jelentkeztek s megválasztattak.

D) Statistikai kimutatás a Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjairól.

A) Alapitó tagok	13
B) Tiszteletbeli tagok	11

C) Évdijas tagok.

a) Magyarország.

Temesvár sz. kir. város területén	108
Arad vármegye	18
Bács „	4
Baranya „	1
Békés „	2
Bihar „	1
Borsod „	1
Csongrád vármegye	3
Hajdu „	1
Háromszék „	1
Hunyad „	1
Krassó „	8
Máramaros „	1
Pest-Kis-Kun „	12
Pozsony „	1
Soprony „	2
Szörény „	6
Temes „	60
Torontál „	36
Trencsény „	1
Ung „	1
Vasmegye	2
b) Katonai végvidék	1
c) Ausztria	1
Összesen	272

tagja van a társulatnak az 1880. év elején.

Pontelly István,
titkár.

1.K.

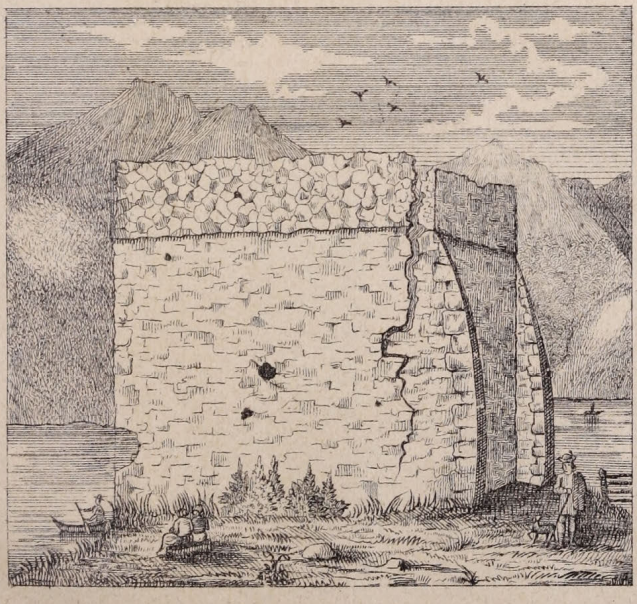

2.K.

MELLÉKLET AZ ÉRTESÍTŐ VI KÖTETE 5dik LAPJÁHOZ.

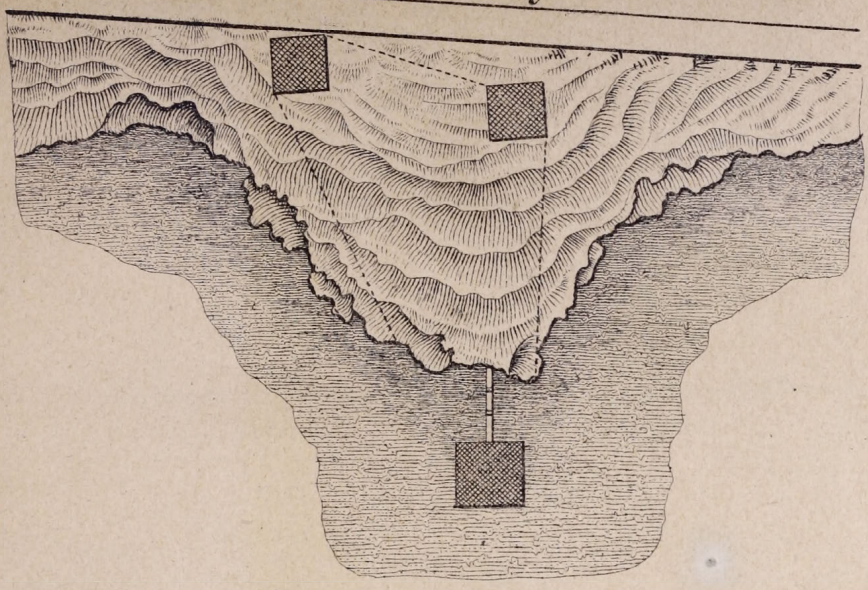

3.K.

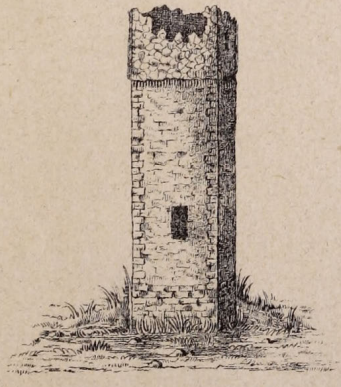

4.K.

Tájkép,
a Babakájtól Tiszoriczáig
fenálló romok
áttekintésére.
Felv. az 1879 dik évben.

MELLÉKLET AZ ÉRTESÍTŐ VI KÖTETE 5dik LAPJÁHOZ.

Minden sokszorosítás tilos.

Lith. J. Beránek, Temesvárt.

Figyelmeztetés

a társulat tagjaihoz!

Miután **Odor Samu** *társulati pénztárnoknak sokszoros felhivása a tagdij hátralékok befizetése iránt eredménytelen maradt, s a társulat kint heverő követelése tetemes levén mintegy* ***harmadfél ezer forint****; a f. évi junius hóban tartott közgyülés utasitása folytán a választmány elhatározta a hátralékok behajtását* ***a legszigorubban*** *foganatba vétetni, s a jövőre nézve azon tagoknak, kik tagdijaikat pontosan be nem szolgáltatják,* ***a társulati „Értesitő“ nem fog megküldetni.*** *mely eljárás az alapszabályok értelmében azért nem zárja ki a további tagkötelezettséget. Különösen figyelmeztetnek tehát a hátralékosak, hogy kötelezettségeiknek* ***f. évi január hó 30-ig*** *annál bizonyosabban eleget tegyenek, mert ellenkező esetben* ***a tagdij behajtás birói uton fog a legszigorubban eszközölletni.*** *A tagdijak* **Odor Samu** *társulati pénztárnokhoz Temesvár, belváros, megyeház küldendők.*

Temesvárott, 1880. január 15.

A társulati választmány.

Előfizetési felhivás

a

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESITŐ

1880-ik évi folyamára.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat alapitó s évdijas tagjai az „Értesitő"-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történelemkedvelő honfi vagy honleány, 100 frt alapitványnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdijilletékkel, ha belépési szándékukat kijelentik Ormós Zsigmond társulati elnöknél, vagy Pontelly István titkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed, de továbbra is fenmarad, ha a kilépési szándék kellő időben be nem jelentetik. Az „Értesitő"-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1879. október 25.

Pontelly István,
titkár.

Az „Értesitő"-be szánt mindennemü közlemények, reclamátiók, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések a szerkesztő titkárhoz intézendők.

A történelmi és régészeti társulat temesvári s vidéki tagjai tisztelettel felkéretnek, hogy időközben változó lakásaikat a titkári hivatalban (Temesvár, belváros, Rudolf-utcza 18. sz.) a füzetek pontos kihordatása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni sziveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzetek nem fognak pótoltatni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat titkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és régészeti „Értesitő" 1875. I. évfolyam II. IV. füzet.
2. Történelmi és régészeti „Értesitő" 1876. II. évfolyam IV. füzet.
3. Történelmi és régészeti „Értesitő" 1877. III. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és régészeti „Értesitő" 1878. IV. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és régészeti „Értesitő" 1879. V. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
6. Miletz János: Gizela királyné élete. 12 iv 8-ad rét. Ára 1 frt 20 kr.
7. Történelmi és régészeti „Értesitő" 1880. VI. évfolyam I. füzet.
8. Miletz János: Temes- és Aradvármegyék történelmi és régészeti emlékei Ára 30 kr.
9. Miletz János: Chronologiai adatok a magyar királyok tartózkodásáról Temesvárott. Ára 20 kr.
10. Miletz Janos: Temesvár hadászati jelentősége 4¼ iv. Ára 40 kr.
11. dr. Szentkláray Jenő: Torontáli őstelepek a Tisza mentén. Ára 30 kr.
12. Miletz János: Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei. Ára 20 kr.

Az „Értesitő" megjelen évnegyedenként jan., ápr., jul., okt. hónapokban.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PONTELLY ISTVÁN

TITKÁR

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

VI. ÉVFOLYAM. — II. FÜZET.

TEMESVÁROTT,
MAGYAR TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA
1880.

TARTALOM.

Temes megyének (1880-dik évi, márczius 19-diki) végzése. Pontelly Istvántól . . 57
Történelem-régészeti tanulmányok az Al-Duna hajdani erődítéseiről. Böhm Lénárttól 69
A békés-gyulai muzeum ismertetése. Ambrus Józseftől 72
Tárcza: Rendes havi választmányi ülés 1880. január 28-án 80
„ Rendes havi választmányi ülés február 25-án 83
„ Rendes havi választmányi ülés márczius 31-én 86
Megjegyzések a „Becskerek“ név eredetére nézve. Gyoroki Edelspacher Antaltól 90
Egyveleg 91
Változások, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat igazgató, alapító és tiszteletbeli tagjaiban, 1880. eleje óta. 94

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

II. FÜZET. 1880. ÁPRILIS HÓ.

Temes megyének végzése, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat használatára átengedett és megnagyobbítandó muzeum-épület tárgyában.

PONTELLY JSTVÁNTÓL.

Villámgyorsan járta be minden, a hazai cultur-törekvéseket szívükön hordozó délvidéki magyar honfiaink körét azon, közmívelődésünk elősegítése tekintetéből örvendetes hír: hogy Temes megyének országunk nemzeti, tudományos gyarapodásáért lelkesülő közönsége, a jelen évi márczius tizenkilenczediki, mint a történelem és régészet hazai művelése érdekében, örökre nevezetes, rendkívüli közgyűlésén, a Wellauer-féle megyei bérházat, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat számára, a szükségeseknek mutatkozó megnagyobbítások eszközlésével, — de a tulajdonjog fentartása mellett, — muzeum-épületül átengedte!

Kit illet itt az érdem? Kit a koszorú? Illeti egész Temes megyének művelt, hazafias, magyar közönségét; de illeti főleg annak tudós és bölcs főispánját, Ormós Zsigmondot, kinek lelkesedése a tudományok iránt, égő szövétnekül világosítja be mindenekelőtt országunk délszaki részét és kinek kitartó, ernyedetlen buzgósága, a polgáriasodás törekvésének elismerése legdicsőbb díját aratva, Temes megye derék közönségével egyetemben, a tudományok érdekében hozott áldozatkészség egyik, kihatásában minden időkre áldásos emlékét örökíté meg!

E vívmány eredményében kiszámíthatatlan. Különösen annak tekinthető az, a nemzeti tudományos ismeretek és a magyar nyelv terjedésének szempontjából Dél-Magyarországon; hol a mindent elpusztított, majd kétszázados török járom gyászos utóhatása még sokára, ha nem mindenkorra, érezhető fog maradni; s hol az annak lerázta után a visszakeblezésig inaugurált magyarellenes, alkotmánytalan, kivételes és folyton változó kormány-testületek Magyarország és a magyar nemzetiség érdekében ugyan semmit, annak teljes kiirtására azonban minden eszközt tervszerűen felhasználni ügyekezének.

Nem szólunk a legtóbbi, függetlenségi harczunkat követő absolut aera nemzetirtó pusztításairól.

A romok, mint annak Dél-Magyarországon a legátkosabban dúlt gazdálkodása emlékei, körülöttünk hevernek és nekünk e romokat a salaktól megtisztítva, a magyar polgárosító közművelődés és a nemzeti tudományos haladás használatos anyagává idomítani legszentebb feladatunk.

A nagy czél azonban csak az összes magyar cultur-tényezők: az iskola, sajtó, tudományos egyesületek, szinház s a t. harmonicus, együttmüködő közrehatásával érhető el, mely tényezőknek egyik kisugárzó fénypontja, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeuma felállításának életvalóságra való érlelte

A nemzetek művelődésének, egyéb közintézeteik mellett, mértéke mindenkoron, azok muzeumai is.

Valamint már a régieknél a muzeum (gör. μουσεῖον) név oly szent helyet, templomot, berket jelentett, mely a múzsák tiszteletére vala szentelve: úgy ma is a muzeum bizonyos komoly szaktudományokba való beokulás gyakorló tere. Az ókorban a muzeumokban a múzsák tiszteletére rendezett mutatványok, előadások és versenyküzdelmek tartattak meg: manapság pedig szintén a múzsák védőszárnyai alatt folytatott szaktanulmányok s az azokban elsajátítandó ismeretek jelentőségére emelkedék a muzeum nevezet.

Az első kiváló muzeum alkotójául ismeri a történelem Ptolomäus Philadelphust, ki Alexandriában, királyi palotája mellett, a múzsák tiszteletére tágas termekből és csarnokokból álló templomot emeltetett, hol a különböző szaktudósok a múzsáknak, mindig az uralkodó aegyptomi király, később a római császár által kinevezett papja vezetése alatt, zárt egyesületet (θιαρὸς σύνοδος) képezve, egészen a tudományos foglalkozásoknak éltek.

Ezen intézettel, mely egészen Theodosius császár idejéig

tartá fen magát, szoros összeköttetésben állott a hires alexandriai könyvtár is.[1])

Már a középkorban a muzeum név különböző értelemben használtatott. Ma ama fogalomnak a tanuló szobára, mint a múzsáknak szentelt helyiségrei alkalmazása, ritkábban fordúl elő. Azonban több hazai, úgy külföldi tudományos időszaki folyóiratok, sűrűn viselték homlokukon a muzeum elnevezést.[2])

Muzeumnak, κατ'ἐξοχήν, a természet és művészet világából egybegyüjtött és a kizárólag ezen czélre emelt épületekben való, szakszerűen elhelyezett tárgyak összeségét értjük. Igy vannak állat — (zoologicus), ásvány-, (mineralogicus)- boncz, — (anatomicus), régiségtani (archaeologicus), művelődés-történeti (culturhistoricus), néprajzi (ethnographicus) s a t. muzeumok.

Bár Görögországban képcsarnokokra korán akadunk; mégis a képző (plasticus) művészet tárgyainak rendszeres és műczélokra szolgáló gyüjteményei, a classicus ó-korban ismeretlenek valának. Ellenben önkénytelenül keletkeztek vala muzeumok a nevezetesebb templomoknál, a hírneves gyógyító- és jóshelyeken felajánlott nagymennyiségű, ajándék-tárgyakból; úgy az ünnepi játékoknak szentelt helyeken felállított szobraiból a győzőknek; a szent épületek rakó táraiban gondosan őrzött és elhasznált templomi szerekből és az istenek szabrai- és képeiből.

Rómában a szobrok, festmények metszett kövek és drága edények, már a Kr. e. első századtól fogva, a nagyok palotáinak rendes felszereléséhez tartozának. A könyvtárakban szokásossá vált a tudósok mellszobrainak sorban való felállítása. Az ujabb idők gyűjteményei Cola Rienzi korában (1347.) kezdődnek; Petrarcának éremgyűjteménye volt. Az első nagyszerűbb, emlék- és mellszobrokban, de különösen metszett kövekben kitünő műcsarnokot Medici Lőrincz (1472—92) Flórencz-ben alapította. Később a régi műképek a nagyok palotái ékességéül szolgáltak, hol kivált a római császárok emlék- és mellszobrainak teljes gyűjteményére törekedének.

Németországban, az első nevezetesebb nyilvános gyűjtemény a dresdai, Magyarországban a budapesti országos muzeumban jött létre.

A mostani Görögországban hosszú időn keresztül tulajdonképeni muzeum nem volt. A felfedezett műtárgyak eleinte

[1]) V. ö. Schriften über das alexandrinische Museum. Von Parthey, Berlin. 1838. — És Klippel, Göttingen. 1838.

[2]) V. ö. Toldy Ferencz: A m. n. irodalom tört. Röv. előad. Budapest. 1878. 101. és 243. ll.

Aegina szigetére vitettek vala, azután Athénban különböző helyeken (Theseus templomában, az adriáni stoában, az úgynevezett széltoronyban, a varvakionban, a régiségek ephoriájában és az Akropolisban) helyeztetének el. Évek sora óta két muzeumnak felépítésén dolgoznak, melyek egyike, délkeleti végén az Akropolisnak, az ennek emlékei megőrzésére; másika pedig a város északi részén, a Patissiába vezető úton, az alsó város műleletei számára van kijelölve; ez utóbbi 1874. óta rendeltetésének átadatott.

Olaszország leghiresebb muzeumai Rómában (a Vaticanban és Lateránban) vannak, melyek a szobrok, domborművek s egyéb márvány műtárgyak tekintetében a világon a legelsők. A museo-nationale (előbb real-museo borbonico) Nápolyban, főleg a Herculanum és Pompejiben kiásott és a Farnesi-féle kincsekből alkotva, Európa legjelentékenyebbjeinek egyike; a falfestmények szempontjából egyedüli; a bronz és az ó-kor mindennemű házi eszközeit és tárgyait tekintve, minden más műcsarnokot messze túlhalad; de különben is, a műtárgyak minden nemében gazdagon van felszerelve.

Flórencz nyilvános muzeuma is dús, kivált a Medici-félékből összeállított gyűjteményében, hol különösen a metszett kövek szakasza fényesen van képviselve nemcsak; de az néhány világhírű szobrot is tud felmutatni. A velenczei sz. Márk nevű könyvtárban, a görög márványműveknek nagybecsű kincse őriztetik. De Olaszország más városaiban is, a művészet és régiség tekintetében értékes gyűjtemények találhatók.

Franczia országban, az első császárság idejében, a louvre-i muzeum Párisban, a világon az első és a legszebb vala, valamint, hogy jelenleg is az, a legnagyobbak és a leggazdagabbak közé tartozván. Ehhez sorakoznak a nemzeti könyvtár és a Musée Campana gyűjteményei. Franczia ország legjelentékenyebb vidéki muzeumi: az arles-i, grenoble-i, marseillei, nîmes-i, orange-i és toulous-i.

Angolországban a britt muzeum, a görög műremekekből, kétségkivül a világ első gyűjteményével büszkélkedik. Tekintélyes muzeumok vannak még Oxfordban, Cambridgeban és Liverpoolban.

Németországnak négy, nagy muzeuma van, melyek mindegyike a maga nemében jelentős: u. m. a dresdeni, a bécsi, a müncheni és berlini. Jeles gyűjtemények vannak még Kasselben, Hannoverben, Arolsenben (pompejii bronzok), Góthában, Weimárban, majnai Frank-

furtban, Darmstadtban, Manheimban, Mainzban, Karlsruhéban, Bonnban, Kölnben stb. A Majna és Rajna vidékén, majdnem minden nevezetesebb városnak van antiquáriuma, hová a vidéken talált régiségek elhelyeztetnek. Az összes német egyetemek is ma, többé-kevésbbé gazdag archaeologiai gyűjtemények fölött rendelkeznek.

Oroszországban Pétervárott, az ugymondott remeteházban, Zárskoje-Zeloban és Paulowskban gazdag műkincs van felhalmozva, különösen a Krim ó-görög városaiban talált leletekből. Nem jelentéktelen a dorpati muzeum sem Esthlandban.

Svéd- és Dánországban, Stockholm és Kopenhagen (az északi óságokra nézt), Németalföldön a haagai és leideni gyűjtemények a legfontosabbak.

Schweiz több, kisebb gyűjteménynyel bir, melyek között legnevezetesebb a báseli, zürichi, berni, avenches-i, lausanne-i és genfi.

A spanyolországi régiségek, csak a legujabb időben lőnek Európában, némileg ismeretesebbek.

Ujabban még Algierban és Konstantinápolyban; sőt az aegyptomi alkirály parancsára, az ó-aegyptomi műemlékeket illetőleg, gazdagtartalmú muzeum alapíttatott Mariette Ágost Ede által, Bulacq-ban is, Aegyptomban.[1])

Hazánkban az európai jelentőségű, budapesti, országos muzeum mellett, több-kevesebb régiségi és műtárgyat, dicséretes fáradozással kutatván fel, birnak a felső-magyarországi, a bihar-, vas-, pozsony-, fehér- és szabolcsmegyei, a gödöllői, sopronyi, rozsnyói, budai és erdélyi régiségtudományi társulatok gyűjteményeikben, muzeumaikban felmutatni.

Idesorakozik a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat is, mely hat évvel ezelőtt Temes megye előrelátó derék főispánja Ormós Zsigmond és még néhány jeles szaktudós által megalapíttatva, ma már, noha a jobbára elpusztult történelmi kútforrások nagy hiányában nehéz, és néha majdnem legyőzhetleneknek tetsző akadályokkal megküzdve, és az avatatlanság ignorantiájának pöffeszkedő lenézésén kívül, nem egyszer a buzdításra hivatott tényezők részéről is, dermesztő érzéketlenséggel, vagy a durva irígység kicsinyes, nyegleségével talál-

[1]) V. ö Müller O. „Handbuch der Archäologie der Kunst“ (3. Aufl. von F. G. Welcker, Breslau 1848.) czímü művének e szakaszát: Geographie der alten Kunstdenkmäler.“

kozva; szerény ugyan, de kitartó működésével oly régészeti gyűjteménynek, melynek befogadására az egyesület rendelkezésére álló eddigi két terem elégtelennek bizonyult, veté meg alapját nemcsak; de sőt a maga elé tüzött főczélt elérve, használatába oly muzeumi épületnek került, melynek berendezése után, az egyesület által felkarolt tudományszakokat, különösen a kezdet nehézségeivel megküzdeni már nem kénytelen jövő nemzedék kedvezőbb körülmények között és elégséges alaptőke birtokában, szélesebb mederben fogja művelhetni. E vívmány pedig soknyelvű vidékünkön, tisztán a magyar tudományos törekvésnek fényes eredménye, mely hatását a késő jövendőre sem fogja eltéveszthetni.

E kiemelkedő mozzanat a Dél-Magyarországon még teendőknek hosszú sorából mindenkorra fennen hirdető példa, mily irányban kell a hangya szorgalmú honszerelmnek munkálkodnia, hogy a magyar névnek és a nemzeti tudományosságnak nem tettetett, hanem a valóban kiérdemelt tiszteletet és a hazai nyelvnek az önkényti hódolat varázshatalmát kivívja.

Temes megye jelen évi, márczius tizenkilenczediki, a magyar tudományos törekvések érdekében hozott végzése arany keretet érdemelve, valójában méltó arra, hogy emléke az utókornál is, a haza közjaváért buzgó, nemes tettekben szászszoros gyümölcsöket teremjen!

A márczius tizenkilenczediki temesmegyei rendkivüli közgyűlés nevezetes végzésének másolata a következő:

Kivonata a

Temes megye törvényhatósági bizottsága részéről 1880. évi márczius hó 19-ik napján szab. kir. Temesvár városában tartott rendkivüli közgyülés jegyzőkönyvének. 247. szám.

Inditvány tétetik az iránt, hogy tekintettel arra, miszerint a megye tulajdonát képező Wellauer-féle házban, a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ muzeuma részére ideiglenes használatúl átengedett helyiség oly kicsiny, hogy a tárgyak kellően el nem helyeztethetvén, összehalmozódás folytán pusztulásnak indulnak és tekintettel arra, hogy a megye tulajdonát képező ezen ház bérjövedelmének leszállitásával a megye érdeke hátrányt nem szenved, sőt a czélba vett ezen nagyfontosságú intézmény felkárolásával a közművelődés és a tudomány virágzása elősegittetik: a muzeum részére ezen házban nagyobb helyiség a nevezett társulat rendelkezésére bocsájtassék.

A közművelődés és tudomány felvirágzását czélzó intézmények létesitése körül a czél keresztül viteléhez anyagi segélylyel és áldozatokkal járulni a megye közönsége a kinálkozó alkalmat örömmel megragadni nemcsak hazafiúi, hanem törvényhatósági kötelességének is ismervén, miután a magy. kir.

vallás és közoktatásügyi miniszter úr 1873. évi 885. számú rendeletében hasonintézmény támogatását s felkarolását is elrendelte, tekintettel a már megalapított ezen muzeum nagy fontosságára, a helyiség megnagyobbítását czélzó indítványt elvileg elfogadja és a tulajdonát képező Wellauer-féle házban a muzeum számára szükséges helyiségnek használatra átengedését, a tulajdonjognak világos fentartása mellett, ezennel elhatározza.

Minthogy azonban e ház helyiségei jelenleg magán egyéneknek haszonbérbe vannak adva, ugyanazért a haszonbéri szerződések megbirálása, továbbá az átengedendő helyiség megvizsgálása s felvétele és mindkét irányban határozott javaslat tétele szükségeltetvén, Dobó László helyettes alispán úr elnöklete alatt Marx Antal kir. tanácsos s megye bizottsági tag, Brettner József megye bizottsági tag mint megyei tiszteletbeli főügyész, Petrovits Milós megye bizottsági tag s kir. főmérnök és Odor Sámu főszámvevő urakból álló küldöttség megbizatik, hogy a helyiség felvételét, a meglevő szerződések megvizsgálását eszközölvén, a szerződések netáni felmondására, a felmerülő jogi kérdésekre s különösen a tulajdonjog fentartására vonatkozólag, nemkülönben a helyiség tényleges átadásának keresztülvitelére javaslatot készitvén mielőbb ide bemutassák.

Miről a küldöttség valamennyi tagja kivonatilag értesittetik.

Jegyzette és kiadta
Kabdebó Gergely,
h. főjegyző.

* * *

Hol az áldozathozásban nyilvánuló hazafiság ily remek tettekben beszél, ott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat, a hazai tudományosság és polgári józan haladás géniusaival, az érdemek előtt meghajló hálának csak tiszteletteljes, mélyen megilletődöttségével adózhatik!

A kiküldött megyei bizottságnak leend feladata, a felvételre és tulajdonjog kérdésre nézve teendő javaslatában, azon magasabb tudományos álláspontra, mely egyedül felel meg az eredményökben kizárólag magyar nemzeti cultur-törekvések közvárakozásának, felemelkedni; és Dél-Magyarország jól felfogott érdekében benyújtandó javaslattételében, a hazai múzsáknak oly állandó és kedves tartózkodási hajlék emelését indítványozni, mely nemcsak a magyar tudományok nemtőinek innen való szétrebbenését mindenkorra lehetetlenné tegye, de műszaki szempont és berendezésre nézve is, szerény tehetségünkhöz mérten ugyan, de mégis a kor követelésének, amennyire lehet, színvonalán álljon.

Ebből a haszon első sorban az édes hazáé; a dicsőség oroszlánrésze pedig a szakférfiakkal értekezett, javaslattevő kiküldöttségé leend!!

Történelem-régészeti tanulmányok az Al-Duna hajdani erődítéseiről.

Böhm Lénárdtól.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1880. évi, márczius hó 31-dik választmányi gyülésén.

A tisztelt társulat 1879-dik évi, október hó 29-én tartott választmányi ülésén terjedelmes, már készen álló és ily czímű művemből: „A Duna balpartján Pancsova és Orsova között létező régiségek“, egy szakaszt közöltem, mely némi tetszést aratott. Ezen szives fogadtatás felbátoritott, hogy ezúttal nevezett művemnek más részét terjeszszem az igen tisztelt gyülés elé, mely alkalommal annak isméti kegyes fogadtatását kérem.

Dombó.

Oláh Miklós[1]) honi történetirónk a 16. század első felében (1536.) egész sorát emliti a Szendrőtől lefelé fekvő megerősített helyeknek, u. m.: Kevyni, Dombó, Haram, Buthoczin, Sanctus Ladislaus, Péth, stbnek. Hogy Dombó vagy Dombóvár még a 17. század elején fenállott, kiviláglik Ortelius 1602-ben Nürnbergben megjelent történelmi művéből, melyhez Magyarország térképe is hozzá van csatolva, melyből néhány érdekes adat meríthető a Duna mentén az e korban még létezett erődökről. Habár ezen térkép topographiai tekintetből nem mondható kifogástalannak, annyiból mégis van értéke, hogy az akkori időben a Duna magyar partján fenállott helységeknek Pozsezsenáig, jóllehet elcsonkított neveit fentartotta. Először is Kevyt találjuk benne, majd Dombót, Haranot és Butotzint, mely helységek kétségkivül a mai Kubin-, Dubovácz-, Uj-Palánka- és Pozsezsénával azonosak.

Midőn 1879. évi augusztus hóban Dubováczhoz közeledtem (Temes megyében), rögtön felismertem, hogy a hajdani „Dombó“ várat csak „Ó-Dubováznál“ lehet keresnem, és pedig azért: mivel a vidék e helyen dombos és szorosan a Duna mellett fekszik; mely eset az innen mintegy negyedórányira fekvő Dubovácz helységnél fen nem forog. Némi vizsgálódás véleményem helyes voltáról győzött meg.

Bejártam a Duna partját és közel az itt létező korcsmához, jóllehet szórványosan, római téglamaradványokra akadtam. Odább

[1]) L. Podhraczky: „Béla kir. névtelen jegyzőjének ideje kora és hitelessége.“ Budán, 1861. 317. l.

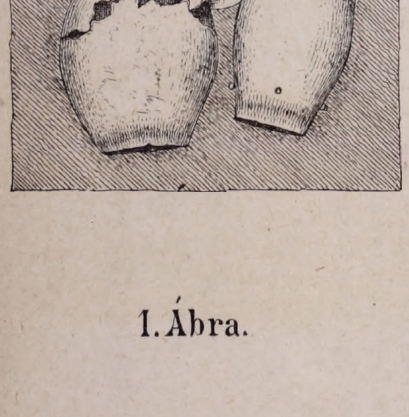

1. Ábra.

2. Ábra.

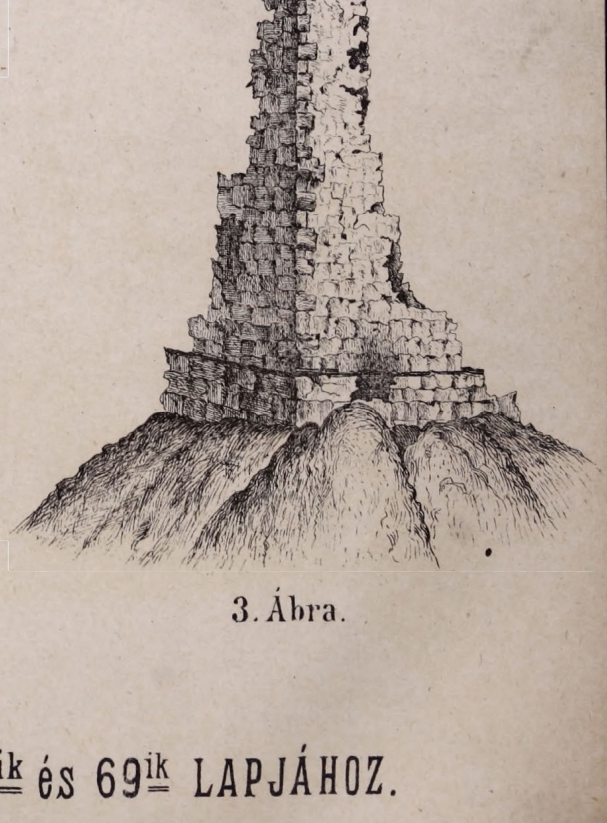

3. Ábra.

MELLÉKLET az ÉRTESITŐ VI^{ik} KÖTETE 65^{ik} 66^{ik} és 69^{ik} LAPJÁHOZ.

Utánnyomás tilos.

Nyom. Beránek J. Temesvárot

a partot, az utolsó vízáradás következtében, kimosottnak és bedőltnek találtam. Ekkor téglafal maradványára is akadtam, melynek azonban semmi antik bélyege nem volt.

Ámbár a téglák legnagyobb részét már elhordották volt, mégis meghatározásra még eleget találtam. Ezek ugyanis valamivel vastagabbak, szélesebbek és hosszabbak a mostaniaknál, és jól égetettek; de valamennyiök felülete olyan durva törésű, mint a manap divatosoknak. Termés köveket is találtam chloritpalából, milyenek Baziásnál fordulnak elő, de igen csekély mennyiségben.

Noha a massiv falmaradványok, mikre akadtam, nem voltak nagy kiterjedésűek, legnagyobb részöket elsodorván az ár, azok mégis elegendők arra, hogy valami hajdani várerődítménynek e helyen való léteztét megállapitsam.

Legyen e helyütt még megemlítve, hogy ezen falművön alúl régi temetőre akadtam, hol a partomladékban több, fekvő helyzetben levő, emberi csontváz látható, melyek valószinűleg mult századiak,[1]) koponyáikkal nyugot felé fordulva. Midőn ezen csontvázak megtekintésébe merültem, egyszerre cserép edénydarabot láttam lábaim előtt, melyben nagy csodálkozásomra régi hamvveder töredékére ismertem. Csak ekkor kezdtem tüzetesebben fürkészni s a közelben két, mintegy 30 cm. magas hamvvedert és egy kis korsót találtam, melyek részben kiállottak a meredek partból. A vedrek egyike összetörött, a másika ép volt. (l. 1. áb.) De mivel csak igen nehezen férhettem hozzájok, alkalmas szerszámom sem levén, azért csak darabokban szedhettem ki azokat a földből.[2]) A két nagyobb és igen tökéletlenül égetett edény, úgy a cserépdarabok agyagból valók, mely homokkal és kövecsmurvával van keverve; szinök, szürkés és vöröses. A kisebb edény fekete szinű, szép korsóalak 9 cm. magas füllel, anyagának minősége sokkal jobb az előbbiekénél és annak idején talán ivásra szolgáló edény lehetett. Érdekes a másik, ugyanitt talált nagyobb viztartónak töredéke, melynek füle és igen csinos diszitményei vannak, az edénybe szemlátomást annak nedves állapotában valami hegyes eszközzel bevésettek.[3])

Itteni lakosok állitása szerint nagy változáson ment át ezen terület az utolsó évtizedek óta, mivel az Ó-Dubovácz előtt, a

[1]) Egy a domb tetején létező kősírkereszten ezen évszámot olvastam: 1763.

[2]) A két nagyobb veder csont- és hamumaradványokat tartalmazott; ezenkívül az ép közülök közönséges kőlappal volt leboritva.

[3]) Hasonló edényeket találtam 1877-ben Oresacz mellett, csak hogy amazoknál is durvábban kidolgozottakat.

parttól mintegy 60 méternyi távolságban fekvő szigetet, még 50 év előtt kapcsolatban volt a szárazfölddel, tehát ezzel összefüggő egészet képezett. A Duna hatalmas árja, valósziuűleg nagy jégtorlaszoktól, a csak földből álló balparthoz szoríttatva, roppant pusztításokat okozott és medret vájt magának e helyen. És nem lehet már messze azon időpont, melyben úgy Ó-Dubovácz, mint Dombóvár utolsó maradványai is a hullámok áldozatai fogtak lenni.

Pozsezsena.

Krassó megye Pozsezsena helységén kívül, Macsevics felé, a Duna mellett, négyszögű torony maradványai láthatók. Ezen torony hasonlít a Drenkovánál lévőhez, csak hogy valamivel terjedelmesebb ennél, és ma már csak, mintegy 16 méter hosszú és 8 méter magas, massiv, de igen rozoga kőfala (l. 2. áb.) áll fen, melyet a nép „Zidiná"-nak (kőfalnak) nevez.[1]) A helyszinen nem régen tett vizsgálódásaim szerint, ezen torony csekély része a helység feletti dombon feküdt, egykori „Buthoczin" vagy „Poszaszin" nevű várnak, mely hajdan, — a tisztán kivehető alapokból következtetve, — eléggé terjedelmes lehetett.[2])

A lakosság, ezen eredetileg római vár használható, építő anyagát, legnagyobbára házépítésekre forditván, a kevés még létező maradvány alig elégséges arra, hogy némi támaszpontokat szolgáltasson a vár hajdani terjedelmének megállapítására. És mégis, e kevés düledék kétségen kivül helyezi, hogy e helyen a homályos múltban rómaiak tartózkodtak. A középkorban felhasználhatták e castrumot és igy keletkezhetett belőle „Poszaszin" vára. Itt Pozsezsenában látjuk Dr. Rómer[3]) azon állitását igazolva, hogy: a folyam menti kisebb erődítmények mögött némi távolságban leginkább nagyobb védő művek találtatnak, mert mindjárt Moldovánál lelünk erre második bizonyítékot.

Az itt talált régiségeket már hivatottabb toll ismerteté,[4]) én tehát csak némi böngészetet tarthaték, melynek eredményét ezennel közzé teszem. Múlt tavaszszal, a hegyen lévő romokon, egy pár-

---

[1]) Állitják, hogy az 1879. okt. 10. és 11-én, e vidéken is észlelt nagy földrengés, ezen utolsó falmaradványt is, mely itt nyugati oldaláról van felvéve, tönkre tette volna.

[2]) Felületes becslésem szerint a felső castrum mintegy 12 holdnyi területet foglalhatott el hajdan. Helyén volna itt ásatásokat rendezni, melyek kétségkivül szép eredményekre vezetnének.

[3]) b. „Műrég. Kalauz" 81—82 lap.

[4]) l. „Archäog. közlem." VI. 179.

kányzatnak körülbelül 1 méter hosszú, és homokkőből álló felső részére akadtak, mely mintegy 50 cm. vastag és jelenleg Fellner úr vendéglője előtt padnak használtatik. Ezen kődarab épen úgy, mint a Rómertól említett fogadalmi kőlap, mely a pozsezsenai templom külső falába van illesztve, kétségkívül a római jobb időkből származván megérdemlik, hogy az enyészettől megmentessenek.[1])

Római tégla- és cseréptöredékek a Duna mellett, a hegyi úton, valamint a várhegyen igen gyakoriak, elannyira, hogy e helyen minden lépésnél classicai tárgyakra találhatni.[2]) Jovanovics Ilia 39. sz. háza előtt egy római sírkövet találtam chloritpalából, padnak alkalmazva, melyet Römer nem említ. Végül meg akarom jegyezni, hogy a helység lakói állitása szerint Pozsezsenában és környékén gyakran találtatnak régi érmek,[3]) melyeket azonban többnyire Szerbiába visznek, hol a nők azokat ékszer gyanánt használják.

Poszaszin a középkorban királyi vár levén, többször fordúl elő a történelemben mint végvár; kevéssel a törökön 1476-ban nyert ama fényes győzelem után, melyet a társulat volt titkára, Miletz úr oly szépen irt le,[4]) a folytonos belzavarok alatt ezen vár mindinkább romlásnak indult, és midőn az ozmánok Délmagyarországon hatalmuk alapját megvetették (1552.) már oly roncsolt állapotban volt, hogy a törökök is a végenyészetnek engedték át azt.

Moldova.

Mintegy négy mértföldnyire a baziási kikötőtől lefelé, Krassó megyében fekszik Ó-Moldova (hajdan Muttava vagy Mudava) mezővárosa, melyet Mercy Claudius Florimund katonai és polgári kormányzó a mult században, kis erődé emelt,[5]) és katholicus vallású németekkel népesitett be;[6]) de az a belgrádi béke után ismét lerontatván, ma már alig akadunk amaz erődítmény némi nyomára.

---

[1]) Itt tartozkodásom alatt tapasztaltam, hogyan pusztúlnak el a római maradványok. Egy kereskedő tulajdonát képező szőlő mellett, mely a várral határos és részben amaz antik fallal van körülvéve, legalább 6 köbméternyi építő követ láttam, melyet imént törtek ama falból.

[2]) A „Tört. és rég. értesitő“ V. 46. lapja szerint 1875. julius hóban itten egy tégladarabot találtak [C I 8 ‖ C I C] felirattal, melyet a temesvári muzeumban őriznek.

[3]) Pozsezsenán a Duna mellett magam is 2 drb római érmet leltem melyek egyike ezüstből van és ó-kori utánzat.

[4]) l. A „tört. és rég. értesitő. I. 73—74. l.

[5]) Ezen tehetséges tábornok Ó-Orsova védműveit kitágitatta; Uj-Orsovát (Adakaleh), Mehádiát, Uj-Palánkát, Kubint és Pancsovát ujonnan megerősitette. — L. Griselini: Gesch. d. tem. Banats. I. 161; Boleszny Antal: Kézikönyv az Al-Dunán utazók számára 91. stb. l.

[6]) Okmányok a „csanád egyhm. levéltárban“ Temesvárott.

Ezen védő művek kétségkívül a Duna partján római alapokon emelkedtek, még pedig a mostani magy. kir. vámház helyén egészen odáig, hol a malom-csatorna a Dunába ömlik; következőleg úgy a gőzhajózási ügyvivőség épületeit, mint a vaspálya társaság terjedelmes fa-lerakó helyiségét magukban foglalták. Miután ezen művek, 1739-ben történt lerombolásuk alkalmával teljesen eltüntek, sőt azóta nagyrészt már be is építtettek, azok eredeti kiterjedése és alakja pontosan többé meg nem határozható; hacsak nem a helyszínén eszközlendő ásatások folytán, miknél tán a földben még létezhető alapfalak, a legbiztosabb útmutatókká lehetnének.

Az 1738-ik évben, midőn a törökök e vidékre betörtek, Moldova német lakossága úgyszólván teljesen elpusztult; az ellenség felgyújtotta házaikat és templomukat feldúlta;[1]) azon kevesek, kik jókor megmenekültek a veszély elől, soha vissza nem tértek oda többé. Stanislovich akkori csanádi püspök 1741-ben kelt egyik relatiójában, ezen szánandó vallási vértanúkról laconicus rövidséggel említtetik, hogy: „Clissura vero est totaliter deserta.“[2]) Később szerbek telepedtek ide, kik most is főrészét képezik az itteni lakosságnak.

1879 tavaszán, midőn először látogattam meg e vidéket, a Duna igen magas vízállása miatt nem tehettem alapos kutatásokat. Miután azonban a víz tetemesen leapadt, juliusban sikerült a Duna partját tüzetesen megvizsgálnom. Moldován a folyampart teljes hosszában mindenütt római téglamaradványokat találtam, melyekből több ezen feliratot: COH III DEL talán Cohors III. Delmatorum viselte, mely cohorst különben is egy Mehádia mellett talált feliratos kő említi, mely a temesvári muzeumban őriztetik. Ezenkivül tető-cseréptöredékeket igen nagy számban találtam, melyek egyikén Я Э И volt olvasható. Végre pálmalevél-alakúan díszített, egyenesen álló homloktégla-töredéket, milyennel ezen vidéken most találkoztam legelőször; ezen homloktéglák mögött szokott — mint ez Pompeji-ből ismeretes — az esőcsatorna alkalmaztatni.[3]) Úgy látszik, hogy a rómaiak idejében, a még maiglan is igen kedvező fekvésű Moldován nemcsak valami castrum létezett, hanem egyszersmind tekintélyes telepitvény is virágzott, mert csak igy magyarázható meg az érmek, ékszerek és a fentemlített antik építészeti maradványok oly gyakori

[1]) Ó-Moldován ezen korban önálló kath. plébánia létezett. Okm. a csan.-egyhm. levéltárban.

[2]) L. Történelmi adattár. Temesvárott, 1871. I. 651.

[3]) Overbeck: „Pompeji“ Lipcse. 1875. 227. — Römer: „Műrég. Kalauz.“ 89.

előfordulása e helyen; ezekhez még számos hamvveder is járul, melyek a malom-csatornán túl a folyam felé néző agyagföldben találtatnak, mely terület valószinűleg akkor is temetkezési hely volt.[1])

Ki tudja, vajjon nem terjedt-e ezen telepitvény akkoriban innentől kezdve, egészen az új-moldovai hegységig, mely ősrégi idők óta ismeretes érczgazdagságáról. Nem minden alap nélkül tarthatta fen magát a monda a nép ajkán, mely szerint hajdan ezen vidéken nagy város létezett, mely az egész völgyet Moldovától Coroninifalváig és a hegyekig magában foglalá, melynek alapítását azonban nem a rómaiaknak, hanem sajátságosan a „magyaroknak“ tulajdonitják.[2])

Moldova község határának egy részét (Sz.-Ilona felé) a nép „Kralievacz“-nak (valószinüleg királyi várnak?) nevezi. Falműnek, ha fel is tehetnők, hogy itt valaha ilyen létezett, ma már semmiféle nyoma sincsen; ellenben van itt forrás, melynek vize kitünő. „Szelistje“ helység mellett, továbbá egy kolostor alapfalai látszanak és ugyanott egy kőből vakolattal épített pincze létezik; ez azonban nem lehetett terjedelmes. Végre Coroninifalva felé közel a hídhoz, jobbra az úttól, valami sánczolat látható, melyet maiglan „Warad“-nak (talán várad) nevez a nép, és mely véleményem szerint abból az időből ered, mikor erre magyarok laktak.[3])

Mivel az ide alig 2 kilométerre fekvő Uj-Moldova, vagy Bosnyák érdekes régiségeiről társulati közlönyünkben[4]) már volt szó, tehát ezt jelenleg nem tárgyalom.

Lászlóvár.

A 3—4000 holdnyi ó-moldovai szigeten túl, melyet nemrég a földrengés annyira megingatott, és pedig Krassó megye legdélibb pontján emelkednek a magas fekvésü „Lászlóvár“, vagy mint azt ma a nép nevezi, „Kula“ (torony) romjai.

---

[1]) Amint hiteles forrásból értesültem, a szomszédos, nagy szigeten is találtatnak hamvvedrek és antik téglák. Ugyanitt találtak volna még a határőrvidéki kormány alatt egy középkori sisakot, egy mellvértet, több buzogányt, kardokat, zablákat, sarkantyúkat, dárdavasakat stb., mely tárgyakról azonban nem tudni, hogy hová vitettek.

[2]) Gyakran tapasztaltam, hogy ezen vidék lakói, amint valami rendkívülire vagy valami régiségre akadnak, azt nem a rómaiaknak, vagy más nemzetnek, hanem rendesen a „Magyarik“-aknak tulajdonítják. Midőn egy őrvidékit, ki egy ókori érmet akart nekem adni, megkérdeztem, hogy véleménye szerint kitől származhatik az? azt felelte rögtön: „Ez bizony már nagyon régi, még a magyaroktól ered!“

[3]) Ezen tárgyról többet fogok szólani legközelebb kiadandó művemben „Fehértemplom városának monographiája.“

[4]) L. „Tört. és rég. értesitő,“ IV. 19—20.

Lászlóvára, melyet 1879. évi május hó 23-án látogattam meg, azon a Duna mellett fekvő, kúpalakú hegy tetején épült, melynek tövében az 1858-ban alapitott Coroninifalva fekszik, és melyből jelenleg kocsiút vezet a hegyre. A fensík, melyen a romok állanak, mintegy 500 lépésnyi kerületű, és gyönyörű kilátást nyujt! A várból ma csak egy még körülbelül 12 méter magas torony negyedrésze magaslik ki, (l. 3. ábra) melynek 2 méter vastag fala faragatlan mészkő darabokból hanyagúl van építve. Téglamaradványokat csak szórványosan vettem észre, mi annak bizonyítéka, hogy ezen épitmény annak idején hevenyében készült. A vár többi része teljesen romok közt hever; csak egy helyen vehető ki a kőomladék közt egy bolthajtás, valószinűleg valami pinczehelyiség lejárata.[1]) A hegycsúcs éjszaki oldalán létezett a vár egyetlen feljárata, hol is egy rekeszték alapvonalaiban még kivehető. Nemsokára az idő vasfoga Lászlóvár utolsó, csekély maradványait is el fogja pusztítani a föld szinéről!

Ezen vidék népe között azon monda kering, hogy „Jerina“ (Irene) szerb Kralicza, ki általában nagy szerepet játszik az Al-Duna vidékén, tekintendő Golubácz és Lászlóvárak alapítójának, ki is ezen helyen, hogy a közlekedő hajóktól vámot szedhessen, lánczczal záratta el a Dunát. Történelmileg ismeretes, hogy Lászlóvárt Zsigmond király 1427-ben, a szemközt fekvő Galambócz (Golubácz) elfoglalására értelmes, lombardi és genuai olasz munkásokkal építtetvén, erődítményekkel és ágyúkkal látta el.[2]) Később e vár még több más erősített helylyel a porosz-német lovagrendnek birtokába kerülvén, Oláh azt, mint királyi várat, még a XVI. század első felében is említi; de a 164 évig tartó török uralom alatt egészen tönkre kelle mennie, mivel a későbbi időkben neve sem fordúl elő többé.

Csekély távolságra Lászlóvár romjaitól, mintegy 2 kilométerre Coroninifalvától, meredek mészkőszikla falán létező barlangból, mely román nyelven „Gaura muska“ [3]) (légybarlang) nevet visel, egy kis patak foly a Dunába. Ezen barlang bejárata, mely mintegy 16 méter széles és 7 méter magas, kissé nehezen

---

[1]) Ezen romok közt találtak bizonyos ásatás alkalmával régi vizvezető vascső-darabot, mely jelenleg a temesvári régészeti muzeum birtokában van.

[2]) Engel: Gesch. d. ung. Reichs. II. 324. f. s mások.

[3]) Csak mellékesen akarom itt felemliteni, hogy Hunfalvy J. hires föld rajzi művében „Magyarországról“, ezen barlangról emlitést sem tesz; ellenben (II. kötete, 213. l.) annak neve „Gauraku muska,“ tévesen mint „hegy“ szerepel ezen vidéken!

megközelíthető. Világosságát, a „Veterani“ barlanggal egyenlőn, melyhez sokban hasonlít, felülről egy ablakforma nyiláson keresztül nyeri. Ha az említett patakot folyásában követjük, kellemetlen zúgást hallunk, mely — úgy látszik — vízeséstől származik. Mint hiteles forrásból értesültem, a barlangnak a hegy túlsó oldalán kijárata volna, mely körülbelül félóra alatt érhető el. Mindjárt a bejáratnál egy második emelete a barlangnak látható, mely egy ősrégi, mintegy 2 méter vastag fallal van az alsó barlangtól elválasztva. A mit ezen barlangról és az úgynevezett „kolumbácsi legyek“ eredetéről beszélnek,[1]) már régóta a mesék világába tartozik. Nekem úgy látszik, hogy ezen barlang inkább védelmi czélokra használtatott, még pedig jó sikerrel; mivel innen jó lőszerekkel a Dunát teljesen uralhatni.

Adakaleh.

Fél órányira Orsova alatt, majdnem a Duna közepén van a sziget, mely azelőtt pusztán elterülve, csak fákkal és cserjékkel volt benőve. Midőn Heister tábornok 1689-ben Orsovát védelmi állapotba helyezé, az iránt is intézkedett, hogy ezen szigetsánczokkal és palánkkal láttassék el. Mai erődítményeit ezen szigetvár csak a paszaroviczi béke (1718) után Mercytől nyerte, mióta t. i. „Új-Orsová“-nak is neveztvén, 1738—1739-ben és később az 1788—1790-ki török háborúkban nem csekély szerepet játszott.[2]) Nagyobbára ugyanazon ágyúkkal van még fölszerelve, melyeket a császáriak annak a törökök részére 1791-ben történt átadásakor hátrahagytak.

Azon idő óta a szultán zászlaja zavartalan lengett Új-Orsova terjedelmes erődítményei, vagy mint most nevezik, „Adakaleh“ felett, melynek romlása nagyon szembeötlő vala, mignem azt a porta az 1878-ik évben, önkényt adta át Osztrák-Magyarországnak. Igen szegény lakosai kivétel nélkül törökök, kik kereskedéssel foglalkoznak.

A népmonda szerint azon helyen, hol ma Adakaleh vára áll, hajdan egy királyné pompás palotája 366 szűz számára, 183 lakó szobával emelkedett, s előtte ezer öl hosszú díszkert művészi vizvezetékkel és gyönyörű szökőkútakkal díszlett. Ezen sziget

[1]) Mint már szokása a román népnek, hogy minden rendkívülit a mesék körébe von, úgy tett ezen jelenséggel is. Azt állítja ugyanis, hogy ezen rettegett legyek csakis ezen barlangból származnak, mint amelybe szt. György az itten megölt mérges sárkány fejét dobta, melyből aztán évenkint a veszedelmes legyek erednek.

[2]) l. Böhm: Dél-Magyarország. Pest. 1867. II., 41—48 és 205—206; Pesty Fr. A szörényi bánság. I. 147—148. és 207—210. seb.

nevelő intézet volt volna, hol a messze földről idesereglett leányok a finom és művészi dolgokban, valamint a durva és nehéz munkákban egyaránt nyertek oktatást. Váltakozva imádság, ének, varrás, himzés, olvasás és kertjök művelése között folyt le életök. Ezen intézet utolsó vezetőjének szt. Jerinát (Iréne), Licinnius császár leányát említik, ki az ó-naptári egyháztörténelem május 5-diki kelte szerint, az említett számú szűzeket a keresztény hitben oktatta vala. Bizonyos ellenséges betörés alkalmával Iréne előbb Szviniczán át Kurvingrádba futott; majd ezen vár eleste után alagúton keresztül menekült; végre a Szokolár melletti „Kustura“ vagy „La-Bée“ nevű hegyi toronyban valamennyi növendékével együtt megöletett.[1])

Igy fonván váltakozva majd a történelem, majd a monda koszorúit az eddig még kevéssé ismert al-dunai romok köré, boldognak érzendem magamat, ha ezen soraim azok ismerete terjesztéséhez némileg hozzájárultak!

A békés-gyulai muzeum ismertetése.

Ambrus Józseftől.

A tudományok legidősebb s mégis legifjabb ága, a műrégészet, naponkint szebb haladást tesz. A legidősebbnek azért nevezem, mert anyaga már a történet előtti időszakban létezett s művelése azon ősmultba vezet vissza; legifjabb pedig mégis azért, mert annak rendszeres, tudományos művelése, s a komoly tudományok sorába való felvétele csakis a legujabb időben történt. — Más országokban már összesített erővel művelték a régészetet, s az tanszékekkel bírt az egyetemeken már akkor, midőn nálunk még csak egyesek gondoltak arra, hogy Magyarországnak is van multja, s a multban bírt életerős nemzettel, mely előtt nem volt ismeretlen a művészet, építészet, ipar és hadi tudomány. Mondom, hazánkban csak még egyesek gondoltak a műrégészetre, midőn az máshol már javában virágzott.

Mi volt a műrégészet hazánkban csak 20 év előtt is? Bölcsőben siró gyermek, mely ápolásra, művelésre, nevelésre várt! Akkor gúny és nevetség tárgya volt azon ember, a ki az úgynevezett ócskaságokról mert beszélni vagy írni. Az ilyen nemcsak a magánkörökben, hanem még a szinpadon is nevetség tárgyává téte-

[1]) Ezen monda a már emlitett Stojka-féle kéziratból van átvéve.

tett. Összetett kezekkel kellett egyik-másik újságírót instálni, hogy vegyen fel lapjába valami régészeti értekezést. Ez a valami akkor még nem volt a nagy közönség elé való. Gyomorgörcsöt kapott volna tőle! Egy hymen-hir, vagy báli-czikk előbbre való volt, mint az ócskaságokról készített irka-firka. Akkor megalázó foglalkozás volt ez! Ily szomorú állapotban volt hazánkban a műrégészet nem a 17-ik vagy 18-ik században, hanem a felvilágosodott 19-ik század második felének kezdetén.

Hála a haladó kor hatalmas szellemének, hogy e szomorú állapot megváltozott, s egy új időszak munkás hajnala köszöntött be és felkelt a tudományok ősanyjának, a műrégészetnek is régen nyugvó napja, melynek hő fényétől hazánk népe áthatva, azt is felvette a tudományok díszes sorába; és kitüzvén a haladás zászlaját, felszólítá a nemzet fiait, hogy e zászló alá sorakozzanak.

Azóta az idő megváltozott, a nemzet elfogultsága megszünt. A régészet nem többé a lenézett, megvetett idegen gyermek, hanem honunknak édes szülöttje, kit mindenki örömmel fogad hajlékába, úr és szegény egyaránt. Az időnek s a hazának hivó szavát a nemzet megértette, letéve a régészet iránt táplált elfogultságát, beismerte, hogy a nélkül egy nemzetnek sincs tökéletes története; beismerte, hogy egyedül a műrégészet azon tudományág, mely képes a nemzetnek hajdani nagyságát, dicsőségét valóan kimutatni. Ezen időtől fogva lázas munkásság s tevékenység mutatkozik mindenfelé; ezen időtől fogva kezdettek megalakulni a régészet iskolái, a régészeti társulatok s egyletek.

A jelen évtizedben alakultak meg a következő régészeti társulatok, u. m. a felső- és délmagyarországi, a bihar-, békés-, vas-, pozsony- és fehérmegyei, a szabolcsi, gödöllői, sopronyi, rozsnyói és legujabban a budai társulatok; nem is számitva a testvérhazát, Erdélyt. Ezen társulatok — felismerve a régi mulasztást — oly lelkesülten, oly szakértelemmel láttak nemes hivatásukhoz, hogy rövid idő mulva, már 1876-ban, a Budapesten tartott „nemzetközi őstörténelmi és embertani congressuson“ a tűzpróbát szerencsésen kiállották, bebizonyitván ott Európa tudósainak, hogy a magyaroknak is van műrégészete s ennek hivatott és szakképzett bajnokai.

A fenn elősorolt társulatok közül „A Békés vármegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat muzeumának“ ismertetését bátorkodom röviden előadni.

Valamint a régészeti életben minden nap találhatunk tárgyakat, melyek érdekeltségünket felkölthetik; tárgyakat, melyeknek szemléletéből valami újat, ismeretlent tanulhatunk: úgy, sőt még

jobban áll ez az egyes muzeumokról, melyeknek mindenikében előfordulhat egy-két darab, mely még a legtapasztaltabb régésztudósnak is lebilincselheti figyelmét; s miután nem lehet mindenki azon szerencsés helyzetben, hogy a létező muzeumokat sorra látogassa és tanulmányozza, szükségessé vált azoknak koronkinti ismertetése. Sokan — a kik tehetik — épen ezen czélból keresik fel a külföld jelesebb muzeumait, hogy ott nyert tapasztalataikat honfiaikkal közölhessék. Igy hazánk legjelesebb régésze, dr. Römer Flóris az északi tartományokba tett tudományos kirándulást s az ott nyert tapasztalatokat felolvasta a m. t. akadémia 1874. évi nov. 2-án tartott osztályülésében s közölte az „Arch. Ért." 1875. évi számaiban. Hasonlag Hampel József is irt szép archeologiai leveleket a déli tartományok, különösen Róma régészeti nevezetességeiről. Igy ismertette társulatunk volt érdemes titkára, Miletz János 1877-ben, a székely-földi muzeum nevezetesebb tárgyait.

Ezek által lelkesittetve, bátorkodom én is a szomszéd békésgyulai muzeumot ismertetni, melyet mult évi február havában, nyolcz napon át látogattam, midőn egyik nővérem betegsége miatt, Gyulán kelle időznöm.

„A békésmegyei művelődés-történelmi társulat" 1874-ben keletkezett. A kezdeményezés érdemkoszorúja id. Mogyoróssy János ősz fürteit illeti meg, a ki 1873-ban lelkes felhivást intézett a megyei közönséghez aziránt, hogy a Rómába távozó Haan Antal festész régiséggűjteményét vegye meg. A felhivást szép siker koronázta; mert rövid idő alatt e czélra hétszáz forint gyűlt össze. Ez azonban kevés lévén, ismét előállt id. Mogyoróssy János és megkereste a megye bizottmányát, hogy a még hiányzó 300 frtot pótolni sziveskedjék. A megyei bizottmány, felfogván egy megyei muzeumnak culturalis fontosságát, nagy buzgósággal karolta fel az ügyet s a vármegye 1874. február 9-én tartott közgyűlésén nevezett gyűjtemény megvételét s egy megyei muzeum felállitását nagy lelkesedéssel kimondotta.[1])

Az ily általános lelkesedés lángra gyúlt az egyesekben is. Ujra id. Mogyoróssy János volt az első, ki érdekes családi könyv-, fegyver-, pénz- és képgyűjteményét a muzeumnak ajándékozá. — Őt követé a minden jó- és szépért lelkesülni és áldozni tudó Gröndöcs Benedek apát úr, ki gyönyörű tengeri csiga-, kagyló- és drágakövekből álló gyűjteményét adá oda a muzeumnak.

---

[1]) Évkönyv I. k. 3. l.

Ezeket követék: P. Titius Pius lelkész, ki szép növény- és moszatgyűjteményét és Haan Lajos evang. lelkész, ki a csabai határban talált régiségeit ajándékozá oda. — Igy lett megalapítva a b.-gyulai muzeum, mely azóta szépen halad nemes czélja felé.

A társulat tagjait képezik: alapitó, rendes és pártoló tagok. Ezek vannak a legutóbbi hivatalos kimutatás szerint 396-an; és tiszteletbeliek 21-en; kik között a mi társulatunknak is három tagja diszeskedik, u. m. mélt. Ormós Zsigmond, nagyrabecsült elnökünk, Szentkláray J. és Böhm L urak. A társulat fenállása óta öt vidéki, felolvasásokkal egybekötött, kirándulást tartott. Képviselve volt az, a Budapesten 1876-ban, az ország árvizkárosultjainak javára rendezett történelmi kiállitáson igen szép tárgyakkal, melyek közt egy avar sisak általános figyelmet keltett; és a nemzetközi őstörténelmi s embertani congressuson 85 darab, igen érdekes régiséggel képviseltette magát; továbbá küldött tárgyakat még a biharmegyei, s a Nagyváradon tartott régészeti kiállitásokra is. Kiadványai közül eddig megjelent négy vaskos kötett 28 önálló értekezéssel és hivatalos jelentésekkel. Az értekezések többnyire helyi, békésmegyei érdekűek. Az „Évkönyvet“ szerkeszti a társulat főtitkára, Zsilinszky Mihály.

Most lépjünk a régiségtárba, mely a vármegyeháznak udvarán lévő külön épületben van felállitva. A rendezést benne az ügybuzgó igazgató, id. Mogyoróssy János végzi, ki öreg tapasztalattal s ifjú tüzzel magyarázza végig a tárgyakat a szemlélőnek.

A belépőt azonnal József főherczeg ő fenségének gypszből készült, nagy, aranyozott, mellszobra lepi meg, mely a nagy ajtóval szemközt van felállitva annak kedves és örök emlékeül, hogy ő Fensége magas látogatásával kétszer szerencséltette a b.-gyulai muzeumot. A belépővel szemben jobbra-balra, igen alkalmas pénz- és éremszekrények foglalnak helyett; ezeken túl pedig a falnál ismét jobbra-balra, a muzeum kincsét képező Haan-féle etruszk-régiségek; a jobbon lévő végfal mellett pedig kardok, kopják, alabárdok buzogányok, sisakok, vasingek stb., vannak igen izlésesen felállitva. A belépőtől balra s hátul vannak a római téglák, mozaikkövek és a sarokban egy határkő, mely a Gyula és Doboz közti határdombban találtatott, és a róla id. Mogyorossy Jánosnak 1871-ben kiadott értekezése szerint, mint magyar feliratú határkő, unicumként a maga nemében, a XIII-ik századot megelőző időből való.

Ezek képezik röviden az első terem tárgyait. De vizsgáljuk most ezeket kissé bővebben és pedig először is a muzeum alapját képező, s 1000 frton vásárolt etruszk edényeket. Ezeknek ismer-

tetése reánk nézve azért hasznos, mert „honunkban egyetlen“ e gyüjtemény, mint azt Pulszky Ferencz mondá;[1]) miért magam is leginkább e gyüjteményt óhajtom ismertetni.

Az egész gyüjtemény három fajú tárgyakat foglal magában; u. m. etruszk, római és aegyptomiakat. És pedig:

a) etruszk-félékből van: graphyt csésze 14, terracotta csésze 7, köcsögalakú 6, kehelyalakú 3, egyéb csésze 11, ivóedény 2, áldozó korsócska 5, alabastrom palaczk 3, terracotta palaczk 2, vegyes agyagnemű 13, rézkanna 1, viador szobor (bronz) 1, terracotta sarcophag 1, összesen 69 darab;

b) római van: apró agyagnemú edény 7, lacrymator 3, üveg lacrymator 3, házi mécs 9, sírmécs 14, üveg palaczk 2, fogadmányi tárgy 3, vegyes kő- és tégladarab 17, karika és gyürü (réz) 23, füles edény 3, buzogányka 1, bronztál 2, grifmadár-láb (réz) 2, csont-styl 15, bronzszobor 11, terracottaszobor 3 stb., összesen 189 darab;

c) aegyptomi van: bronzszobor 9, scarabeus 1, mumiaszövet 1, összesen 11 darab.

Ezen gyüjteményt leltározta, s magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. Pulszky Károly. Mielőtt a tárgyakat egyenkint megemlíteném, egy futó pillantást vetek a görög művészetre.

Az etruszk edényeken — általán véve — a görög befolyás még nem érezhető. A mint a görög művészet haladt, az edények készitési módja is megváltozott. A régi eljárást megfordították, s nem festettek többé vörösen hagyott alapra fekete alakokat; hanem egészen ellenkezőleg az alapot festették be feketére, az alakokat pedig, s ezeknek részeit vörössel vonták be. Más szin nem igen volt alkalmazásban. Ezen styl idejét igen nehéz meghatározni, de úgy látszik, hogy már a perzsa háborúk előtt használták azt.

Az olyan modorú edények pedig, melyeken az alakoknak egyes részei, mint a szakál, haj, és szövet diszitményei violával; a nők bőre s a lovak fehér szinnel vannak kiemelve, archaikusoknak (ódon); ezeknek pedig utánzásai, melyek a görög gyarmatokban s Etruriában gyakoriak, archaistikusoknak (ódonszerűek) neveztetnek. Miután az ismertetendő tárgyakon az alakok görög öltözetben vannak előtüntetve, jónak látom a görög ruhák egynémelyikét felemlíteni. A görög ruházatnak két lényeges része: a chiton, az ingféle, mely a diploidonnal, a test felső részét fedő gazdag ránczú ruhával, rendesen egy darabból vala szabva és a himation, vagyis köpenyeg, melytől

[1]) Arch. Ért. 1876; májusi füzet.

különbözött a chlamis, szintén köpenyeg, de igen rövid, s úgy látszik, ez lehetett a legfelsőbb öltöny. Előfordúl a széles karimájú úti, vagyis pásztorkalap, (petatos) és az endromides, magas szárú csizma, melyet vadászok, vagy hirnökök használtak. Ezek után vegyük szemügyre a 88 darabból álló, jeles gyüjtemény néhány jelesebb példányát.

I. Szekrény. a) A görög-római cseréptárgyak közt nevezetesebbek a 13. számu kylix, ivóedény, karcsú magas lábon állva, s két füllel. Vörös alapon fekete alakok. Kivül egy szalagon két-két legelő szarvas, melyek nyaka violaszínű, hasa fehér, teste fehéren petytyezett. A fülek mellett palmette-díszítés. A körvonalak bekarczolvák. Belül vörös alapon fekete kör. Archaicus. Magassága 0·122 mm ; a 14. sz. kylix, vörös alapján fekete alakok. Kivül a fülek közt, elől-hátul Oidiposz (szakállal) a Sphinx előtt. Oidiposz szakálla, ruhája díszítése s a Sphinx fejdísze violaszínűek. A körvonalok bekarczolvák. A fülek mellett palmette-díszités. Belül vörös alapon fekete mázkörök. Archaisticus. Szélessége 0·092 mm., magassága 0·217; a 16. sz. kylix-töredéken fekete alakok vörös alapon. Három nő chitonba öltözve, s három szakállas lófarkú Satyr tánczolva. A ruhák díszitése, a szakál, haj violaszínűek. Archaisticus, 0·135 m. 0·08 sz.; a 21. sz Amphoreus. Vörös alapon fekete alakok. Elől: Sphinx oroszlánytesttel és asszonyfejjel, melyen aegyptomi fejdíszt látunk és szárnyakkal ellátva. Első ballábát fölemeli. Hátul: Satyr hegyes fülekkel, lófarkkal és szakállal. Jelenkori utánzása egy archaicus edénynek; a 23. sz. Kylix, fekete alappal. A körvonalak bekarczolvák, s feketével utána vonvák. Az ízmok, ízűletek, szóval a rajz részletei halavány barnával vannak rajzolva. Kivülről, elől: szakállas, hosszúhajú chiton és himationba öltözött férfi. Hajában taenia (szalag) van Jobbját csípőjére támasztja, balja föl van emelve és sceptront (jogar) tart abban. Ezen alakkal szemben egy nő áll, öltözete chiton és diploidon, jobbkezével ruháját tartja; balja föl van emelve. Mellette szakállas férfi, himationba öltözve áll, jobbját csipőjére teszi; balja köpenyege redőiben nyugszik; fejét a mellette álló Hermes felé fordítja. Ennek fején fehér levélkoszorú van. Testét chlamys födi; hátán petatosa csüng, lábán endromides van.

Hátul profilben álló fehér hajú és szakállú öreg áll. Balkarja a himationba van rejtve; és szabadon lévő jobbkezében palmette végű sceptron. Szemben vele egy fiatal ember, hajában fehér taeniával; himationba öltözve; jobbkeze csípőjén. Mellette egy másik fiatal ember van chlamysban; jobbja csípőjén

nyugszik; lábán endromides. Túl rajta nő, chiton s diploidonban. Mindkét kezében patenat tart. Belül pedig, egy meanderrel beszegett körben, babérkoszorús szakállas férfi van. Öltözete himation, baljában palmette végű sceptront tart s egy nő felé fordúl, ki chiton- és himationba van öltözve, s mindkét kezében patenat tart. Az edény fülei mellett palmette díszítés van. Ezen edény a virágzás korából való. 0·095 m. mag., 0·25 sz.; a 32. sz. nagy edénytöredék, vörös alakokkal fekete alapon. Balról egy arcznak fele látszik s egy váll, melyet himation takar; ezen alak mellett ΤΗΛΕΓΟΝΟΙΛ (Telegonos) van bekarczolva. Jobbról egy női arcz alsó része, az orrtól fogva, nyakig s vállig látszik. Jobb kezében ezen alak íjjat tart és balkezével válla felé nyúl, mellette ΚΙΡΚΗ (Kirké) van bekarczolva. Ezen rajz ama jelenetet ábrázolja, midőn Odysseus és Kirké fia, Telegonos a végzetes nyilat s íjjat kapja anyjától, melylyel később akaratlanúl öli meg apját. Ezen darab a legművészibb korból való. Lelhelye Olaszhon; a 87. sz. hamveder, cista, cserépből, mely fehér pipaagyaggal van bevonva. A födélen a halott arczképe látható; ez bő ruhában fekszik, feje alatt vánkossal, melyen vörös szín nyomai láthatók; az arcz és kezek hússzínűek, a szemek feketék. A födél szélén ezen etruszk[1]) irás van: ΡVΧΡΧVЧΡΧ▷N. A sarcophag előoldalát dombormű díszíti. Barna alapon színes alakok, melyek csatajelenet ábrázolnak. A főszemély egy meztelen alak, csak csípőjét fedi köntös, kezében ekét tartva, ellensége feje felé döf vele, a ki már térdre rogyott, s paizsával védi magát, mig kardos jobbjával visszavág; ezen személyek mindegyikét egy-egy fegyveres kisérő követi, a jobb oldalon lévő sisakos vállát lobogó, vörös chlamys födi, jobbjában kard, baljában paizs. A túlsó oldalon lévő teljesen fel van fegyverkezve; vállán sárga chlamys, ruhája, mely a fegyverzet alól kilátszik, vörös. Az athenaeiek beszélik, hogy a marathoni csata alkalmával egy férfi jelent meg, s részt vett benne. A férfi alakja, ruházata földmivesé vala. Ekéjével sok barbárt ütött agyon és a harcz után eltünt. A jósisten az athenaeiek kérdésére csak azt felelte, hogy: tiszteljék mint hőst Echetlaios-t.[2]) Ezen eseményt ábrázolja a sarcophag gyönyörü dombormüve.

b) Görög-római tárgy kő-, vagy stuccoból van 7; melyek közül legszebb a 91. sz. domború töredék, melyen Eros feje és szárnya látszik, igen durva római munka és a 94. sz. köralakú dombormű, melyen Medusa-fő látszik.

[1]) Dr. Pulszky Károly szerint.
[2]) Pausanias I. 32 5.

c) Görög római üvegtárgy van 5 drb.

d) Antik bronztárgy van 23 drb. Legszebb köztök a 101. sz. mely Pallas-Athenaet chiton- és himationba öltözve ábrázolja. Vállait az aegis födi, melyen aranyozás nyoma látható, fején sisak van; jobbjában lándzsát tarthatott. Testének súlya ballábán nyugszik, a jobb kissé hátrább áll. Ez jó római munka. 0·14 m. magas. A 123. sz. Venust ábrázolja, ki balkezével mellét takarja el, jobbját a mellette levő Delphin farka végére támasztva, jobb lábát pedig a Delphin fejére. Egy ruha darab könnyedén csüng alá hátán. Franczia munka a 17—18-ik századból. 0·20 m. magas.

e) Aegyptomi tárgy van 10 drb., melyek közt legszebb a 124. sz. Ülő Isis, térdén a kis Horust ringatva. Durva bronz munka.

II. Szekrény. a) Az őskori csont neműek gyüjteménye áll 48 darabból. Kizárólag hazai, de különösen békesmegyei leletek. Köztök legnevezetesebb az 1. sz. Mamuthzápfog, 0·24 mm. 0·19 sz. Lelhelye a Körös medre, Szarvas mellett; a 2. sz. ősmedveczomb, lh. az almáshomorogi barlang Erdélyben; a 4. sz. csontból készült nyiltegez; lh. Gyula; a 8. sz. mamuthmedencze csont (0·46 mag.)

b) Kövület van 12 drb, melyek közül 10 hazai 2 pedig Karlsbadból való; legnevezetesebb a 3. és 12. sz. három tölgyfakövület a budaörsi hegységből, s egy fadarab Erdélyből.

c) Bronztárgy van 23 drb, kizárólag megyei. Ezek közt kitünik egy ritka szép fülesvéső, palstab, mely dr. Römer Flóris úrnak is feltünt, s el is vitt belőle egy darabkát, hogy azt Budapesten vegyelemeztesse. Találtatott Cservás on. Továbbá három tokos véső, vagyis celt. Ezek is igen szép tárlati példányokat képeznek. Igen nevezetes és szép példány még egy kétélü bronzkard, mely Kigyóson találtatott.

d) Vörösrézlelet van 3 drb, mind megyei, köztök igen szép két vörösréz-csákány jó karban. Az egyik dobozi, a másik halásztelki lelet.

Az agyagedények, az ősrégi közép- és utókorból szép számmal vannak, s kizárólag hazai s megyei leletek. Köztök legszebb a 4. sz. óriás házi edény, sötétszürkés agyagból, hasdomborodása fölött kettős, kikönyöklő körvonallal. Találtatott a gerlai pusztán 1860-ban. (0·37. 0·37.) Legnevezetesebb azonban az 54. sz. hullaégető, vaserősségű, mázatlan, szürkeszinű cserép. Lh. a gyulai vasuti homokbánya és az 56. sz. négyszögű hamvedény.

Kaláris van 12 drb, mind megyei lelet. A kalárisok 1-től 30 szemig terjednek, s különböző szinűek.

Kőtárgy van 8 drb, szintén megyei lelet. Nevezetesebbek az 1. sz. határkő; a 3. sz. oszlopdíszítmény, sárgás szinű terméskőből, s a 14-ik századból. 0·28. m. 0·22. sz. Találtatott a törökzugi szőlős kertekben, hol a 14-ik században, Bartaháza Gyula nevű külvárosában, a Fehér-körös jobb partján, a Maróthi család által alapitott szürke barátoknak díszes templomuk és zárdájuk volt. Ezen oszlop díszítmény, állitólag, ama épületekből való.

Kőemlék van 14 drb, honi s külföldi lehet. Van köztök 3 drb fehér □ mozaikkő Vesta templomából, Pompeiből. Ezek rövidletben az első terem tárgyai nem is emlitve a pénz és érmek minden fajait és nemeit, továbbá a pecsét-, okmány- és kéziratgyüjteményt.

A második terem tárgyait képezik; az id. Mogyoróssy János által ajándékozott nagy könyvtár; Göndöcs Benedek apát úr gyönyörü tengeri kagyló- és drágakő gyüjteménye; néhány becses régi s újkori kép; egy kis természetrajzi gyüjtemény; néhány különböző korú és feliratú zászló stb. E terem egyszersmind dolgozó terem is.

Ennyiből áll a gyulai muzeum, mely rövid idő alatt oly szép haladást tett, minőt kevés hasonló hazai társulat s lelkes vezetőinek közreműködése mellett, nemsokára ki fogja állni a versenyt bármely vidéki muzeummal. Hogy úgy legyen, kivánjuk a társulat derék vezetőinek!

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése január 28. Elnök: Ormós Zsigmond ő méltósága.

Jelen vannak a választmányból és a társulati tagok közül: Pontelly István titkár; Varjassy Árpád altitkár; Odor Samu pénztárnok; Barách József; dr. Breuer Armin; Bilszky Ferencz; Ballenegger Henrik; Folly Emil; Horváth Pius; Korbonics János; Löwinger János; Róth Nándor; Tordai György; Traila György; Weisz Sándor; dr. Wolafka Nándor, továbbá a karzaton uri hallgató közönség s a tudományszomjas ifjuság szép számmal.

Elnök ő méltósága elfoglalván elölülői székét, üdvözli a választmányi

tagokat és tagtársakat, s azon kijelentése mellett, hogy a m. t. akadémia kiadványainak társulatunk számára való megküldése iránti kérvényünket, az akadémiának megküldötte, a gyülést megnyitottnak nyilvánitja.

Erre a mult 1879-dik évi deczember havi választmányi ülés jegyzőkönyve Varjassy Árpád, altitkár által felolvastatván, hitelesittetik; és Pontelly István titkár következőleg terjeszti elő jelentését, az utolsó választmányi ülés óta felmerült ügyek- és állapotokról:

Tisztelt választmány!

A mult évi deczember hó 20-án tartott választmányi ülésünk óta, a társulatunkat érdeklőleg felmerült ügyekről jelentésemet a következőkben van szerencsém előterjeszteni:

I. A legutóbbi választmányi ülés határozatai foganatosittattak, a hivatalos iratok pedig a társulat irattárában elhelyeztettek; a muzeumnak felajánlott és az ülés alkalmával bemutatott régi pénzek, régiségek, könyvek stb. illető helyeikre, szakszerint pontosan leltározva, elhelyeztettek.

Utolsó választmányi ülésünk óta, elnöklő főispán ur ő méltóságától két átiratot vettem, melyek egyikében a szathmári püspök Sclauch Lőrincz ur ő méltóságától a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ részére épitendő muzeum javára kegyesen adományozott 200 frtnak, Schlauch Lőrincz püspök muzeumi alapitványa czimén; ugy a Debreczen városában lakozó Bay Ilona asszony ő nagyságának, a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ törekvései iránti honleányi vonzalmánál fogva szintén a társulati muzeum alapjára, a mult évben tett adományozása megujitásául, az idén adakozott 9 darab cs. kir. aranynak külön könyvecske melletti kezelése végett, a pénztárnokhoz történt áttétel jelentetik.

II. Muzeumunk, a közönség növekedő érdeklődése folytán, az utolsó választmányi ülés óta a következő becses adományokkal gyarapodott:

1. Sztaniszlav Simon m. kir. kincstári főerdész Pancsováról mammuth álcsontot, mely a Pancsova melletti Csaklavacz nevü Dunaszigeten a mult évben találtatott, küldött be a jelen évi január 3-án muzeumunk számára. Az álkapocs jobb ága 73, a bal 54 centiméter hosszu; magassági méretei 43, 25 és 23 centiméter; szélességi közép átmérője 58 centiméter. Az álcsont jobb ágán 25, a megcsonkitott balon 15 fogránczolat látható. Jeles példánya az antidiluvianus leletnek.

2. Magyari Pál üvegesmester egy XVI-diki sz. tőrt, mely Temesvárott árverésen szereztetett, adományozott. A tőr kétélű, közepén a fogantyútól kezdve kétharmad részéig homorúan kivájt. Ebben mindkét oldalt következő bevésett felirással: 1583. Francisco Pinchinio.

3. Mayer György gymnásiumi VIII. osztályú tanuló bronz emlékérmet, melynek avers felén a középen szent Hyginus pápa diszkoszorúzott és az akkori kor szokása szerint bajuszos és szakállas mellképe körül ezen felirás olvasható: S. Hyginus. Pontifex. Revers oldalán ezen emléksorok:

Natus
Athenis
Patre philosopho
Cuius nomen ignoratur
Telesphoro successit
A. Chr. CLIV. D. XIII. Januar.
Epistolam reliquit
De Ss. Trinitate
De testibus baptismalibus
Et confirmatione
Nonnulla mandasse
Dicitur
A. CLVIII. D. XI. Januar.
Passus
Est.

Azután 1 ezüst görög pénzt, melyen a bagoly képe tisztán kivehető; és egy ólom emlékpénzt, az előlapon az üdvözitő töviskoszorúzott mellképe, körül ezen felirással: Mundi Salvator; a hátsó lapon a bold. szűz mellképe ezen felirás között: Mater Salvatoris.

4. Kampis János gymnásiumi VIII. osztályú tanuló: 2 első Leopold és 1 első József kori ezüst, 1 berni ezüst, 2 III. Frigyes Vilmos kori ezüst érmet, 1 kétkopekes, 1 első Leopold kori poltúra, 1 hetedik Pius pápa, 2 Mária Terézia, 2 graubündeni, 2 első Ferencz kori, 2 freiburgi, 1 unterwaldeni, 1 második József, 1 genuai és 2 svájczi rézpénzt.

5. Buday Dezső gymnásiumi VII. osztályu tanuló 1 ujabbkori német birodalmi, és 1 osztrák ezüstérmet

6. Stárics Samu gymnásiumi VII. osztályú tanuló 1 ujabbkori német birodalmi és 1 osztrák rézpénzt.

7. Schlichter Bódog gymnásiumi VII. osztályú tanuló 1 magyar rézpénzt.

III. Könyvtárunk a következő ajándékokkal gyarapodott:

a) Rácz Athanáz társulati alelnök és országgyülési képviselő ily czimü művel: „A hazai folyókon végrehajtott szabályozási munkálatok megbirálására meghivott külföldi szakértőkből alakult bizottság jelentései, magyar és franczia szöveggel, melyet Nentvich Gusztáv m. k. á. mérnök magyaritott Budapest, 1879.“ — b) Az előbbi munkához tartozó ily czimüvel: „A hazai folyókon végrehajott szabályozási munkálatok megbirálására meghivott külföldi szakértőkből alakult bizottság jelentéseihez mellékelt térképek és tervrajzok.

Schlichter Bódog gymnásiumi VI. oszt. tanuló ily czimü könyvvel: Istitutiones grammaticae in usum scholarum grammaticarum. Budae. 1807.

Gotthilf Adolf gymnásiumi VI. osztályú tanuló: Französisches Lesebuch von J. May. Wien 1792 czimüvel.

Sáfrány Károly: Publii Terentii Comediae, Patavii ac Bassani, CI3I3CCXLVII.

Ezekben pontosulván össze, t. választmány, jelentésem, az előterjesztettek szives figyelembevételét kérem.

* * *

A titkári jelentés tudomásul vétetett s az előterjesztés alapján mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására ajándékokkal kedveskedtek, nevezetesen Rácz Athanáz, Staniszláv és Magyari Pál uraknak, ugy Kampis János, Mayer György. Buday Dezső, Gotthilf Adolf, Sáfrány Károly, Schlichter Bódog és Stárics Samu gymnásiumi tanulóknak a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg köszönet nyilvánittatott.

Mindenekelőtt azonban különös hálás köszönetet örökit meg társulatunk jegyzőkönyve Schlauch Lőrincz püspök ő méltóságának, a muzeumunk alaptőkéjének gyarapitására küldött 200 frtnyi nagylelkű adakozásáért; nemkülönben Bay Ilona nagyságának a 9 darab cs. kir. arany nemes adományáért.

Ezután Odor Samu pénztárnok terjeszté elő jelentését, mely szerint a további szükségletek fedezésére 397 frt, 70 kr. áll a társulat rendelkezésére, az annak javára kamatozó 2486 frt 76 kron kivül.

Tudomásúl vétetett.

Következett Pontelly István „Visegrád“ történelmi és épitészeti szempontból fejtegetett tanulmányának folytatólagos felolvasása.

Az érdekkel hallgatott értekezés köszönettel fogadtatott.

Végre dr. Breuer Armin megyei főorvos ajánlatára, Haymann Gusztáv fehértemplomi járásorvos, egyhangulag rendes taggá választatott és részére az oklevéllel a kiadványok megküldetni rendeltettek.

Ezzel, miután inditványok nem tétettek, a tárgysorozat kimerülvén, az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés február 25-én. Elnök: Ormós Zsigmond, főispán.

Jelen vannak a választmányból és a társulati tagok közül: Pontelly István titkár, Odor Samu pénztárnok, Baráh József, Horváth Pius, dr. Reiner József, Hudra János, Löwinger János, Korbonics János, Ballenegger Henrik, dr. Wolafka Nándor és Takács József vendég. A karzaton a tudományokért lelkesülő ifjuság tetemesb számban.

Elölülő főispán üdvözölvén a választmányt, megelégedését fejezi ki azon, mindnyájunkra nézve örvendetes tapasztalat felett, hogy az érdeklődés és részvét egyesületünk iránt nemcsak a működésünk terének körvonalozott szükebb határai között mozgó közönség, hanem a kiváló és tudományos férfiak és intézetek részéről is növekedő pártfogással karoltatik fel; kik, mint dr.

Haynald Lajos bibornok-érsek, a magyar tudományos akadémia, Derera Israel gyáros és a Beiersdorf-Biach című bécs-temesvári czég, részint pénz-, részint könyvadományaik által hazafias vállalatunkat előmozdítani törekedvén, hálaérzetünk mellett, munkásságunk kitartását is fokozzák.

Ezután a jelen évi január havi választmányi ülés jegyzőkönyve Pontelly István titkár által felolvastatik; és annak hitelesitésével az, az utolsó választmányi ülés óta felmerült ügyek és állapotokról a következőkben terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Nem csekély örömmel adom elő a jelen évi január 28-dik napjától fogva a társulatunk kebelében felmerült ügyekről szóló jelentésemet.

I. A mult havi választmányi ülés határozatainak foganatositásával a hivatalos iratok a társulat irattárában elhelyeztetvén, a muzeumnak adományozott és az utolsó ülés alkalmával bemutatott régiségek, régi pénzek, könyvek s a t. illető helyeikre, szakszerint pontosan leltározva, elhelyeztettek.

De a mi főleg tanusitja társulatunknak mind nagyobb elismerést arató sikeres működését, annak jelensége az egy hó óta vett több rendbeli nevezetes adományokban mutatkozik.

Igy dr. Haynald Lajos kalocsai biboros érsek és Derera Israel temesvári gyáros százszáz forintnyi tagsági díjjal az alapító tagok sorába léptek; utóbbi ezenfelül leányának, Ráchelnek febr. 17-diki egybekelését a muzeumunk számára adományozott és a következő osztályba sorozott nagyértékű arany- és ezüst érmekkel is emlékezetessé akarta tenni.

A Beiersdorf-Biach bécs-temesvári fakereskedő czég pedig 50 frttal járult muzeumi épületalapunk növeléséhez.

II. Muzeumunk a közönség folyton élénkülő érdeklődésénél fogva utolsó választmányi ülésünk óta a következő adományokkal gazdagodott:

1. Gedeon Imre török-szákosi birtokos 6 drb durva konyhahulladékot, melyek a berenyi határban, a régi földvár körül, a Poganyist partjain találtattak, küldött be.

2. Bagáry Kálmán, gymnásiumi VII. osztálybeli tanuló, vaddisznó agyarat, melynek lelhelye a biharmegyei Pestere barlang, hol állitólag a barlanglakók többféle csontmaradványai között találtatott vala, ajándékozott.

3. Ugyancsak Gedeon Imre három darab ujabbkori érmet.

4. Derera Israel 1 drb Apaffy-aranyat, 1 makedoni ezüstpénzt, 1 osztrák és 1 erdélyi tallért, melyek értéke 100 frtnál többre rug.

5. Varjassy Árpád társulati altitkár 6 drb római és 1 drb velenczei ezüstérmet

6. Kampis János gymnásiumi VIII. osztályú tanuló 2 drb ujabbkori ezüst- és 3 ujabb rézpénzt; melyek mellett figyelemreméltó az ugyanő általa adott 20, 10, 6, 3 és 1 krajczáros kényszer-bankjegyek és 3 meg 1 krajczáros pléhpénzek, melyek állitólag az aradi vár 1849-diki ostromlása ideje

alatt forgalomba hozatva, az annak tartama alatt ott bent rekedt anyjától tétettek el.

7. Mayer György gymnásiumi VIII. osztályú tanuló egy bronz emlékérmet, melynek avers felén a gazdasági eszközökkel, mint sarló, gereben, kasza, evező és baltával körülvett címeres magyar korona, gabonakoszorú felett látható; revers oldalán pedig tölgy- és bikkfakoszorú körül: „Érdemdij az erdélyi gazdasági egylet tárlatáról“ olvasható.

Továbbá egy másik bronz emlékérmet, melynek előlapján a mehádiai ásványforráskút alatt „Mehádia 1872,“ és hátsó lapján a fürdőépület körül: „A magyar orvosok és természetvizsgálók XVI. nagygyülése emlékeül“ olvasható.

8. Ugyanattól 15 drb mult és jelen századi ezüst érem.

III. Könyvtárunk érdekében társulatunk szellemi segédeszközeit néző fontos eredmény elértét vált lehetővé örvendetesen constatálnom.

Ugyanis a magyar tudományos akadémia a jelen évi januári választmányi gyülésünkből kelt folyamodásunkra, 83/23-ik sz. alatt kelt főtitkári értesités szerint, a január 26-án tartott összes ülése jegyzőkönyvének 23-ik czikkelyében „a könyvtári bizottság javaslata alapján elhatározta, hogy társulatunknak a II. osztály értekezései, továbbá a történelmi és archaeologiai bizottságok kiadványai fognak megküldetni.“

Ennek folytán a m. t. akadémia első küldeményeként van szerencsém bemutatni:

a) Az anjoukori okmánytár első kötetét.

b) Az értekezésekből a történelmi tudományok körében a VIII. kötet I.—X. füzetét.

c) A társadalmi tudományok körének értekezéseiből az I. és II. számú füzetét.

d) Az archaeologiai közlemények XIII. kötetének I. és II. füzetét.

e) A magyarországi régészeti emlékek IV. kötetének I. részét.

Ezen, a m. t. akadémia becses kiadványain kivül a következő művek küldettek be még könyvtárunk számára más adományozók szivességéből is:

f) Ormós Zsigmond főispán urtól Tompa Mihály, Ferenczy Józseftől. 1877.

g) Lélektani tanulmány, Ferenczy Józseftől. 1877.

h) Pálffy Elemér megyei főjegyzőtől 1746. évi, Mária Terézia aláirásával, Jung Tamás aradi lakos részére hártyán kiadott kiváltságlevél.

i) Radiszlovics János temesvári lakostól a függetlenségi harcz után inaugurált rémuralom alatt nyomatott és a szabadságügy kiválóbb egyéneinek személyleirását, köztök e megye volt kir. és kormánybiztosa, Vukovics Sebőét is tartalmazó, nyomozó irat.

j) Ugyanattól egy Liedl Jakab-féle szines térképrészlet.

k) Jakabffy Pál gymnásiumi VIII. osztálybeli tanulótól Diogenest és Pythagorast ábrázoló, két régibb aczélmetszetű, üvegalatti, papirkeretű kép.

Előterjesztésem, t. választmány, ezekben lévén egybefoglalva, kérem annak szives figyelembevételét.

* * *

A titkári jelentés tudomásúl vétetvén és helyeseltetvén, a társulati muzeum és könyvtár java ügyébeni áldozattevőknek, névleg dr. Haynald Lajos kalocsai biboros érseknek, a m. t. akadémiának, Derera Israelnek és a Beiersdorf-Biach czégnek kitünőleg; ugy Gedeon Imre, Varjassy Árpád, Pálffy Elemér és Radiszlovics Jánosnak; nemkülönben Bagáry Kálmán, Jakabffy Pál, Kampis János és Mayer György gymnásiumi tanulóknak jegyzőkönyvi köszönet és elismerés nyilvánittatott és a begyült adományok illetékes helyeikre eltétetni rendeltettek.

Erre Odor Samu pénztárnok terjeszté elő jelentését a pénztár állapotáról, melyből kitünt, hogy a tagdijak időközi befolytával 508 frt 51 kr. áll a folyó kiadások fedezésére készen, a társulat javára kamatozó 2736 frt 76 kron kivül. Örvendetes tudomásúl vétetett.

Következett Ambrus József tagtárs „Régészeti Kátéjának" felolvasása. Szerző e művecskéjével leginkább azon czélt kivánja közelebb elérni, hogy a régészeti tárgyak iránti közfigyelem a népnevelők által a népben is felébresztetvén, számos értéknélkülieknek hitt műkincseink a barbár elpusztittatástól megmentessenek. Ez okból a „Régészeti Kátének" kinyomatását és annak a községi tanitók közötti kiosztását kéri a választmánytól. E kérelemnek helyeslőleg hely adatván, a biráló bizottság javaslata nyomán a kinyomandó mű kért rendeltetésének át fog adatni.

Ezután Pontelly István társulati titkár ajánlatára Nizsnik Ernő véghlesi urodalmi tiszttartó éljenzések között az évdíjas tagok közé felvétetett.

Inditványok nem tétetvén, a tárgysorozat végéhez értével az ülés befejeztetett

Rendes havi választmányi ülés márczius 31-én. Elölülő: Ormós Zsigmond főispán.

Jelen vannak a választmányból és a társulati tagok közül: Rácz Athanáz alelnök, Pontelly István titkár, Odor Samu pénztárnok, Niamessny Gyula társulati ügyész, Varjassy Árpád altitokőr, Barách József, Folly Emil, Weisz Sándor, Trailla György, Dobó László, Horváth Pius, Jakabffy Pál, Korbonics János, Löwinger János, dr. Wolafka Nándor, Ardelán György, Stancsa Gyula.

A karzaton, a husvéti szünidőkről, a felolvasásra megérkezni sietett, tudományszomjas ifjúság tetemes számban.

Elnök főispán a gyülést, tagjai üdvözlésével, megnyitottnak nyilvánitja.

Erre a jelen évi február havi választmányi ülés jegyzőkönyvének, Varjassy Árpád altitkár általi felolvastával és hitelesittetésével, Pontelly István titkár az utolsó választmányi ülés óta felmerült ügyek és állapotokról jelentését a következőkben terjeszté elő:

Tisztelt választmány!

Miről egyesületünk tisztelt tagjai a hirlapok utján is a jelenben értesülének, a délmagyarországi muzeum állandósitása és czéljának megfelelő elrendezése, mindnyájunkra nézve, mint a legörvendetesebb és működésünk koronáját képező esemény, Temes megye hazafias áldozatkészsége és köztiszteletü főispánjának, Ormós Zsigmond ur ő méltóságának, nagyrabecsült társulati elnökünk lelkesitő buzditásai folytán, bevégzett ténynyé lőn. Szolgáljon a társulati életünkben kimagasló ezen ujabb fontos momentum minden tagtársunkra nézve ösztönül ügyünk érdekében a fokozottabb mérvü munkásságra és indító okúl azon hálára, melylyel a hazai tudományosság, és mi mindnyájan, ő méltóságának és Temes megye müvelt és lelkes magyar közönségének mindenha tartozunk!

I. A mult havi választmányi ülés határozatait illetve, azok foganatositásával a hivatalos iratok a társulat irattárában elhelyeztetvén, a muzeumnak adományozott és az utolsó ülésünken bemutatott régiségek, érmek, könyvek stb. illető helyökön, szakszerint, pontosan leltározva, elhelyeztettek.

II. Muzeumunkat, az iránta folyton érdeklődő adományozók, utolsó választmányi ülésünk óta, következő ajándékokkal gyarapitották:

1. Böhm Lénárt választmányi tagtársunk a mai felolvasásra kitüzött történelem-régészeti tanulmányával kapcsolatban két, az általa Ó-Dubovácznál, a Duna part-omladékából, csupán töredékekben kiáshatott 30 cm. magas hamvvedernek, melyekben hamú- és csontmaradványokat lelt, 4 darabját; egy nagyobb víztartónak cserépfülét; egy kisebb, római szokás szerint, domború alapú, felső részein megcsonkított, 9 cm. magas, fekete ivóedényt; és egy általa Moldován talált pálmalevél-alakúlag diszitett, homloktéglának, melylyel az Al-Duna vidékén először találkozék, töredékét küldé be.

2. Reitz László megyei árvaszéki könyvvezető gyönyörü, gombaalakú burányt, melyet az adományozó öcscsétől, Pólából kapott.

3. Magyari Pál üvegesmester csinos, ötvös, kézi munkájú, réz nyaklánczot, 13 darab üveg ametiszt, opál, rubin és topázkővel, a medaillon helyűnek hiányával, kirakva. Az adományozott ékszert, annak adakozója évtizedek előtt, egy temesvár-gyárvárosi árverezésen vette.

4. Böhm Lénárt, választmányi tag, egy ó-kori, ezüst falsificatumot, és egy másik, római érmet, melyeket Pozsezsenánál talált.

5. Weisz Sándor, alapító tag, két római réz, két belgaköztársasági ezüst, két egyházfejedelmi ezüst, egy orosz ezüst és egy réz, öt osztrák ezüst

és egy réz, egy magyar réz, egy franczia ezüst és két réz, egy angol ezüst, egy német herczegségi réz, egy lengyel ezüst, egy osztrák (falsificatum) ólom érmet, egy török aranyat és egy ezüst emlékérmet, melynek előlapján a pápa tiarás mellképe körül ezen felirás: Leo XII. Pont. Max., hátsó lapján pedig egy két-oszlopos, négy-lépcsős, és egy háromszög alakú gyámtetőzet alsó részéről kegysugárzatot özönlő kapuzat e körfelirat közepén: Andenken vom Jubilaeum im Jahre 1826, olvasható.

6. Fürst Ferencz II. osztályú tanuló két osztrák ezüst, egy németbirodalmi réz, egy porosz ezüst, egy belga ezüst, egy romániai és egy török rézpénzt, és egy japáni rézpénzt.

7. Pichler László két újabb osztrák és egy olasz rézérmet.

8. Radiszlovits János temesvári kereskedő 2 darab ezer forintos 1784-diki, bécsi bankjegy-formulárét.

9. Wolf János III. évi theologus 1 darab 10, 1 darab 5, 1 darab 2 forintos és 3 darab 30 krajczáros Kossuth bankjegyet adományozott.

III. Könyvtárunk számára Bay Ilona alapító tag, következő nagybecsü műveket küldött:

a) Venedigs Kunstschätze von Fridrich Pecht. Triest, 1860. Folio kiadás. Harminczhat a szöveghez csatolt aczélmetszetével a legkitünőbb festők velenczei müremekeinek.

b) Biographiák. Schiller után fordította Tanárki Mihály. Pesten, 1810.

c) Ferencz reichsstadti herczeg, Napoleon fija. Magyarázák Illés és Szekrényesy. Pesten, 1833.

d) Gróf Bethlen Miklós ifiukori életének, ugy Erdélyország akkori történetének leirása. Magyarra fordittatott és kiadatott a magyar nemeti Játtzó Szin hasznára. Kolozsvárott, 1804.

e) Magyarország historiája. Készitette Budai Ésaias. Debreczenben, 1808.

f) Klio. Historiai zsebkönyv. Kiadta Szilágyi Ferencz Professor. II. esztendő. Kolozsvártt, 1833.

Végül van szerencsém jelentenem, hogy Ambrus József tagtársunknak „Régészeti Káté“-ját, melynek Varjassy Árpád altitkár jelentése szerint kiadásáért, az egyik könyvnyomó intézet 21, a másik 12 forintot kért kinyomandó első száz példányáért, minden következőért pedig 7—7, és 4—4 forintot kivánt; a csanádegyházmegyei könyvnyomóban sikerült 20 forintért két ezer példányban díszesen kiállíttatni.

Előlülő főispán javaslata szerint a jövő áprilisi választmányi gyülésnek fog bemutattatni, és czéljának megfelelő szétosztása iránt intézkedés tétetni.

Ezekben összpontosulván, t. választmány, előterjesztésem, kérem annak szives figyelembe vételét.

* * *

A titkári jelentés tudomásúl vételével és helyeslésével, a társulati muzeum és könyvtár javára adakozottaknak, névleg Bay Ilona és Weisz Sándor egyesületi alapitó-, és Böhm Lénárt választmányi tagoknak, Reitz László, Magyari Pál és Radislovits Jánosnak, úgy Wolf János theologiai, mint Fürst Ferencz s Pichler László gymnasiumi növendékeknek jegyzőkönyvi elismerés és köszönet nyilvánittatván, a begyült adományok illetékes helyeikre való eltétele elrendeltetett.

Ezután Odor Samu pénztárnok terjeszté elő jelentését a pénztár állapotáról, melyből kitünt, hogy a tagdijak időközi befolytával 477 forint 39 krajczár áll a folyó kiadások fedezésére készen, az egyesület javára kamatozó 2736 forint 76 krajczár tartaléktőkén kivül. Helyeslőleg tudomásúl vétetett.

Ezt követte Böhm Lénárt társulati választmányi tagnak „Történelem-régészeti tanulmányok az Al-Duna hajdani erődítéseiről“ szóló felolvasása, mely ujabb szakaszát képezi szerző készen álló ily czimű müvének: „A Duna balpartján Pancsova és Orsova között létező régiségek;“ s a mely közlését szerző beküldött érdekes rajzokkal is felvilágositván, a hazai pusztuló emlékek megörökítése ügyébeni fáradalmaiért a választmányi gyülés iránta meleg elismerését és lelkes éljenzések közötti köszönetét fejezé ki.

Erre Pontelly István társasulati titokőr ajánlatára Stancsa Gyula főreáliskolai tanár és dr. Baksa Lajos ügyvédjelölt, nagy éljenzések között, az évdijas tagok közé felvétettek.

Miután még elnöklő főispán azon megelégedésnek adott kifejezést, mely a Temes megye részéről, a társulatunk használatára átengedett muzeum ügyében, mindnyájunk hálás érzetét ébreszté fel, egyszersmind értesité a választmányt, hogy a helyiségek szükséges megnagyobbitása s egyéb intézkedések tárgyában, javaslattétel végett, a megyei közgyülés részéről bizottság küldetett ki, melynek a jövő közgyülés elé terjesztendő jelentése a megyei közgyülésnek végleges intézkedésével kapcsolatban bevárandó.

Végül Rácz Athanáz társulati alelnök inditványt tesz, hogy bizottság neveztessék ki, mely a jelen évi május hóban tartandó egyesületi közgyülés programmját elkészitvén, azt a jövő áprilisi választmányi gyülésnek bemutassa. E bizottság elnökéül megválasztattak Dobó László tagtárs és h. alispán, és a tavalyi kiküldött hasonló bizottság tagjain kivül Pontelly István társulati titkár, Varjass Árpád altitkár, Capdebo Gergely és Róth Nándor.

A tárgysorozat igy kimerülvén, az ülés bezáratott.

Észrevételek a Becskerek név eredetére nézve.

Gyoroki Edelspacher Antaltól.

Örömmel vettük kézhez dr. Szentkláray Jenő: „Nagy-Becskerek utczáinak és tereinek magyarosítása“ czimű művét, mely szerzőjének történelmi ismerete és jártassága legszebb jeleivel ékeskedik. Elvétve azonban találunk e kis iratban oly értelmezéseket is, a melyeket nem tehetünk magunkévá. Midőn e csekély számú balértelmézés és tévedés kimutatását eszközöljük, csakis a történelmi állandó igazság megőrzése lebeg szemünk előtt, a nélkül hogy szerző szép ismereteit kisebbíteni óhajtanók.

Szerző azon véleményben van, hogy Becskerek városa hajdan Begey nevet viselt. A Begey nevezet csakis a Névtelen Jegyzőnél fordúl elő, és pedig: az „ad partes Begey“ kitételben, a mi az ő mondat- és irályszerkeszete szerint csakis „begei részekkel“ adható vissza. E kitételt csakis a Böge vagy Bege folyó mentén terülő vidékre lehet értelmezni, de nem Becskerek városára, annál inkább, mert szerzőnk a helyneveket, illetőleg helységeket a „civitas“ jelzővel szokta megkülönböztetni. A Névtelen Jegyző ez alkalommal a „Fluvius Secturec“ vagyis Csesztörek folyóról tesz említést. E folyó mindeddig nem lett kellő világba helyezve. Kétséget alig szenved, hogy e folyó alatt a Böge egyik legészakibb ágát kell értenünk. A Csesztörek szó a tiszta szláv čista-česta szokkal áll párhuzamban, s esetleg a Böge egyik tisztás, azaz nád-, káka-, vagy egyéb tavi növényekkel be nem nőtt ágát jelölte. A Csesztörek szó emlékét a mai Csösztelek (ez a helyes alak, s nem a Csősztelek) helység nevében találjuk fel, mely még a mult századbeli térképeken Zesturek, Chesturek, azaz Cseszterek alakkal van jelölve. A Csösztelek névnek nincsen semmi köze a csősz és telek szókhoz. A Becskerek név eredete épen nem homályos. E város eleve Kerek, (Kereke, Kereki) nevet viselt s csak utóbb nyerte a Becse jelzőt, megkülönböztetésül más megyékbeli hasonhangzású nevektől. Ez adatból az is kiviláglik, hogy Becskerek város a hajdani Becse megye területéhez tartozott. A Becse név a Becse (Beche) régi család-, — illetőleg nemzetség-névvel oly módon függ össze, mint Honté a Hunt család-, illetve nemzetség-névvel. Szentkláray úr egy Becse-Gerege alakot hoz fel; ezt krónikáink nem ismerik; krónikáinkban csupán a Becse és Gregor alakok jeleztetnek mint nemzetség nevek. Becskereknek van ugyan köze a fönnebbi Becse nemzetségi névhez, de épen nen függ össze a Gregor névvel, valamint hogy Hont megyének nincs semmi köze a Pázmán névhez, a mint ezt azon körülményből lehetne következtetni, hogy krónikáinkban a Hunt és Pázmán nemzetség nevek együtt vannak felemlítve. A Becse nevet különben a besenyő népnévvel lehet összehozni, a mennyiben a besenyő alak a görög és orosz, valamint az arab és török nyelvekben még č azaz cs hangúság-

gal bir: pačinak pečeněg, bädsnāk. A besenyő alak tehát eredetibb becsenyő helyett való s az egész alak egy becse alak kettős deminutiv alakja, a mint ezt a fönnebb jelzett idegen nyelvekbeni alakok is tanusítják. Épen nem tartom ezeknélfogva Podhradczky véleményét elvetendőnek, ki a Névtelen Jegyzőről szóló nagy müvében azt állitja, hogy „pécs“ hangzású helyneveink a besenyők nevét tüntetik elő. Az idegen nyelvekbeli alakok a **b-s** alakok mellett **p-s** alakokat is mutatnak fel: gör. pačinak, orosz pečeněg, héber pesin, s igy föltehető, hogy hajdan nyelvünkben két alak dívott: becse és pecse, mely utóbbi idővel pécs alakot öltött.

Szerző a Nagy-Becskerek vidékén terülő halmokat, melyek az ottani szláv ajkú népségek által hunkák-nak hivatnak, a hun szóval véli összehozhatni, s a hunkákban hun halmokat lát. A délszláv nyelvekben hunka = halom, domb s nem egyéb mint a hum (halom) szónak ka deminutiv képzővel ellátott alakja, azaz kunka = hum-ka. A hum alapszó a tótban p. o. hlm, a paläo-szlávban chilm, cholm alakkal bir, s egy és azon eredetűnek látszik lenni a magyar halma, halom szóval. Úgy a szláv, mint az ugor nyelvhadakbeli alakok egy közös kalna alapalakon sarkalnak.

A moschea és pasa alakok használata ellen is van kifogásunk, a mennyiben ezek magyarúl mecset és basának[1]) iratnak és ejtetnek.

A Bega vagy Béga alak helyett is a Böge vagy Bege alak használandó.

A 9-ik lapon jelzett „Civatas Becke“, melyet szerző ismét a Becskerek névvel óhajt összehozni, téves olvasáson alapszik. Látni való, hogy „Becke“ helyett Becké-t, azaz Becsét kell olvasnunk és csakis Becsére értelmeznünk, annál inkább, mert utána nyomban Buldrei Erzsébetről van szó. A hajdani Buldre, azaz Böldre = a mai Beodrá-val.

Egyveleg.

— Ambrus Bácsi régészeti kis kátéja kinyomatott, és czéljának megfelelő kiosztása végett, a jelen havi választmányi gyülés elé fog terjesztetni. „A kis művecske bizonyára szintén alkalmas eszközül fog szolgálni arra, hogy általa népünk, már az elemi iskolákban, a régiségekre figyelmessé tétetvén, a különben értéknélkülieknek hitt régiségi leleteket az enyészettől, vagy babár elpusztíttatásuktól megóvja, és azokat rendeltetési helyökre, a muzeumokba juttassa.

— A csanádi egyházmegye idei névtára, Kassich Károly püspöki iktató által szerkesztve, bevezetésül néhány rövid történeti adatot közöl az egyházmegye multjára vonatkozólag, melyekből kitünik, hogy a csanádi

[1]) A basa szó eredetét némelyek a bas fej szóval hozzák össze. A törökben paša alakkal bir, (a miből nem következik, hogy a századok által szentesített basa alakot megmásítsuk,) a mi az özbeg paša alakkal egybehasonlítva azon eredményhez vezet, hogy e szó a perza padisāh szóval egy és azon eredetű.

püspökséget 1035-ben alapította szt. István király, s igy hazánk legrégibb püspökségei közé számítható. A csanádi püspökség székhelye 1573-ig Csanád volt; de e városnak a töröktől való elpusztíttatása után (1573.), a megye püspökei jobbadán ott tartózkodtak, hol püspöki rangjuk kisebbíttetése nélkül kanonoki, vagy egyéb főjavadalmat birtak, leginkább Esztergomban. Az egyházmegyének a mult század elején visszaállíttatása után, a püspökség székhelyéül előbb Szeged tüzetett ki; később pedig Temesvár, mint a dioecesis középpontja; hol is 1732 óta székelnek a csanádi püspökök. Az érintett rövid történeti vázlatból kitünik továbbá az, hogy az egyházmegye egykor még nagyobb terjedelmű volt, mint jelenleg; mert Falkenstein báró püspök alatt Majdánbek vidéke is (Szerbiában), a csanádi egyh. megyéhez tartozott, mely terület, fájdalom, a belgrádi békében, mind a birodalomra, mind az egyházmegyére nézve elveszett. Erdélyből a kőrösbányai kerület is hozzá tartozott, mely azonban az 1786-ik évben, II. József rendelete folytán, könnyebb igazgathatósága tekintetéből az erdélyi egyházmegyéhez kapcsoltatott. A püspökség jelenleg Arad, Csanád, Krassó, Szörény, Temes és Torontál vármegyéket foglalja magában Csongrád és Békés egy részével egyetemben, s területe 640 □-mrtfd; 6 főesperesi s 21 alesperesi kerülettel; nagyságra nézve tehát hazánk második egyházmegyéjének mondható.

A püspökök sorát 1035-ben Szt.-Gellért nyitja meg, ki 1046. szeptember 24-én, a nevéről mind maig Szt-Gellértnek hitt hegyen, dicső vértanúságot szenvedett; a mennyiben pedig a csanádi főpapok sorrendje különféle forrásokból összeállíttathatott, kitünik, hogy a jelenlegi megyés püspök Bonnáz Sándor, ő nm. az ezen egyházmegye főpapjai sorozatában, a 88-dik.

A csanádi káptalan együtt keletkezett a püspökséggel s annak változó sorsában híven osztozott. Kezdetben több tagból állott, mint most; míg a mult századbeli visszaállítás után csak 4 tagot számlált. Az ötödik kanonokság 1758-, a hatodik 1780-ban alapíttatott. A hetediket és nyolczadikat Bonnáz Sándor, m. püspök ő nm. 1871-ben alapította. A káptalani nagyprépost a püspöksüveg és pásztorbot használatára is föl van jogosítva. A székesegyház III. Károlynak (mint német cs. VI) egy még, a török háborúk alatt tett fogadalma következtében alapíttatott. Az építkezések 1754 ig már annyira előre haladtak, hogy a székesegyház még ugyanazon évi, szept. 8 án rendeltetésének átadatott. 1788-diki szept. 20-ától 1790-diki jul. 1-jéig, a háborús viszonyok folytán, katonai tárházúl használtatott. A névtár ezután a kanonokok időszaki sorrendjét, továbbá a plebániák chronologiai sorjegyzékét, tekintettel azok keletkezési idejére, s a pápai tized-lajstromnak az 1333. 1334. és 1335-diki évekről, a csanádi egyházmegyére vonatkozó részeit adja. Valóban örvendetes dolog, hogy ezen lajstromok az utókor számára megőriztettek. A tudós világ napról-napra több érdekkel vizsgálja a vatikáni könyvszekrények ezen eddig obscur és csaknem olvashatatlan pergamenjeit, melyek annyi fényt vetnek régi viszonyainkra. Élénken érezzük e régi nevek olvasásánál édes hazánk balsorsának, annyi pusztító háborúknak s a török rabságnak gyászos eredményét. Régente virágzó községek, városok helyén, most egyes puszták is alig őrzik amazok majd egészen feledésbe ment neveit, és a tized-lajstromban nem egy helység nevére akadunk, melynek manapság hasztalanúl keressük hollétét?

A névtárban, a történelmi előrész után, következik a csanádi egyházmegye jelenlegi állapotának részletes kimutatása. A káptalani tagokon és a főespereseken kivül, a püspökség joghatósága alá még 8 czimz. apátság, 1 valódi és 3 czimz. prépostság tartozik. A püspöki szentszék 13 temesvári és

33 külső szentszéki tanácsost számlál. A helyettes zsinati vizsgálók száma 9. A theologiai kar 4 tanárral bir; a növendékpapok száma 45. A Bonnáz Sándor ő excelljától 1872-ben alapított Sz.-Imre finevelő intézetben a növendékek száma 82. A világi papság 310 áldozó papot számlál, kik közül 268 a lelkipásztorkodással foglalkozik; 27 egyéb hivatalt visel; 15 pedig nyugalomba van helyezve. Az egyházmegye területén 11 rendház létezik, 68 szerzetessel; kik részint lelkészkedéssel, részint tanítással foglalkoznak. A „Notre Dame"-ról nevezett iskolanövérek számra 142; kik 10 házban, nőneveléssel foglalkoznak. Az irgalmas nénék 2 házzal birnak, Szegeden és Resiczán; számuk 9. A püspöki árvaházban 46 árva leány nyer ápolást. A plebániák száma 217; melyek közül 6-ot, ezek szomszéd plebánosai látnak el ideiglenesen; a kápláni állomásoké pedig 102. A legrégibb plebánia a csanádi; mely már Sz.-Gellért korában virágzott. A legrégibb templom a Mátyás király alatt gót stylben épült szeged-alsóvárosi.

A névkönyvben minden plebánia statisticai recensióját, ennek alapíttatási, templomának és anyakönyvei keletkezésének, úgy a kegyurasága- és lelkipásztoraira vonatkozó rövid története előzi meg. Végre az ott divó nyelv és az iskolaköteles gyermekek száma is közölve van. A rövid bevezetések néhol figyelemreméltó adatokat foglalnak magukban. A 217 plebánia közül 29 kegyúr nélkül szűkölködik; 188 részint magán és testületi, részint kincstári kegyurasági. Emez 60 plebánia kegyura. Az áldozó papok névsora, azok születési és fölszentelési évét is magában foglalja. Ehhez járúl a lelkészi állomások táblázati áttekintése; a fiók-egyházak jegyzéke; az 1879-ben született, meghalt és házasságot kötött egyéneknek, az egyes plebániák szerinti kimutatása; és legvégül a plebániák, kápláni állomások, a hivők, iskolakötelesek s az 1879-ben született, elhunyt és házasságra lépett egyének számának egyetemes áttekintése foglal helyet.

A csanádi egyházmegye lakói közül 664,101 róm. kath; 54,758 görög kath.; 975,412 görög keleti; 42,327 lutheránus; 46,791 reformatus; 21 unitárius; 8 anglikán és 30,521 mózes vallású; az összes lélekszám tehát 1.813,939. Az 1879-ben születettek száma 35,651; a holtaké 28,008; az újházasoké 7,317. Megjegyezzük még, hogy a névtár a csanádi egyházmegye papságának változását az 1880-ik évi, február hó végéig közli, s ügyesen, gondosan és érdekesen lévén összeállítva, szerzője kutató törekvéseinek becsületére válik.

— A vadászerdei Mercy-féle, nem ugyan emlékszerű, de mégis nem érdeknélküli, nyolczszögalakú homorú oldalfalakkal emelt és kétemeletnyi magasságra számos eredeti, apró szobákból és októéder nagy termekből álló vadászkastély, Dél-Magyarország visszakapcsolása idejéből majdnem az egyetlen fenmaradt csinosabb építmény, az annak fentartásával való nem törődés miatt teljes pusztulásnak indúl. Az érdekes környék nélkül szűkölködő Temesvár ezen egyetlen, tavaszi kirándulásokra, közelsége miatt alkalmas, mult századi építmény jó karba helyezésére, az állami jószágok helybeli t. cz. igazgatóságának figyelmét ezennel tisztelettel felhívjuk.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat

igazgató, alapitó és tiszteletbeli tagjai, az azok sorában 1880. óta történt változások és halálozások következtében.

I. A társulat igazgatása.

A) Elnökség és tisztviselők.

Elnök:

Ormós Zsigmond, a Szent-Istvánrend kis-keresztese, Temes vármegye s Temesvár szab. kir. város főispánja, a magyar tud. Akadémia rendes tagja, stb. Temesvárott.

Alelnök:

Rácz Athanáz, kir. tanácsos, s országgyülési képviselő. Temesvárott.

Titkár:

Pontelly István, gymnasiumi tanár.

Altitkár:

Varjassy Árpád, épitész és ipariskolai tanár.

Ügyész:

Dr. **Nyámessny** Gyula, ügyvéd Temesvárott.

Pénztárnok:

Odor Samu, Temesvármegye főszámvevője.

B) Igazgató választmány.

Ardeleán György, ügyvéd s Temesvár sz. kir. város alügyésze Temesvárott.
Barách József, kir. tanácsos, magy. kir. pénzügyi igazgató, Temesvárott.
Bilszky Ferencz, esperes és lelkész, Oraviczán, Krassó vármegye.
Boleszny Antal, lelkész, Orsován, Szörény vármegye.
Böhm Lénárt, iró, Fehértemplomban.
Csorba Ákos, Szörény vármegye főügyésze, Karánsebesen.
Déschán Achill, megyei árvaszéki elnök, Temesvárott.
Dobó László, Temes vármegye főjegyzője, Temesvárott.
Dobó Miklós, apát-kanonok és seminariumi rector, Temesvárott.
Horváth Pius, kegyesrendi házfőnök s főgymnásiumi tanár, Temesvárott.
Iványi Ede, kegyesrendi főgymnásiumi tanár, Magyar-Óvárott.
Korbonics János, nyugalmazott főgymnásiumi tanár, Temesvárott.
Molnár Vid, katonai főlelkész, czimzetes kanonok, Budapesten.
Dr. **Ortvay** Tivadar, akadémiai tanár, Pozsonyban.
Festy Frigyes, kir. tanácsos, az első magyar keresk. és iparbank vezértitkára, a magy. tud. akad. rendes s több tudós társaság tagja Budapesten. Iparbank.
Péch József, Temes Bega-viszszabályozási főmérnök, Budapesten.

Strasser Albert, lapszerkesztő s a keresk. és iparkamara titkára, Temesvárott.
Dr. **Szentkláray** Jenő, iró s török-becsei lelkész.
Varga Ferencz, lelkész, Csókán, Torontál vármegye.
Vargics Imre, földbirtokos, Szinyérszeg, Temes vármegye.
Vogel István, ügyvéd, Temesvárott. = 24

II. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjai.

A) Alapitó tagok.

Bay Ilona, földbirtokosné. Debreczenben.
Bonnáz Sándor, csanádi püspök, belső titkos tanácsos stb. Temesvárott.
Busiási Eisenstädter Ignácz, nagykereskedő, Temesvárott.
Dr. Coda Sándor, temesmegyei főorvos, Temesvárott. † 1875. decz. 27.
Derera Israel, nagykereskedő és gyáros, Temes árott.
Dobrán János, birtokos, Lukareczen. † 1873. decz, 26.
Dr. Haynald Lajos, a róm. szentegyház biboros áldozára, sz Mária de Angelis címmel, kalocsai megyés érsek és metropolita, pápai trónálló; a sz. István, az osztrák Lipót, a belgiumi Lipót és a szász Ernő házi rend nagykeresztesse; cs. és k. v. b. t. tanácsos; az Index, Studiorum, De propaganda fide, a búcsúk és ereklyék római congregatióinak tagja; római gróf és nemes polgár; cs. és kir. udvari tiszteletbeli káplán; a „Di religione catholica“ nevezetű római Akademia tagja; a m. t. Akademia igazgató, a m. t. Akademia természettudományi osztályának tiszteletbeli, a „Dei nuovi lincei“ című római Akademia, a palermói tudományos Akademia és az aegyptomi intézet lev. tagja; az afrikai társulat magyar bizottságának elnöke; a német cs. Leopoldino-Carolina természetvizsgáló Akademia, a budapesti magyar természet-vizsgáló; a cherhurgi franczia nemzeti és nagyszebeni erdélyi természettudományi, a berlini növénytani, a bécsi állat- és növénytani, a rajna-tartományi és a westphaliai természet-vizsgáló, a regensburgi kir. növénytani, a brüsseli tudományos és a triesti növénytani társulat tagja, a Ceciciliáról nevezett római zene-akademia és a párizsi nyelvészeti társulat tiszteletbeli tagja, a m. műemlékek fentartására alakult országos bizottság kültagja; a budapesti m. kir. tudomány-egyetem hittani karának bekebelezett tagja; hittudor; Baja és Erzsébet sz. k. városok díszpolgára; arany érdemkeresztes. Kalocsán.
Gr. Karácsonyi Guidó, birtokos, Budapesten.
Kümmer Henrik János, nagyváradi l. sz. kanonok, rákonyi apát, kir. tanácsos, nagyváradi, szathmári és csanádi pp. szentszéki ülnök. N.-Váradon.
Ormós Zsigmond, Temes vármegye és Temesvár sz. kir. város főispánja, a m. tud. Akad. tagja, Temesvárott l. tisztikar.
Dr. Parlagi Márton, cs. kir, főtörzsorvos, Temesvárott.
Sak Fülöp, birtokos, Temesvárott.
Scharman Sámuel, váltóüzleti-tulajdonos, Temesvárott. † 1877. nov. 17.
Dr. Schlauch Lőrincz, szathmári püspök, k.-jogtudor, a sz. László társulat elnöke. Szathmáron.
Vargics Imre, l. választmány.
Weisz Sándor, nagykereskedő, Temesvárott.
Gr. Zselinszky Róbert, birtokos, Uj-Arad. = 17

B) Tiszteletbeli tagok.

Fiorelli József, muzeumi igazgató, Nápolyban.
Dr. Fraknói Vilmos, nagyváradi kanonok, a magy. tud. Akad. főtitkára, Budapest.
Göndöcs Benedek, apát-plébános, a békésmegyei régészeti és közmüvelődési egylet elnöke, Gyulán, Békés vármegye.
Ipolyi Arnold, besztreczebányai püspök, pápai tiszt. kamarás, hittudor, a m. tud. Akad. igazg. és rendes, valamint számos bel- és külföldi tudós társaságok tagja, Beszterczebányán.
Dr. Lenhossék József, kir. tanácsos, egyetemi tanár, Budapesten.
Pulszky Ferencz, a m. tud. Akad. rendes tagja, a nemz. muzeum igazgatója, a hazai műgyűjtemény és könyvtárak főfelügyelője stb., Budapesten.
Salamonfai Rátky Emil, cs. k. udv. kam. levéltárnok, Bécsben.
Dr. Römer Flóris Ferencz, nagyváradi kanonok, jánosi apát, a m. tud. Akad. tagja stb., Nagyváradon.
Szabó Imre, megyés püspök, a vasmegyei régészeti egylet elnöke. Szombathelytt.
Trefort Ágoston, magy. kir. vallás- és közoktatási miniszter. = 10

A delmagyarországi történelmi és régészeti értesitő 1880-dik évi, első füzetébe becsúszott sajtóhibák:

6. l.	alúlról	6.	sorban	római	helyett, olv.	rámai.
11. l.	felül	7.	„	Oeeth	„ „	Peeth.
12. l.	alúl	9.	„	Spyxét	„ „	Sphynxét.
44. l.	„	3.	„	irta meg	„ „	fordította.

Figyelmeztetés

a társulat tagjaihoz!

Miután ***Odor Samu*** *társulati pénztárnoknak sokszoros felhivása a tagdíj hátralékok befizetése iránt eredménytelen maradt, s a társulat kint heverő követelése tetemes levén mintegy* ***harmadfél ezer forint****; a m. évi május hóban tartott közgyülés utasítása folytán a választmány elhatározta a hátrálékok behajtását* ***a legszigorúbban*** *foganatba vétetni, s a jövőre nézve azon tagoknak, kik tagdíjaikat pontosan be nem szolgáltatják,* ***a társulati „Értesitö“ nem fog megküldetni,*** *mely eljárás az alapszabályok értelmében azért nem zárja ki a további tagkötelezettséget. Különösen figyelmeztetnek tehát a hátrálékosak, hogy kötelezettségeiknek* ***f. évi április hó 30-ig*** *annál bizonyosabban eleget tegyenek, mert ellenkező esetben* ***a tagdíj-behajtás birói uton fog a legszigorúbban eszközölletni.*** *A tagdíjak* ***Odor Samu*** *társulati pénztárnokhoz Temesvár, belváros, megyeház küldendők.*

Temesvárott, 1880. január 15.

A társulati választmány.

Előfizetési felhivás

a

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESITŐ

1880-ik évi folyamára.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat alapitó s évdijas tagjai az „Értesitő"-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történelemkedvelő honfi vagy honleány, 100 frt alapitványnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíjilletékkel, ha belépési szándékukat kijelentik Ormós Zsigmond társulati elnöknél, vagy Pontelly István titkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed, de továbbra is fenmarad, ha a kilépési szándék kellő időben be nem jelentetik. Az „Értesitő"-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1880. márczius 31.

Pontelly István,
titkár.

Az „Értesitő"-be szánt mindennemü közlemények, reclamatiók, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések a szerkesztő titkárhoz intézendők.

A történelmi és régészeti társulat temesvári s vidéki tagjai tisztelettel felkéretnek, hogy időközben változó lakásaikat a titkári hivatalban (Temesvár, belváros, sz.-György-tér) a füzetek pontos kihordatása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni sziveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzetek nem fognak pótoltatni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat titkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és régészeti „Értesitő" 1875. I. évfolyam II. IV. füzet.
2. Történelmi és régészeti „Értesitő" 1876. II. évfolyam IV. füzet.
3. Történelmi és régészeti „Értesitő" 1877. III. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és régészeti „Értesitő" 1878. IV. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és régészeti „Értesitő" 1879. V. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
6. Miletz János: Gizela királyné élete. 12 iv 8-ad rét. Ára 1 frt 20 kr.
7. Történelmi és régészeti „Értesitő" 1880. VI. évfolyam I. II. füzet.
8. Miletz János: Temes- és Aradvármegyék történelmi és régészeti emlékei. Ára 30 kr.
9. Miletz János: Chronologiai adatok a magyar királyok tartózkodásáról Temesvárott. Ára 20 kr.
10. Miletz János: Temesvár hadászati jelentősége $4^1/_4$ iv. Ára 40 kr.
11. dr. Szentkláray Jenő: Torontáli őstelepek a Tisza mentén. Ára 30 kr.
12. Miletz János: Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei. Ára 20 kr.

Az „Értesitő" megjelen évnegyedenként jan. ápr. jul. okt. hónapokban.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PONTELLY ISTVÁN,

TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

VI. ÉVFOLYAM. — III. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1880.
NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDÁBAN.

TARTALOM.

A Trajánhíd; Alexander Severus tornya és vára; a középkori és mostani Szörény-torony. Boleszny Antaltól 97
A Szalkay (a nép nyelvén Szoronyistye) csepkőbarlang, a Domoglet-Serbán hegy lejtőjén, Szörény megyében. Pontelly Istváutól 120
Tárcza: Rendes havi választmányi ülés 1880. április 28-án 134
„ Kilenczedik évi közgyűlés 1880. junius 2-án 136
Sarmizegethusa. Gyoroki Edelspacher Antaltól 153
Kimutatása a régészeti muzeum gyarapodásának. Pontelly Istvántól 154
Egyveleg 159

M. ACADEMIA' KÖNYVTÁRA

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

III. FÜZET. 1880. JULIUS HÓ.

A Trajánhíd; Alexander Severus tornya és vára; a középkori és mostani Szörénytorony.

BOLESZNY ANTAL

választmányi kültagtól.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1880-dik évi, junius hó 2-án tartott közgyülésén.

A magyar történet-régészeti irodalomban a Trajánhídról és Severus tornyáról s váráról önészlelet és személyes kutatás alapján írt, beható értekezést legalább eddigelé nem olvastunk. Hogy a magyar történet-régészeti irodalom azon fokra emelkedhessék, miszerint az a szakférfiakat csak némileg is kielégíthesse, az egyesített erők közreműködésére és támogatására van szükségünk. Ha az aldunai klaszszikus talajról külföldi irók értekezéseket tartottak is, mint például Ackner, Marsigli, Francke, D'Anville, Mannert, Katancsich, Engel és mások, úgy ezek a régi római irók közleményeire, a Peutinger-féle útirajzra hivatkoztak és Ptolemaeus földrajzára támaszkodtak, anélkül azonban, hogy az illető vidéket beutazták volna s így helyismeretük nem lévén, az érdekes helyekről s tárgyakról vagy tévesen, vagy felületesen irtak. A helyeknek feltalálása és meghatározása felette nehéz, mert jó és szabatos ókori térképek hiányzanak, amelyekkel pedig a külföldi irók rendelkeztek, azokban a helynevek részint tévesen, részint elferdítve találtatnak, ami onnan eredhetett, mert egyikmásik országban a helyek nevei több nyelven és pedig egészen eltérőleg használtatnak: önszemlélet nélkül tehát helyrajzot öntudatosan és szabatosan irni s igy az igazat a tévestől elkülöníteni nem lehet. Ha az iró az illető helyeket be is járja, de az országban divó nyelveket nem érti, sikert ezen esetben sem arathat.

Eredményhez sok esetben csak több évi tanulmányozás és beható kutatás vezethet.

A külföldi irók között, akik Traján hídjáról irtak, első helyen Aschbach József említhető, aki meggyőző érveléseivel és megdönthetlen adataival kimutatta azt, hogy Traján hídja a Vaskapun alúl, Szörénytorony és Kladova városok között, állt. Aschbach értekezése nagy becsesel bírt azon okból, mert Francke a Traján császár történetét tárgyaló tudományos munkájában az Olt és Lom folyókon túl, Románia és Bolgárország között, Sulzen pedig az Olt torkolatánál kereste Traján hídját. Ezen állítások a tudós irók némelyikét tévedésbe ejtették. A kik a magyar irók közül Traján hídjáról irtak, ezt szintén Kladova és a Szörénytorony között létezettnek állították. A külföldi irók közül gróf Marsigli több évig tartozkodott Szerb- és Kis-Oláhországban a mult században és tanulmányozásának eredménye az, hogy Traján hídja Severus tornyának romjai mellett volt, mely állításhoz csatlakoztak Griselini, d'Anville, Mannert és Engel irók is.

Midőn a tudós Desjardins Ernő párisi egyetemi tanár, 1871-dik évben e vidéket tanulmányozva beutazta, becses látogatásával engemet is megtisztelt, mely alkalommal engemet ezen vidék római történetének kutatására buzdított és az erre vonatkozó alapos kútforrásokat velem megismertette. Ezen időben már a 9-dik évben működtem ezen a vidéken, de miután Szörénytoronyban laktam is, a mennyiben Orsováról a lelkészi hivatalt félévig ideiglenesen ott is elláttam: a Traján hídjára és Severus tornyára vonatkozó adatokat tanulmányozni kezdettem és a romokat s emlékmaradványokat beható kutatásom tárgyává tettem; minden ásatások s leletek alkalmával a helyszinére lerándultam, és a római vagy középkorból származó ujonnan felfedezett tárgyakat ismételten megvizsgáltam. Az ezekre vonatkozó tanulmányaimról és személyes kutatásaim eredményéről elhatároztam a mai nagygyülésen értekezést tartani.

Tanulmányaim három részre oszthatók. Az első rész Traján hídját tartalmazza; a második Severus tornyát és várát foglalja magában; a harmadik a középkori és mostani Szörénytorony városról emlékezik meg.

I.

A Trajánhíd.

Tudjuk, hogy Trajan a római császárok legnagyobbika volt, mert hódításai birodalmát oly annyira kiterjesztették, hogy

M. ACADEMIA KÖNYVTÁRA

ez alatta a legkiterjedtebb volt. Az ő 20 évi uralkodása alatt 98-ik évi januártól 117-dik évi augusztusig, a rómaiak tekintélyét szerencsés hadjáratai által nem csak helyreállította, hanem óriási építményei s egyéb művei által a rómaiak nevét halhatatlanná is tette, melyekért a római nép Trajánt Optimus, Germanicus, Dacicus és Parthicus melléknevekkel tisztelte meg, kinek főtulajdonságai voltak: hadakozni és építeni.

Az agg Nerva császár Trajánt jeles tehetségei és erélye miatt utódául szemelte és 97-dik évi október végén társkormányzójának nyilatkoztatta ki[1]). Nerva halálának hirét Traján 98-dik évi január 27-én vette Kölnben. Midőn trónra lépett, főfeladatának tekinté az aldunai határvonalat megerősíteni és birodalmát azon szégyen-helyzetből, melybe azt az erkölcsileg romlott Domitián sodorta, kiszabadítani. Traján az évi tributumot, melyet Domitián Decebalnak fizetett, beszüntette, a békét felmondotta és 80,000 emberrel és számos numidiai lovassal Quintus Lusius alatt az Al-duna felé sietvén, Singidunumtól (a mai Belgrád) a Fekete tengerig helyezé el seregét és Daciába törni fenyegetődzött[2]).

Mielőtt a hadjáratot megkezdette, azon híres útat vágatta a Duna jobb partján, a Duna medréből kinyúló szikláha, melyet Tiberius császár kezdett építtetni a IV. scytha és V. macedoniai legiókból álló moesiai hadcsapatok által, és melyet az Izlás zuhatag melletti sziklahegy falában bevésett római tábla jelez, melynek felirata így szól:

Ti Caesare Aug. F.
Augusto Imperatore
Pont. Max. Tr. Pot. XXX.
Leg. III. Scyth. Et. V. Maced.

Ezen a hadviseléshez az Al-Dunán olyannyira szükséges út befejezetlenül maradt Trajánig, ki azt befejezte, a mit azon római emléktábla bizonyít, mely Orsova közelében Ó-Ogradena átellenében a Duna jobb partján a sziklafalba bevésve most is látható, melyet személyesen megvizsgáltam és oly művészileg előállítva találtam, hogy abban a rómaiknál a két évezred előtti szobrászatnak kifejlettségét és előhaladottságát csodáltam. A felirat a következő:

Imp. Caesar. Divi. Nervae. F.
Nerva Trajanus Aug. Germ.

[1]) Dio Cassius. Römische Geschichte Band 3. Buch 68. Seite 1582, 1583.
[2]) Dio Cass. LXVIII. c. 39. Böhm, Délmagyarország I. köt. 18. l.

Pontif. Maximus Trib. Pot. IIII.
Pater. Patriae Cos. IIII.
Montis. L . . Han . . . . . bus
Scip . . At . . . . . E . . . .

Arneth a híres régész volt az első, ki e feliratot hiven lemásoltatta. Ezt Aschbach és Kanitz követték[1]).

Trajan a pannoniai és moesiai dunai hajókat is mozgásba hozatta, hogy így szárazon és vizen a közlekedést fentartsa és a hadcsapatokat élelemmel és hadiszerekkel elláthassa és hadait a Dunán átszállíttathassa. Felső Moesia fővárosából Viminaciumból Szendrőn alúl, a mai szerbországi Kosztolácz falu táján kiindulva, s Palánkán Bazias mellett, és Orsova táján a Dunán átjövet Tibiscumnál, hol a Temes és Bisztra folyók egyesülnek, a mai Karansebes vidékén, úgyszintén Tapä mellett Decebalt legyőzte[2]). Most már a dákok voltak kényszerülve évi tributumot fizetni. Decebal meghagyatott ugyan még a dákok királyának, de mint amicus populi romani, azaz római vazallkirály. Trajan most már a dákok fővárosa felé vezető útakon váracsokat építtetett[3]). Igy lettek Galambócz, Orsova, Kladova és más helyek mint váracsok felépítve.

Hogy a rómaiak összeköttetése biztosítva legyen még akkor is, ha a jégzajlások beállanának, azon valóban nagyszerű gondolat villant fel Trajánban, miszerint a Dunán át egy állandó kőhídat fog építtetni, melyhez az első háború befejezése után azonnal hozzá is fogott[4]).

Trajan az első háború befejezése után azonnal az e czélra készült raktárakba hordatta ugyan a kőhídhoz szükséges anyagokat, de az oszlopok alapjának a Duna medrében való lerakatásához csak akkor fogott hozzá, midőn a 102-dik év őszén a béke közte és Decebal között megköttetett. E szerint a kőhíd építtetése a 103-dik év tavaszán vette kezdetét, midőn a római hadsereget erre biztosan igénybe lehetett venni. Épen ezen kőhíd építtetése volt az indok, amiért Decebal és dákjai gyanakodókká lettek és gyors hadikészületeket tevén, a rómaiakat felingerelték, még mielőtt a kőhíd elkészülhetett volna; de a rómaiak nem engedték magukat ingerültségöktől elragadtatni, valamíg a kőhíd el nem készült, mely egy év letelte után a közlekedésnek

[1]) Boleszny. Die Donaukatarakte. 56. l.
[2]) Roesler. Romänische Studien. 39. lap.
[3]) Aschbach. Über Trajans steinerne Donaubrücke. 5. lap.
[4]) Aschbach. 6. lap.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

át is adatott. Trajan a 104-dik év tavaszán Felső-Moesiába jött, hogy a kőhíd épittetésének befejezését személyesen végéhez vezesse. Midőn a kőhíd kész volt, a rómaiak nem késedelmeskedének, hanem a kihivásokra azonnal a béke felmondásával feleltek. Trajan a már összpontosított hadseregét személyesen vezetvén át a hídon, a dákokat, úgy a mint feltette magában, legyőzte és Daciát római tartománynyá tette[1]).

Dio Cassius, ki mint Dalmatiának és Pannoniának consula és kormányzója, 100 évvel Trajan után élt, munkájában a hídnak szerkezetét hiven adja elő. A hídnak helyét nem említi, mely azért később a tudósok között vita tárgya lett. Dio Cassius valószinüleg személyesen látta a hídat, miután Moesia szomszédságában kormányzott, és azt ekképpen irja le:

Trajan a Dunán át kőhídat építtetett, kit a miatt nem tudok eléggé bámulni. Noha egyéb munkái is nagyszerűek, de ez minden mást felülmúl. A négyszög kövekből álló pillérek számra 20-an vannak; magasságuk 100, szélességök 60 láb. Egymástól 170 lábnyi távolságban vannak és boltívekkel egybekapcsolvák. A rájok pazarlott költség nem bámulatos-e? Nem csodálatos-e, hogy mily művészettel emeltettek ezen pillérek örvényteljes vízben, az iszapos talajban, miután a folyót másfelé csatornáztatni sehol sem lehetett? Én a folyó szélességét nem azért hoztam elő, mintha az valamihez hozzájárulna, de mert maga a legkeskenyebb és a hídépitéshez legalkalmasabb hely is ezen vidéken igen széles. Mennél keskenyebb a folyó medre, hová a szélesebb helyekről a Duna befolyik és mennél szélesebbre tágúl azután, annál sebesebb és mélyebb az ott, úgy hogy ezáltal is a hídépítés nehézsége kell, hogy fokoztassék. Trajan nagyszerű eszméje érthető ebből; maga a híd azonban reánk nézve jelenleg már előnynyel nem bír. A pillérek mindazonáltal állanak még, de nincsenek már összekötve és csak arra látszanak létesítve lenni, hogy megmutassák, miszerint az emberi művészet tekintetéből semmi sem lehetetlen. Trajan azért verette a hídat, hogy az átkelést a folyón megkönnyítse, mert attól tartott, hogy a túloldalon létező rómaiak, ha a folyó befagyna, az ellenség támadásainak lennének kitéve. Hadrián ellenben attól tartott, hogy az ellenségek az őrállókat legyőzvén, könnyebben törhetnek be Moesiába és azért a hídnak felső részét lehordatta[2]).

[1]) Held und Corvin. Weltgeschichte I. 688. l.
[2]) Dio Cassius. LXVIII. 13.

Trajan kőhídjának helyét is bizonyosan megírta Dio Cassius a római történetet tárgyaló nagy művében, de azon kivonatban, melyet a byzanti szerzetes Xiphilinus hátrahagyott, csak azt találjuk, hogy milyen volt annak szerkezete, mily óriási mű vala az, és mily veszélyes helyen és micsoda czélra építtetett ama kőhíd; hogy t. i. olyan helyen építtetett, hol a Duna eleinte keskenyebb és azután szélesebb, minél fogva az építésnél az örvényekkel is meg kellett küzdeni.

A hídnak helyét illetőleg egész az 1853-ik évig élénken vitatkoztak műveikben a külföldi irók. Francke után indult Dorner is[1]). Müllert is tévedésbe ejtette Francke állítása[2]). Ezeket követték téves nézeteikben Büdinger és mások is. Ezen irók érveléseit azonban halomra döntötték az 1858-ik évben tett észleletek, melyek minden kétségen kívül helyezték, hogy Trajan híres dunai hídja Egeta (Kladova) mellett létezett, mert az említett év január 15-én, a Duna vize az orsovai vizmérczén 1′ és 4″-el a zérus alatt állván, Kladován alúl és Szörénytorony város között, a Duna medréből az emberek bámulatára 16 roppant kőoszlop meredt ki, melyeket az akkori idők visszonyai között vasút hiányában is, tudósok és nem tudósok minden vidékről siettek megtekinteni.

Az oszlopok némelyikéből téglákat vettek ki, melyeket csak nagy erőfeszítéssel lehetett szétbontani; rajtok ezen felirat volt olvasható: Coh. II. Hisp.[3]) és Hicre.[4])

A kőhíd 20 oszlopot tartalmazhatott, mit abból kell következtetnem, mert 4 oszlop a többiek között még beoszthatónak mutatkozott, melyek azonban 1755 esztendő lefolyása alatt romba dölve, a Duna medrében mindenesetre a talajon, megtalálhatók volnának. Ezek pedig az 5-dik számmal jelzett pillértől a 6-dik számú pillérig létező, üres helyeken oszthatók be. Az első 5 pillér a román parton a szigetig nyulik el s idáig osztható be a hiányzó 4 pillér; a szigettől pedig a szerb partig 11 pillért jeleztek.

A pillérek hosszusága 11° és 3″-től egész 12°-ig; szélessége pedig 7° 3′-től egész 7° 5′-ig terjedt; és csak a 10-dik számú pillér volt 10° széles. Ez a szerb parttól a 2-ik pillér. Ennek szélessége egészen megfelel a Dio Cassius által említett szélességnek. Hogy a többi pillér nem felel meg a Dio Cassius által előadott 60 lábnyi szélességnek, azt annak kell tulajdoni-

[1]) Dorner József. Das Banat. 218. és 219. lap.
[2]) Müller. Die untere Donau. 1841.
[3]) Cohors secunda Hispanorum.
[4]) Cohors prima Civium Romanorum equitata.

tanunk, mert az időnek vasfoga és a viznek rohamos hatása a pillérek szélességét természetesen megnyirbálta.

Imbrisevics orsovai cs. kir. zárvonali parancsnok és őrnagy, Bilszky orsovai plébános és Koller szörénytoronyi cs. kir. ügynök kiséretében, 1858-dik évi január 15-én; másrészt pedig Deuster dunagőzhajozási mérnök és Brand építészsegéd, kik a hajógyári építkezést vezették, a társulati igazgatóságtól kiküldetvén: ugyanezen napon, a kőhídnak pilléreit és maradványait megvizsgálták és erről elöljáróságuknak márczius 6-ról keltezett jelentést küldöttek[1].)

Deuster mérnök jelentésében a Dunát 596 öl szélesnek mondja. Mindkét jelentés nagy becscsel bír, de egyik sem emlékezik meg arról, hogy mily távolságban voltak a pillérek egymástól. A történetbúvároktól megvonták eszerint az alkalmat, hogy Dio Cassius állításaival szemben, az összehasonlítás a pillérek távolsága tekintetében is megállapíttathassék. Ha a hídfők s a pillérek közötti 21 közbeeső űrt a Dio Cassius állításában használt 170 számmal sokszorozzuk, akkor az innen eredő lábak összege 595 ölet teend s igy Dio Cassius és Deuster állításai között egy öl lesz a különbség a Duna szélességét tekintve, miből a pillérek távolságát illetőleg Dio Cassius állításai igaz voltára egy öl különbségig következtethetünk.

Ezen óriási kőhíd Trajan után nem maradhatott sokáig épségben, mert Hadrián nagy előde dicsőségének irígye lévén, mint azt Dio Cassius állítja, a kőhídnak felső részét leromboltatá állítólag azért, nehogy az, a barbár népek betöréseit megkönnyítse. Hadrián még tovább is ment. Azon férfiakat, kik művészetök vagy hős tetteik által Trajan alatt dicsőséget szereztek, részint üldözte, részint halálra itélte. Igy a damascusi Apollodorust, a híres kőhídnak építőjét, ki Rómában a gymnasiumot, az általa létesített Forum Ulpiumot hatalmas épületeivel, Trajánnak diadal iveit és emlékszobrát építette, megölette állítólag azért, mert valami büntényt követett volna el, valójában pedig azért, mert Hadrián közbeszólására, midőn Trajan a létesítendő épületekről Apollodorussal tanácskozott volna, ez azt mondá Hadriánnak: „Menj te csak odább és rajzold ugorkáidat; mert ehhez te nem értesz semmit[1]). Hadrián Apollodorusnak ezen mondatát nem tudta megemészteni, még akkor sem, midőn római császár lett, hanem azt megboszulandó Apollodorust megölette.

[1]) Ezen jelentések egész terjedelemben értekezésem végéhez vannak mellékelve.
[1]) Dio Cassius. LXIX. 4.

A hídnak építtetése a Duna balpartján vette kezdetét, mely arra fekvésénél fogva alkalmatosabb volt[1]).

Aschbach József az 1858-dik évben, tehát akkor írt a kőhídról, midőn a 16 pillér a Dunából kimagaslott s midőn Imbrisevics cs. kir. őrnagy és Deuster mérnök jelentéseiket beküldötték volt, melyeket Aschbach felhasználván, ezeknek alapján közleményei megdönthetlen, tényleges adatokra támaszkodnak.

Ezen jelentések nekünk is rendelkezésünkre állottak, midőn az 1863-dik évben a Duna vize annyira leapadt volt, hogy Trajána hídjából a Duna jobb partján, a szerb országi oldalon három pillér mutatkozott, mely körülménynek hallatára azonnal lerándultunk azokat megtekinteni; de azok csak alig néhány újnyira a víz szinén felül mutatkoztak, és a vizáradatnak nehány napra reá bekövetkeztével, ismét eltüntek anélkül, hogy azokat behatóbban megvizsgálhattuk volna.

A két hídfő még maiglan is áll és mindenkor megtekinthető. Az egyik a Szörénytorony város közvetlen közelében és pedig annak keleti oldalán; a másik azzal átellenben, Kladován alúl, a szerbországi parton látható. A hídfők talapzatai, melyek a Dunába elnyúlnak, hatalmas négyszögkövekből állanak; ezeknek szélessége és hosszúsága a pilléreknéhez hasonló. A hídfők falai $8^1/_2$ méter szélesek, melyek különféle kövekből és római téglákból állanak. Az utóbbiak közül némelyek fél méternél is hosszabbak és egy tizedrész méternyi szélesek, melyekből mutatványúl egy darabkát elhoztam muzeumunk számára. A Duna bal partján létező hídfő mellett a román állami vaspálya vonúl el, melyen túl nehány lépésnyire, Trajána idejében, a hídhoz vezetett és most is $2^1/_2$ méter széles falmaradványok, még láthatók egyenlő magasságban a hidfőnek falával, mely érintetlenül áll. Az említett falazat és a hídfő közötti szabad térből azt következtetem, hogy ezek boltív által voltak összekapcsolva. Úgy látszik, hogy Hadriána a boltíveket a vízen és szárazon is lehordatta.

Az előbb érintett falazatok, a hídfők magasságáról és a még rajtuk létezett boltívekről következtethető, hogy a kőhíd olyan magas volt, miszerint a legmagasabb vízállás mellett is a legnagyobb hajók egész kényelmesen áthatolhattak alatta.

Trajána császár az általa létesített kőhíd számára gondnokot is nevezett ki, aki egyuttal a Duna és Tisza folyók felügyelője volt[1]). Arról is van tudomásunk, hogy olyan emlék-

[1]) Roesler. Romänische Studien. 41. lap.

pénzek is léteznek, melyek Trajan idejében, a 104-ik évben verettek, melyeken a Trajánhíd említtetik[1]).

Midőn Trajan a második daciai hadjáratot bevégezte, a kőhídnak építője, a damascusi Apollodorus által emeltette azon hatalmas épületeket, melyek két diadalívvel és Trajan szobrával, Forum Ulpium Trajani név alatt ismeretesek, a daciaikak ellen kivívott győzelmei megörökítésére. A Trajan-oszlopon a császár szobra állott; most a még fenálló oszlopot a Trajáné helyett, szent Péter 23 láb magas szobra ékesíti. Hogy a Forum Trajani-t megörökítő emlékpénzek is verettek és léteztek, arról nem volt tudomásunk, de gondolnunk sem lehetett arra, hogy ilyen emlékpénzt valaha láthassunk. Ezen év mult havában azon szerencsés helyzetben voltunk, hogy a derék fürdőbérlő, Tatarczy Károly urnál a Herkulesfürdőben, ilyen emlékpénzt láthattunk, melyen a diadalívek alatt Forum Trajani felírat van ábrázolva; ezt és egy Trajan körírattal ellátott ezüstpénzt azon a helyen ástak ki az idén római fazéktöredékekkel, hol Tatarczy úr saját házát építtette. Az emlékpénz két hulla mellett találtatott, mely azon oknál fogva is rendkívüli érdekkel bír, mert a Forum Trajani diadalívein, Trajan császár kőhídja is ábrázolva és megörökítve volt.

Ez Trajan hídjának hű története és maradványainak rövid vázlata.

II.

Alexander Severus tornya és vára.

Midőn Trajan Daciát meghódította és római tartománynyá tette, azon vidék, mely a Duna bal partján Orsovától (ez a rómaik alatt Tierna név alatt volt ismeretes) a Trajan hídjáig terült, Transdierna néven neveztetett[2]). A daciai hídfőtől keletészak felé egy mértföldnyire volt a Zanes és Zernes név alatt ismeretes római katonai állomáshely, valószinüleg dacai helység vagy város, melyben a XIII. Legio Gemina praefecturája feküdt. A Legio egy része Egetában is el volt helyezve, mely a mai szerbországi város, Kladova helyén állott. Trajan itt váracsot építtetett, melyről bővebben akkor fogok megemlékezni, midőn az aldunai római erődítésekről fogok értekezni. Egeta a Trajan hídjának védelmére építve, egyúttal katonai állomáshely volt a felső moesiai parton. A XIII.

[1]) Aschbach. 19. lap.
[2]) Aschbach. 22. lap.

Legionak többi részei Daciaban helyeztettek el. Hogy Zernes a mai Csernetz volt, azt a Tabula Peutingeriana- és a Ptolemaeus-féle útrajzból tudjuk. Itt római pénznemeki téglák találtattak az emlitett Legio feliratával, és más kisebb róma, emlékek is; de semmiféle erődítésekre sem akadtak: Transdierna vidékén tehát Trajan alatt erődítések nem emeltettek.

Trajan császár alatt a béke Daciaban nem zavartatott meg, mert fényes győzelmei a dákokat nem csak leigázták, hanem azokat királyuktól megfosztva és őket letiporva, századokra tehetetlenekké tették. Trajan fényes hadjáratai a szomszéd népeket is rettegésben tartották.

Mindamellett, hogy Hadrián a kőhídat leromboltatta, Trajan hídjának vidéke mindég nagy fontosságú maradt már csak azért is, mert góczpontja volt az országos útaknak és kiinduló pontja a hadi műveleteknek. Már Antoninus Pius alatt azonban fellázadtak a dákok;[1]) később Marcus Aurelius alatt is, szövetkezve a germánok és jászokkal a rómaiak ellen[2]). Commodus császár alatt is hadakoztak a rómiaiak Albinus vezérlete alatt a dákokkal[3]). A béke azután a dákokkal nem zavartatott meg egész Caracalla római császár idejéig, melyben a dákok ismét fegyverben állottak, de újra leveretve túszokat állítottak és szövetséget igértek[4]). A dákoknak folytonos zavargásai és lázadási kisérletei miatt azonban a rómaiak előtt sükségesnek látszott a Trajánhídfő mellett a daciai parton erősséget építtetni.

Az erre vonatkozó adatokat azon régi irókból meríthetjük, kik a rómaiak történetével foglalkoztak és a római császárok életrajzait irták meg. Aelius Lampridius, Alexander Severus római császárról azt állítja, hogy a Trajan által építtetett hídakat helyre állíttatta és a hídaknak meghagyta a Trajan nevezetet[5]). Herodián, ki Alexander Severus történetét is megirta, azt állítja, hogy az a germánok ellen, kik a dákokkal szövetkeztek, összes hadait összevonta az Al-Dunánál, és félelem nélkül átkelt a hídon[6]). Pesty Frigyes azon okból vonja ugyan kétségbe Lampridius azon állítását, hogy Alexander Severus császár a Hadrián által részben lebontott Trajan hídat helyreállitotta volna, mert Dio Cassius,

[1]) Roesler. Románische Studien. 47. lap.
[2]) Dio Cassius. 71. 11.
[3]) Dio Cassius. 72. 8.
[4]) Dio Cassius. 78. 27.
[5]) Lampridius. 401. lap. XXVI.
[6]) Herodian. 236. lap. 2.

Severus kortársa erről mitsem tud; sőt inkább azt állitja, hogy a hídnak még csak pillérei állanak[1]). Dio Cassius azonban maga is bevallja, hogy Alexander Severus idejéig mindent a körülmények tüzetes megvizsgálása alapján írt, de a következőket képtelen volt szabatosan előadni, mert sok ideig távol vala Rómából. Midőn pedig Azsiából visszajött Bithyniába, megbetegedett és azután visszasietett afrikai helytartóságába, s onnan visszatértével azonnal mint helytartó Dalmatiába és innen Felső-Pannoniába kellett mennie. Ezután Rómába és Campaniába tért vissza, honnan hazájába útazott.

Ezek voltak azon okok, melyeknél fogva Alexander Severus császár viselt dolgairól körülményesen nem írhatott.[2])

Pesty Frigyes azt állítja, hogy Alexander Severus 208—235-ig élt.[3]) Lampridius szerint Alexander Severus 13 évig és 9 napig uralkodott és haláláig 29 évig, 2 hónapig és 7 napig élt.[4])

A régi és ujabbkori irók ma már megegyeznek abban, hogy Orsova a római Tierna helyén fekszik; Transdierna helyén pedig a románországi Csernetz város keletkezett. Most tehát azon kérdést kell szellőztetnünk és megfejtenünk, hogy mikép történt az, hogy a Transdierna vidék a Turris Severina nevezetet vette fel. Az irók állításai szétágazók e tekintetben. Ha Saguna András érsek azt állítja, hogy Severinut Alexander Severus császár alapította és megerősíttette, és ha ez alatt nem Severus tornyát, melynek nomjai Szörénytorony városa népkertjében most is láthatók, hanem Turnu-Severinului-t érté; és ha Schafarik valószinünek tünteti fel, hogy a Severanus nevezetű szláv faj ott letelepedett és némely irók ezen szláv fajtól vélik kölcsönzöttnek a Severinus nevezetet; ezen esetben azt mondhatnók, hogy itt nem is a történetirók, hanem nemzetiségük eszméinek hordnokai állítanak valamit, amit érvekkel és biztos adatokkal támogatni és bebizonyítani nem képesek.

Némely irók tévedésbe estek azáltal, hogy különbséget nem tesznek az Arx Severina és Turris Severina vagy Castrum Severinum között. Én ezt nagyon természetesnek találom azon okból, mert ezen vidéket önszemlélés útján nem tanulmányozták. Még azon eseten sem csodálkozom,

---

[1]) Pesty Frigyes. A szörényi bánság története. 2. köt. 516. lap.
[2]) Dio Cassius. 80. 1, 2.
[3]) Pesty Frigyes. 2. köt. 516. lap.
[4]) Lampridius. LX. 436. lap.

hogy némelyek a helyszinén is megfordulván, mégis hibáztak, midőn ezen három nevezetet egy és ugyanazon fogalomnak tekintették.

Pesty Frigyes jeles történészünk is azt állítja, hogy a Castrum Severinum és Arx Severina elnevezés a római kornál, és barbár kornál későbbi.[1]) Az utóbbira nézve ezen nézetet aláirom; de ha a Castrum Severinum elnevezés alatt azon erődítést értjük, mely Severus tornyát körül vette s melynek romjai maig is láthatók Severus tornya mellett, úgy az elnevezés Castrum Severinum, traditio útján a rómaiak korából származik, bár ezen elnevezést a későbbi római császárság történetirói mint Lampridius, Herodián és Procopius nemis használták; miután a Duna balpartján létezett ezen erődítéseket semmiféle néven sem említik. Hogy pedig ott a római császárok Trajan hídjának védelmére erősséget emeltek, azt az ujabbkori irók is elismerik, mint Aschbach és mások, és azt Alexander Severusnak tulajdonitván, így a Castrum Severinum, vagy Turris Severina elnevezés csakis a római korból származhatott.[2])

Most már vizsgáljuk meg a dolgot behatóbban.

Ha az Arx Severina elnevezésről van szó, úgy én is osztom Pesty Frigyesnek előbbi nézetét, hogy ez elnevezés a római és barbár kornál későbbi, mert ezen elnevezés csakis az Árpádok korából származhatik.

Ezen állításaimat a következő adatokkal fogom támogatni és bebizonyítani. Egy latin közmondás azt tartja: Qui bene distingvit, bene docet. Alkalmazzuk ezen közmondást az Arx Severina, Castrum Severinum és Turris Severina elnevezésekre és azonnal tisztában leszünk, hogy itt minden kifejezés mást jelent, és ezen három tárgy két korból származik: a rómaiak és az Arpádok korszakából. Az, aki Szörénytoronyban két erősséget keresett és talált; és aki ezeknek építési anyagát, alakját és helyfekvését behatóan hosszú évek során át, a legkedvezőbb alkalmakkor, országos ásatások és kutatások alkalmával megvizsgálta és tanulmányozta, mint azt én tettem, azon meggyőződést fogja okvetlenül meríteni, hogy itt két különböző várral van dolgunk, melyeknek egyike a római korból, másika pedig az Árpádok korából származik: az első a Castrum Severinum, a másik az Arx Serina.

Nem csak az értelmes románok, hanem a köznép maiglan is

[1]) Pesty Frigyes. 2. köt. 520. lap.
[2]) Aschbach. 22. lap.

Szörénytorony vidékét Kimpu Severinului-nak szokta nevezni. Az irók mindnyájan megegyeznek abban, hogyha valamely Severus építtette a Duna balpartján létezett erősséget a Trajánhídfő védelmére, akkor eme Severus alatt csakis Alexander Severust kell érteni.[1])

Pesty Frigyes és vele más irók is lehetségesnek tartják, hogy Alexander Severus a hídfőknél Egetában és a Duna balpartján is kastélyokat (Castrum) építtetett, mely utóbbihoz uj erősséget kapcsolt, melynek Turris Severina nevet adott.[2]) Hogy ilyen torony = Turris Severina, és ilyen kastély-erősség = Castrum Severinum, a Trajánhídfő mellett, a Duna balpartján létezett, azt a népmonda mellett a még fenálló romok igazolják, mint a melyek a rómaiaktól származnak. Szörénytorony románországi város gyönyörű népkertjében ma is látható Alexander Severus tornya, mely a kastély közepén, a legmagasabb ponton áll; ennek 20 méter a magassága, $7\frac{1}{3}$ méter a hosszúsága, két és fél méter pedig a szélessége. Az egész csak egy fal, mely Severus tornyából mint rommaradvány áll fen, és ujabban épített faloszlopokkal támogattatván, most is Severus toronynak neveztetik. Mintha századok előtt a törökök vagy más barbárok a tornyot lőporral szétrepesztettették volna, olyan temérdek súlyú kő- és téglacsoportok hevernek a torony körül. A Castrum Severinum romjai Severus tornyával, a hídfőn innen, közvetlenül a Duna mellett fekszenek. A Castrum Severinumot mély árkok vették körül, melyek valószínűleg vízzel voltak telve úgy, hogy a közlekedés a kastélylyal csak hídon át történhetett; mert az akörül fekvő árkok most is igen mélyek levén, azokba bármelyik oldalról először le kell menni és csak azután lehet innen annak magasan fekvő romjaihoz és Severus tornyához feljutni.

Midőn az 1874-dik, évben a Bukarest és Vercserova közötti vasútat építették: a Duna mentében, a Trajánhídfőtől egész Szörönytorony város hosszában, temérdek római tárgyak találtattak; különösen az érdekesebbek mind a Castrum Severinum mellett találtattak. Erre a bukaresti kormány rögtön szakférfiakat küldött Szörénytoronyba, kik 300 emberrel több hetekig ásatásokat eszközöltek a Castrum Severinum romjaiban. Én ide sürüen lerándultam; a helyszínén a leleteket megtekintettem és többekhez hozzájutván, azokat

[1]) Pesty. A szörényi Bánság 2. k. 516. lap. Aschbach. 22.
[2]) Pesty. 2. köt. 516. lap.

muzeumunknak megküldöttem és a helyfekvéseket tanulmányoztam. A kastélynak Severus tornyától a Duna felé fekvő részében lakosztályok fedeztettek fel: egész szobák falazatai ásattak ki, melyek között római pénznemek és különféle háziszerek találtattak, miket a kiküldött szakférfiak gondosan átvettek és Bukarestbe vittek. A Severustorony mellett fekszik egy sarcophag, mely $2^1/_6$ meter hosszú és egy méter széles; nagy súlyú fedele mellette hever. Ezt mindenesetre a katélyban találták, midőn ezt feldúlták, mert bizonyosan senki sem vette magának azon fáradságot, hogy a legalább is 20 mázsa súlyú sarcophagot ilyen magas helyre felvitesse.

Hogy Alexander Severus a toronynyal ellátott kastélyt nem csak árkokkal vetette körül; hanem azokat meg is erősíttette, azt némely irók állításain kívül azzal bizonyítjuk, hogy a Duna balpartján létező hídfőn túl, kelet felé 200 lépésnyire, a Duna medréből $9^1/_2$ méter széles római téglákkal vegyített kőfal emelkedik ki, melyet akkor láttunk legelőször, midőn a vasútat építették és amazt a földből kiásván, alapja egy ölnyi magasságot mutatott. A Dunaparttól néhány ölnyire azonban csak $2^1/_2$ méter széles ezen kőfal, melyet azután tovább nyomozván, úgy találtuk, hogy az Cserneczet jobbra elhagyván, egy mértföldnyire az északra fekvő Breznicza helységig huzódik.

Midőn Alexander Severus ezen kastélyt és tornyot emeltette és köröskörül megerősittettevén, árkokkal ellátta, a dolog természetében feküdt, hogy azon a helyen nem csak fontos katonai állomásnak kellett keletkeznie, hanem jelentékeny kereskedelmi és közlekedési telepnek is. Igaz, hogy Trajan alatt már ismerünk egy helységet, vagy várost Zanes és Zernes név alatt, melyben a XIII. Legio Gemina Praefecturája volt s melyben a későbbi Cserneczre ismerünk, mely Trajan hídjától egy mértföldnyire feküdt; mindamellett az 1874-dik évben történt vasúti almunkálatok alkalmával felfedezett házak-, sirok- és kriptákból azt kell következnem, hogy Severus kastélya és tornya körül Turris Severina név alatt római város is volt. Mert ha azelőtt fontos község e helyen még nem létezett volna, most kellett ilyennek támadnia. Ezt azon körülmény is mutatja, hogy a Duna átmenetelének fedezésére, egészen közel mindkét parton hídfőket, kastélyokat és erősített táborokat kellett építeni és felállítani, mi szükségkép jövő városok és községek alapját vetette meg. Ezek pedig valának: Egeta és Turris Severina.

Különös megelégedésemre szolgál azon körülmény, hogy e tekintetben Pesty Frigyes véleményében osztozhatom.[1]) Az eddigi előzményekből azt következtettük, hogy a hídfők mellett városoknak is kellett támadniok.

Most azon leletek felsorolását tartom szükségesnek, melyek kétségen kívül bizonyítják, hogy a kastély körül Turris Severina város is feküdt, mely az említett kőfalon innen, a Dunától Brezniczáig huzódott el. A leletek a következők:

1. A vasútépítés alkalmával a Duna mellett a kőfaltól a hídfőig, két háznak romjait s azok szobáinak összes falazatát és betoniroztt mozaik padozatást fedezték fel és ásták ki, de az utóbbit egy nap alatt úgy felkaparták, hogy belőle egy darabkát sem lehetett kapni. Az épületek római korbeliek voltak, mert ezt az ott talált pénznemek Antoninus és Commodus korából, a házi eszközök, római téglák és olyan házfedő téglák igazolják, melyek hosszak, szélesek és nem egészen egyenesek levén, ezen alakjoknál és pereméjöknél fogva csakis házfedésre alkalmaztattak, és melyekből egy-egy példányt muzeumunknak is beküldöttem.

2. A Trajánhídfőtől a Dunaparton egész Szörénytorony város hosszában, a legkülönbözőbb római pénznemeket, téglákat és házi szereket, melyeket a bukaresti szakférfiak lakásaiban megnéztem, találtak vala; sőt falazatokra is bukkantak.

3. Midőn Szörénytoronyban a vaspályaudvarnak szánt területet felásták, római temetőre akadtak. Ennek hallattára oda lerándultam és a sirokat, sarcophagot megnéztem. Széles és hosszú római téglák, melyekre a rómaiak halottjaikat fektették, valának e földsírokban ember hosszában lerakva; a fejek-, lábak- és oldalaknál ismét téglák illesztetvén egymás mellé, kész volt a koporsó, melynek fedele is téglából állott. Ilyen koporsót körülbelül 14-et láttam. A koporsókban hamunál egyebet nem találtunk.

4. Midőn a vasút már kész volt, a dunagőzhajózási társulat ügynökségi épületeitől egy kocsiút vezetvén a városba, ezt az 1875-dik évben megváltoztatták s másfelé terelték és midőn a mostani országútnak helyét felásták, egy római kriptára bukkantak, melyet gondosan felbontván, benne egy ólomkoporsót leltek egy abban fekvő hullával, mely azonban az erőszakos feltörés alkalmával porrá omlott; sőt az abban volt csontok is

[1]) Pesty. Szörényi bánság. 2. köt. 520. lap.

porrá váltak, és csakis a fejcsontokból maradt hátra néhány rész és fog. A koporsóban két nehéz, de primitiv szerkezetü arany karpereczet is leltek. Az ólomkoporsót és az arany karpereczeket Bukarestbe küldötték. A kripta kétféle, különböző nagyságú, római téglából volt épitve. A koporsó felső részei rozsdásak voltak. Ami az élenyülést illeti, az úgy történhetett, hogy ezt a sírbolt ívének bevégezte alkalmával, a koporsó fedelére hullott vakolat csepjei okozhatták, miután a többi oldalrészeket most is síma, tiszta ólom képezi. A vakolat a mérnökök állításai szerint specialis alkatrészekből áll, mert az a téglákról nem volt lekaparható.

A kriptából muzeumunknak megküldöttem a következőket: Egy nagyobb 42 centimeter s egy kisebb 27 centimeter hosszú és széles, négyszög alakú, ép római téglát, melyek a római sírbolt falazatát képezték; továbbá a sírboltban talált ólomkoporsóból egy elélenyült darabot, és az ólomkoporsóban talált hullának két fogát. A kripta 3 méter mélységnyire volt a földben.

5. A Szörénytoronytól alig egy mérföldnyire fekvő Breznicza helységben, az 1869-dik évi hegyszakadás, illetőleg földomlás alkalmával, egy egészen ép római síremlékkövet találtak, melyről Pesty is megemlékezik.[1]) Ez $1^5/_6$ méter magas, $^2/_3$ méter széles és ugyanily vastagságú, fehér márvány kőből áll, mely ritkítja párját. A tisztán olvasható latin, nagy betükből álló felirás 19 sort tartalmaz. Ha Breznicza körül ásatások eszközöltetnének, minden esetre több ilyen római tárgyra akadnának. A síremlékkő a felirás szerint egy előkelő római család meghalt tagjai számára volt felállítva. A családfő az első sorokban emlittetik Jul. Herculanus név alatt, ki 80 évet, neje pedig Emia 50 évet élt. Fiai közül Marcianus tanár 25, Auriulius katona 34, és Marcellinus 25 évesek voltak. Leányai: Marcia 14 éves, Eraclia és Marcellina.

A síremlékkövet Brezniczáról egy különösen ezen czélra készített szekérről, melyet 12 pár ökör vonszolt, ugyanazon október havában, midőn kiásatott, nagy zsivaj között a hajózási ügynökség előtt rakták le, hogy innen Bukarestbe szállíttassék; de 50 frtnyi szállítóköltséget megfizetni senki sem akarván, az az 1875-dik évig ott maradt. Midőn ezen évben a román kultuszminiszter ezen síremlékkövet meglátta, azt Szörénytorony város népkertjében felállíttatni rendelte.

---

[1]) Pesty. Szörényi bánság. 2. köt. 321. lap.

6. Severus tornyától Breznicza irányában, midőn Szörénytorony városban legujabban építkeztek, sok római falazatra, emlékre, arany, ezüst és rézpénzre akadtak.

Mindezen adatokból határozottan azt lehet következtetni, hogy a Duna balpartján, a Trajánhidfő mellett, a rómaiak alatt, különösen Alexander Severus korában, Turris Severina név alatt, római város is létezett.

III.

A középkori és mostani Szörénytorony.

Alexander Severus halála után három évvel, a rómaiak eddigi ellenségeihez még egy, a legveszélyesebb csatlakozott, mely a góthok népe volt. Rómában minduntalan trónváltozás volt elannyira, hogy rövid 35 év alatt, Maximinustól Aurelianig, 7 császár uralkodott; ezenkívül a belviszályok is gyengítették Rómát. Már a 267-dik évben, Galienus császár alatt, törtek be a góthok Dacián át Moesiába.[1]) Midőn a góthok más barbár népekkel előnyomultak, Aurelian császár kénytelen volt a 271-dik évben, a Trajan által meghódított Dacia tartományból hadait kivonni, és azokat a Duna jobb partján elhelyezni, mely vidéket Felső-Moesiából hasítván ki, hogy Daciara való birtokczímét megtarthassa, Dacia Ripensisnek nevezett.

Később midőn a törökök a szörényi bánságot elpusztították és ezen vidéket elfoglalták, a magyarok is kihasítván Temes és Krassó megyékből egy területet, azt szörényi bánságnak és utóbb Szörény vármegyének nevezték el, hogy a szörényi bánságra való birtokczím megmaradjon.

Rómának hatalma az Al-Duna vidékein lehanyatlott. A góthok, avarok és hunok mindent elpusztítottak: Turris Severinát, Egetát és Zernestet.

A népvándorlások után a bolgárok uralták e vidéket, kiket a magyarok Keve várában a mai Kubinban nem csak legyőztek, hanem Arpád vezérei, Szoárd, Kadocsa és a kún Bojta, az Olt folyón túl kergettek.[2]) Turris Severina földjét és vidékét a 9-dik század végétől a magyarok birták.[3]) Ezen birtoklásnak azonban a mohácsi vész véget vetett. A Turris Severina vidéke, vagy is az Orsovától

[1]) Roesler. 50. lap.
[2]) Anenymus Belae Regis Notarius. Cap. 44.
[3]) Szabó Károly. A magyar vezérek kora. 91. lap.

az Olt folyóig terjedő vidék, a 16-dik század elejéig a szörényi bánság kiegészítő részét képezte.

A szörényi bánság képe először IV. Béla alatt emelkedik föl előttünk némi tisztább körvonalokban. Mint geographai név Szörény mindjárt a honfoglalás után, a 10-dik században jut reánk.[1]) Pesty kimutatja, hogy oklevelesen a magyar történet korszakában, az 1233-dik évben mutathatjuk csak ki Szörény bánságának létezését, mert ezen évben Lukács említtetik mint szörényi bán legelőször.[2]) Nyomozzuk most az Arx Severina várat, vagy is az Árpádok korában IV. Béla alatt és által építtetett szörényi várat és várost.

Szöréntorony városon túl, a keleti oldalon, a Trajáu hídfővel szemközt, egy középkori várnak maradványait találhatjuk. Ezek a volt szörényi bánság várának romjai. Ha a szörényi báuságnak várát IV. Béla építtette, midőn a tatárok és kunok betörései ellen Peth, Orsova és Myháld várait emeltette, akkor a szörényi várat a lovagrendű jánosvitézeknek az 1247-dik évben adományozta. A német rend vitézei voltak azok, kik a tatárok elől Dalmatiába menekvő királyt, a vihar lezajlása után, hazájába visszakisérték. A tartomány jövedelmének fele a királyt, másik fele pedig a lovagrendet illette.[3])

A szörényi bánságról szóló okleveleinkből nem tünik ki, hogy kicsoda és mikor építette a szörényi várat. Csak azt tudjuk, hogy mint említettük, oklevelesen Lukács mondatik először szörényi bánnak. A tizenharmadik század második felében és a következü század elején, az oklevelekben a szörényi bánok, mint a szörényi várnak parancsnokai fordúlnak elő. Az előbbi századokban a szörényi vidék Terra Severinensis, vagy Zevrin és Scevrin név alatt említtetik.[4]) A vár, vagy arx akkor még nem fordúl elő.

Podhraczky Oláh Miklós nyomán ezen szavakat idézi: „Severinum, arx infra pontem Trajani, cum tribus aliis: Orsova, Peth, Miháld, illi subditis. Harum Praefectus vocabatur Banus, magistratus inter nostros magni nominis“. Hogy Miháld helyet IV. Béla a tatárok kitakarodása után megerősíttette, Böhm által is említtetik[5].)

---

[1]) Pesty Frigyes. Szörényi bánság. 2. köt. 522. lap.
[2]) Ugyanaz. 523. lap.
[3]) Roesler. Rom. Studien. 286—287. lap.
[4]) Pesty. Szörényi bánság. 3. k. 522—523. lap.
[5]) Böhm. Délmagyarország. 1. köt. 109. l.

Miután nem csak Böhm, hanem más irók is állítják, hogy IV. Béla király a tatárok kivonulása után, ezeknek netalán ismétlődő betörései ellen az országnak keleti határait megerősíttette, és itt várakat, a Podhraczky idézetében elősoroltakat, építtetett, melyek között a szörényi vár is említtetik,[1]) azt következtethetjük, hogy a szörényi várat csak is IV. Béla király építtette, mint azt fent említettük.

A szörényi vár romjai az Alexander Severus tornyától egy negyedórányira vannak. Midőn a vasúti munkálatok alkalmával a római korból egész házakat ástak ki, a szörényi várnak romjait is meg kezdték vizsgálni és széleskörű ásatásokat eszközöltek. Az ásatásoknak az illetőkre nézve, kik római emlékeket kerestek, eredménye nem volt; mert azon a helyen egy várnak és három keresztény és pedig katholikus templomnak maradványait fedezték fel, melyeket én akkor mindjárt, de később is többször megvizsgálván, meggyőződtem, hogy azok csak is régészet-történeti szakemberre, különösen magyarra nézve birnak fontos eredménynyel. Ugyanezen vár romjaiban azonnal a szörényi magyar vár maradványait ismertem fel.

A vár a Bisztricz és Czernecz felé vezető országút és a Duna között fekszik, a város keleti oldalának végén; 200 lépésnyi hosszúságra félkörben, 16 szobának ép falazatai ásattak ki; mindegyik szobának külön bejárata volt. Nekünk úgy tünt fel, mintha ezek katonai lakosztályok és a várnak főerőssége voltak volna. A vár belsejében más épületek nyomai és láthatók, melyek valamivel hosszabbak, mint szélesek. A várat körülkerítő falak erősek lehettek. Ezen várban semmiféle római tárgyakat sem találtak; hanem annál több középkori vasgolyókat és vas eszközöket, fegyverdarabokat; a vár falazata közönséges téglákból áll. A várnak mind alakja, mind anyaga a 13—16-dik századból valónak látszik lenni. Ezen romok kétségen kívül a szörényi várnak maradványai, és az Árpádok korából származnak.

Hogy a szörényi vár mellett a szörényi város is, mint a bánságnak székhelye fenállott, azt a következő erre vonatkozó adatokkal bizonyítjuk be.

A vár és a mostani Szörénytorony város között, a vártól 200 lépésnyire, 2 templomnak kőalapja, most is látható, melyek közül az egyiknek tornya a város felé néző oldalon levén, hatalmas négyszögkövei most is körülötte hevernek. A

[1]) Podhraczky. Béla névtelen jegyzőjének kora és hitelessége. 301. l.

szentélynek északi részén, a sekrestye alatt egy kripta is fedeztetett fel, melyben sok embercsont találtatott. A másik templom romjai, a népmonda szerint, egy nőzárda-templomnak maradványai, melyek az előbbeniektől 100 lépésnyire vannak. A vár és a templomok körüli dombok mindmegannyi házak maradványai.

A szörényi bánságban IV. Béla alatt, közvetlenül a tatárok kitakarodta után, egy Gergely nevű magyar püspökkel is találkozunk, ki alatt ama templomok is építtettek.[1]) Ezen katholikus püspök Béla király 1246-dik évi levelében, Episcopus Zevriniensis-nek neveztetik. E tartományt a bolgárok, kunok, tatárok és oláhok több ízben pusztítgaták, míglen a törökök azt az 1524-dik évben egészen elfoglalták. A város népkertjéhez közel egy harmadik templomnak kőalapjaira is akadunk, miből kitünik, hogy ez az első, t. i. a vár melletti, nagyobb templomhoz hasonlíthatott; mert hossza és szélessége amazzal egy és ugyanaz, valamint építő anyaga és külalakja is; azon körülményből, hogy Szörény városban 3 templom volt, azt következtetjük, hogy a szörényi bánságnak székhelye nagyterületű és népes város lehetett.

A törökök, a szörényi várnak bevétele után, ezt földig lerontatták és a várost, melynek lakói részint elmenekültek, részint leölettek, tüzzel vassal elpusztították úgy, hogy az a földdel egyenlővé tétetvén, csak nyomai maradtak fen.

A törökök alatt a szörényi vár és város a föld színéről egészen eltünt: köveiből és tégláiból a Csernecz nevü helység emelkedett, mely egy mérföldnyire esik a szörényi vár helyétől. Csernecz később virágzó várossá nőtte ki magát.

Severus tornya mellett az 1849-dik évben, egy korcsma és néhány kisebb vesztegintézeti épület állott, hol akkoron Kossuth Lajos is kénytelen volt vesztegelni, s ahonnan őrizet alatt Kladovára és Viddinbe kisértetett. Ada-Kaleh szigetvárban még most is él egy török, Fazli név alatt, azon katonai őrizetből, mely Kossuth Lajost kisérte.

A dunagőzhajózási társulatnak az Al-Duna mentében fiókhajógyárra volt szüksége, melyet állítólag Orsován kivánt berendezni. Azon gőzhajók, melyek Orsováról Galaczig közlekedtek, ha útközben javításokat igényeltek, csekély vízállás alkalmával, a dunai szorosok miatt Budapestig nem hatolhatván, az Al-Duna valamelyik állomásán javíttattak ki. A

[1]) Pesty. Szörényi bánság. 2. k. 323. l.

dunagőzhajózási társaság érdekeinek inkább megfelelt volna ugyan, ha a Vaskapun túl ütheti vala fel fiókhajógyárát; mert ezen esetben bármely vízállás beálltával kijavíttathatta volna gőzhajóit; másrészt azonban azt is szemelőtt kellett tartania, hogy hol kapja az e czélra szükséges földterületet? A dunagőzhajózási társulat hajóügynökségi állomását, Szkella-Kladováról közel Csernetz városához, kivánván elhelyezni, azt a Bécsben székelni szokott igazgatótanácsnak 1850-dik évi, február 6-án kelt határozatával, Turris Severina romjai mellé rendelte áttenni.

Szkella-Kladova ügynökségi állomásban első ügynök Lehmann János volt, ki gróf Széchenyi István alatt, az Argo gőzhajón kapitány lévén, az 1834-dik év, április 11-én, a dunai szorosok rettentő sziklái között gőzhajójával, a Vaskapun legelőször hatolt át. Lehmann az „Argó"-val, 1834-dik évi május 5-én, a Szulinát is áthatolván, a Fekete tengeren is tett probaútazást.

A társulat Severus tornya mellett keresett ügykezelési helyet, hol czéljaira kapott is 2400 négyszögölnyi földet 1850-dik évi, szeptember 8-án és pedig 40 évre, melynek tárgyában a romániországi országos hatósággal 1851-dik évi, január 26-án a szerződést megis kötvén, hajóügynökségét is szörénytoronyi állomásnak nevezte el, melynek első ügynöke Duschák György volt, ki ott az 1851-dik évben működni is kezdett. Ugyanezen évben azonnal hozzá fogtak az ügynökségi épületek előállításához, mikhez szükséges mesterembereket szerződtettek, kik közül többen ott tanyát is ütöttek. A hajózási és ügynökségi személyzet, valamint a mesteremberek ellátására oda sereglettek: a korcsmárosok, hentesek, sütők és mások is, kik közül többen — miután azt tapasztalták, hogy itt nem csak megélhetnek, hanem pénzt is szerezhetnek, — azonnal házhelyeket vettek maguknak és lakásokat építettek.

Midőn az új lakosok és házak évről évre egyre szaporodtak vala, helyhatóságra is szüksége lett a keletkezett helységnek, mely szintén Szörénytoronynak neveztetett el.

A dunagőzhajózási társulat, miután egy fiókhajógyárnak szükségét érezte 1856-ban, a szörénytoronyi, most már városi tanácshoz folyamodott alkalmatos helyiségért hajógyára számára. A szörénytoronyi városi tanács annak legyőzhetlen akadályokat gördítvén elébe, olyan követelésekkel lépett fel, melyeket a társulat nem fogadhatott el; mi miatt az, Orsovához folyamodott a kivánt helyiségért; de ennek városatyái szintén

akkora árt szabtak a kivánt területért, melyet a társulat hasonlóképen visszaútasított.

Mialatt azonban az alkudozások a társulat és Orsova város között folytak vala, melynek Szörénytorony várcsi tanácsa neszét vette, azalatt ez olyan előzékeny és méltányos feltételek mellett kinálta a társulatnak saját fiókhajógyára számára a szükséges földterületet átengedni, hogy ez nem habozván azt elfogadni, a szerződést az 1857-dik évi január 15-én, a szörénytoronyi városi tanácscsal meg is kötötte, melynek értelmében a városi tanács a társulatnak 100 öl hosszú és 40 öl széles földterületet engedvén át 34 évre, e szerződésel Csernecz városának a halálos döfést adta meg; mert amennyire szaporodott ezóta Szörénytorony városának lakossága, azon arányban fogytak a lakosok Csernecz en.

A hajógyár építésével Deuster mérnöksegéd, és annak belső berendezésével Heck főgépész voltak megbízva. Az első hajógyári igazgató Lehmann Gusztáv volt, ki jelenleg Szörénytoronyban hajófelügyelő; s az emlitett Lehmann János kapitány és a szkella-kladovai első ügynöknek fia.

Az V. számú hajófelügyelőség az 1863-dik év elején létesittetett, melynek első felügyelője Ivanovich Moro Tamás volt. Ezen hajófelügyelőségnek hatásköre Ó-Moldovától a Fekete tengerig terjed. Az 1858-dik évi deczember 23-án, a Metternich nevű tengeri gőzös volt az első, mely egészen új faépítménynyel ellátva, a szörénytoronyi fiókhajógyárból a vízre eresztetett.

Midőn Szörénytorony helység lett, a görögkeletiek számára templom építtetett és plébánia alakult; és midőn a hajógyár elkészült, Szörénytorony már várossá nőtte ki magát. A katholikusok számára az 1861-dik év, julius havában plébánia alapíttatott; imaházuk pedig 1866-dik évben épült fel, mely ugyanezen év. május hava 8-án általam, a bukaresti püspök engedélyével, Károly románországi fejedelem jelenlétében, felavattatott, mely alkalommal a fejedelmi asztalhoz hivattam.

De ezen rövid kitérés után menjünk visza tárgyunkhoz. A hajógyár építéséhez is azonnal hozzáfogván, s az, az 1857-dik évben befejeztetvén, Hek főgépész vezérlete alatt működését megkezdette. A hajófelügyelői állomás is ez alkalommal szerveztett, melynek első felügyelője Ivanovits Moro Tamás volt.

Midőn az ügynökségi felügyelői és hajógyári épületek elkészültek vala, azonnal korcsmárosok, szatócsok, mesteremberek és kereskedők kezdtek ott letelepedni, kiknek működése kezdetével a

románok már plébánia templomukat is felépitvén, az 1858-dik évben, Csernecz város lakóinak fele, már Szörénytoronyba tette át lakását, hol a birtokos osztály is palotákat kezdett építtetni. Az 1861-dik évben már katholikus plébánia is keletkezett.

Ezen időszak óta Csernecz városát az elhagyatottság átka borítván, amennyire az pusztulásnak indúlt, annyira emelkedett Szörénytorony városa. Azelőtt Csernecz volt a mehedinczi kerület, illetőleg megyének székhelye: most az összes megyei hivatalok Szörénytoronyba költöztek át. Oly házért, melyet Cserneczen az 1850-ki évben, 3000 darab aranyért adhattak volna el, most 30 darab aranyat sem adnak. Az emeletes épületek ablakaik és ajtóiktól megfosztva, düledező félben vannak. A történetbuvárok és a kiváncsi közönség Szörénytoronyból Csernetzre szoktak kirándulni, Herculanum és Pompeji eme újkori képmásának megtekintésére!

FÜGGELÉK.

I.

Imbrisevics cs. k. őrnagy jelentése

Orsova, 1858, márcz. 6.

1858-diki január 15-én Bilszky orsovai plebános, Szörénytoronyból Starrost cs. k. osztrák ügynök, Koller, aztán Deuszter mérnök és Brand építő pallér kíséretében, kik közől a két utóbbit a cs. k. szabadalmazott dunagözhajózási társaság, a szörénytoronyi hajógyár építésének megtekintése végett, küldötte volt ki, a Tranjánhíd romjaihoz indultam.

A Duna alacsony vízállása, az orsovai vízmércze szerint, ama napon 1′—4″-et a zéruson alúl mutatott; minél fogva, a római (Duna-)hídnak 16 pillére a víz színe felett vala észrevehető.

Ezen pillérek, valamint az oláh és szerb parton levő két hídfő, vegyes falműből készítvék, és a rajtok található jelek után ítélve, végig massiv négyszegkő-burkolattal bevonvák.

Egy 10° széles pillérben még jelenleg is rendszeresen nagyolt homok- és $^1/_2$ köbölnyi négyszög-köveket találni.

II.

A cs. k. sz. dunagőzhajózási társaság hajógyár-építő igazgatósága.

Szörénytorony, 1858, márcz. 6-án

A szörénytoronyi római híd maradványait alúlirott, jelen évi január 15-én, 1′—4″-nyi vízállás mellett zérus alatt, az orsovai vízmércze szerint, felvette.

A hídnak ívköze, az oláhparti hídfőtől a szerb parton állóig, 596 bécsi ölre rúg; a Duna medrében 16 piller vala látható, melyek közől 5 az oláh parttól a szigetig; — és 11 pillér a szegettől, a szerb partig vétetett fel; úgy látszik azonban, hogy az egész híd 20 pilléren épült; mert az 5-ik 6-ik számú pillérek közti térre 4 pillér osztható be. A pillérek maradványának hosszúsága 11° 3″-től—12°-ig; szélessége 7° 3′-tól—7° 5′-nyira terjed. A 12-dik számú pillér 10 öl szélesnek találtatott, melyen még most is rendesen nagyolt, ½ köböl tőmértékü homokkövek találhatók.

A hídfők talpának szélessége egyenlő a pillérekével, és az íveknek boltszékéül szolgálhatott; a hídfők előrészében 5″—6″ keresztmetszetű és 18″—2′ mélységű lyukak láthatók, melyekben famaradványok találtattak. Mindkét hídfőtől a magaslat felé falmaradványok láthatók, melyek a híddal összeköttetésben állanak, miből következtethető, hogy a hídpálya a legmagasb vízállásnál jóval feljebb volt építve.

A hídfők és pillérek alapját betonfalazattal vetették meg, míg azok további felépítésére, a fenálló jelekből ítélve, vegyes falmű alkalmaztatott, melynek massiv négyszög kövek képezték burkolatát.

Deuster F.
építészeti mérnök-segéd.

A Szalkay (a nép nyelvén Szoronyistye) csepkőbarlang, a Domoglet-Serbán hegy lejtőjén, Szörény megyében.

Pontelly Istvántól.

Danogletu unde sa otareste Piciniscá cu Beile drept de Podu de feru insusu catra munce acolo esta unu locu care sá ciama Danogletu a colo está o Gaura de 50 de stinjeni Dreptu in Vale si in Gaura aia está 3 diduri facute de mina de omu si asta Gaurá está foarte mare facutá si sa spardetiu intiilia didiu du pa inti spargetiu adoelia, dupa a 2 spargetiu a 3 didu si atunci dupa a 3 didu vetiu aflá 3 Casane de Blaga prá Gaura nu va putietiu baga pe alt unde decit pe Cosiu si inluntru está o Gramada de oasa de Cerbu si de Bou usa sá nu o cautatiu ca e la Poala Dialului josu dela Cosu pana la usá está 200. de stinjeni acuma cindu veti tuna pra Cosiu in Gaura esta 3 Gauri, si asupra Gauri aiei mai mici está acolo o Polizá si in Poliza

A Domoglet, hol a Herkulesfürdő és Pecsenyeska határai egybeérnek, a jobb oldalról, a vashídtól felfelé a hegynek, ott van egy hely, mely Domogletnek neveztetik, ott van egy barlang 50 ölnyi hosszúságban lefelé mélyedve, és e barlangban van 3 fal emberi kéztől készítve, és a barlang maga igen nagyra alakítva; rontsátok le az első falat, azután a másodikat, utána a harmadikat, és akkor a harmadik fal mögött három üst kincset fogtok találni, a barlangba más úton, mint a kéményen keresztül, le nem mehettek és ottbent nagy halom szarvas- és ökörcsont létezik, az ajtót ne keressétek, mert az a hegyoldalban lent van, a kéménytől az ajtóig van 200 öl; majd midőn a kéményen át bementek a barlangba, három nyilásra akadtok, és a legkisebb

aia isu Varsate 16 trásti de Blaga la vedere afará, si cind tunatiu pra Cosiu josu in pesterá acolo esto o flasá de 800 de Galbini in Crapatura, si cind ai ajunsu la sidu intini la mina Driaptá e prins de Clianzu sidu acolo esta o Gaura in Clianzu ca o Gaura de Caciulá in Gaura aia ii bágatu 5 oce de Auru si o piatra in gura. Gaura si minjitu cu Varu sa nu sa cunoasca.

Topletiu.

Ilie Ruja din Prigoru Nr. 13,

Asisderea sieu sub skrisul sant dea anpreuna ku dumniavostra la lukrarea aceasta, numai din anduraria lui Ddieu sa avem norok.

Mathcievits Péter m. p.

nyílás fölött van egy lépcsőszak, hova szemlátomást 16 zsák kincs van kiöntve, és ha a kényen lehatoltok a barlangba, ott a hasadékban egy üvegben 800 aranyat fogtok találni, és ha majd az első falhoz értek, a jobb oldalon, hol a fal a sziklához van építve, ott egy hasadék, mint a sapkáé, mélyed a sziklába, abban a hasadékban van letéve 5 oka arany és egy kő annak szájában (?), a hasadék, hogy meg ne ismertessék, mészszel van betapasztva.

Topletz.

Ilia Ruja s. k. Prigorból 13. sz.

Hasonlag én alúlirott egy értelemben vagyok veletek e munkában, csak Isten kegyelmével szerencsések legyünk.

Mathcievits Péter s. k

Ezen eddig legtöbb pontjában koholmánynak bizonyult, eredetileg oláh, zagyvalék irat, mely az aláírt prigori egyén családjában őríztetett vala, adott első izben alkalmat b. Barco E. m. k. fürdőgondnoknak, az említett levélben érintett barlangnak a jelen évi husvétkor tudományos megvizsgálására. Az arról a hírlapokba is átment tudósítások folytán határozta el a délmagyarországi természettudományi társulat 1880-dik évi, április hó 15-én tartott választmányi ülésén, hogy annak, mint Délmagyarország területén levő objectumnak tüzetes felvételére, Themák Ede reáliskolai tanár, mint szakférfiú, kiküldessék.

Hogy pedig a délm. term. tud. társulat minél több tagjának a tudományos kirándulásban való résztvétel lehetővé tétessék, az o. államvasúttársaság és Tatarczy Károly herkulesfürdői főbérlő szives közreműködésökkel leszállított vasúti és fürdőidényi árak mellett, a pünkösdi ünnepekre kéjútazás rendeztetett a Herkulesfürdőbe.

A délm. természettudományi társulat által a tört. és régészeti társulat tagjai is, a két egyesület között fenálló szivelyes viszonynál fogva, a kirándulásban való részvételre meghivatván, az utóbbi egyesület titkára, több másokkal is amazokhoz csatlakozott.

A május 15-diki és 16-diki kéjvonatokon összesen mintegy 70 férfi és hölgy gyűlt össze Temesvárról a Herkulesfürdőben. Az idő azonban már az első estén, máj 15-én borult, és esőre változó volt. Másnap reggeli tíz órától délután négy óráig szakadatlanúl esett. A Herkulesfürdőt közvetlen környező, két parallel hegylánczra, melyek ugyancsak erősen pipáznak vala, sűrű felhőtömegek nehezedének.

A kirándulás a megvizsgálandó barlanghoz a kovetkező,

mint azutáni iskolai teendőink miatt rendelkezésünkre állott utolsó napra, május 17-dikére tüzetett ki.

A veszély azonban, melylyel a mind inkább tornyosult felhőkből keletkezhető eső fenyegetett, a férfiak közül is a legtöbbnek a barlang megszemlélésére kedvét szegte, a nőkre nézve pedig az odajuthatást nagyon kérdésessé tette.

A barlang megközelíthetésének félelmes voltát az „Ellenör" így ecseteli: „Több órai meredek út visz a barlang szájához. Eles, hegyes kövekkel borított út, igazabban vízmosás, hol pár hét mulva a meleg sugártól izzóvá lesz minden kő, ezrivel nyüzsög majd a scorpió, s bőven terem a mérges kigyók egynél több faja is. S ha véletlenül záporeső támad, a vízmosásból rohanó hegyi patak válik, mely leüti még azt is, a ki máskor és másként erősen áll a lábán." [1])

Ily kilátások mellett tehát a megállapított regelen, ½5 órakor, csupán a természettudományi társulat alelnöke, dr. Szalkay Gyula, a kiküldött szakember Themák Ede, a herkulesfürdői építő-vezér Jeschek Alajos, Weisz Sándor gyógyszerész, a délmagy. orsz. tört. és rég. társulat titkára, Pontelly István, a porosz Klenner Pál kőmives, a Ridwald testvérek: Lajos építő-felügyelő, meg Károly építő-pallér és ezek atyja és nővére: Antal s Anna és Jaborszky Maurícia kisasszonyok vállalkoztak a barlang megtekinthetése végett, az odavezető út fáradalmainak legyőzésére.

A kevés számú tagból álló társaság poggyászának, a szükséges fáklyáknak, az ásó, mérő, természettani eszközöknek, s a t. vitelére 16 pecsenyeszkai óláh fogadtatott fel.

Az út iránya, melyben ½5 órakor megindultunk, kezdetben ugyanaz, mely a b. Barco E. fürdőgondnok expeditiója alkalmával megvizsgált barlangról felvett, és annak leirásával Ormós Zzigmond főispán, a délm. tört. és rég. társulat elnökének beküldött térképen látható, melyet is szerzőjének szivességéből jelen füzetünkhöz mellékeltünk.[2])

Ezen út a Herkulesfürdőből a pályafőhöz, déli irányban kiindulva, amannak majorsági épületei mellett, a Cserna bal partján, a Pecsenyeszka helységbe vezetőre tér át.

Fél mérföldnyi menet után, a Domokled és Proláz (Virju) Collare hegyek közti Prolasuliunak nevezett völgyből, meredek sziklaszorulat 60 foknyi eséssel vezet egy

[1]) Esti kiadás. 238. sz. Budapest, péntek, 1880, május 21.

[2]) Kötelességünknek tartottuk az ezen térképen, és az általunk adott méretek közti némi eltérésekre, olvasóinkat figyelmeztetnünk.

óránál tovább fel a hegytetőnek, melynek megközelítését a bérczkerített, szűk hegynyilásba mosott nagy kőtömegektől a legapróbb kövecsig, rendetlenül egymás tetején heverő, metsző és szúró sziklatömbök, hömpölyök és törmelékek, valóban kínossá teszik.

„A völgynek lejtői legnagyobbrészt magas meredek sziklákból állanak, és a legkülönfélébb cserjékkel, páfrányokkal és egyéb hegyi virágos növényekkel vannak feldiszítve", mond Themák Ede jun. 15-ki szakjelentésében.

„A 100—150 méternyi magasságig függélyesen emelkedő sziklafalak oldalába, mintegy mesterségesen látszik odatüzöttnek a Prims Austriaca", jegyzi meg b. Barco E.[1]) ½8 órakor körülbelül 2—300 méternyi magaslatban, bükkfákkal borított kevésbbé lankás, szép fenlapályra értünk.

Az eddigi meredek út követ it itt bokáig érő lehullt falevelek, a baloldali lejtőt „rétegfejekhez hasanló sziklatuskók" váltak fel. Ezek közepette előbb balfelől, majd jobbról pásztorkarámok tünnek elő füstös, setétszürke külsejökkel a regényes vidéken érdekesen szétszórtan.

A második karámnál északfelé, 50 foknyi lejtőre kelle ismét fél órán át felhatolnunk, honnan a mellékvölgy lejtőjén keresztül, a fővölgynek majdnem vízszintes baloldalán északnyugotnak haladtunk.

Itt az összevisszaszakadozattan és sűrűn egymás mellett és fölött fekvő szikladuczok és a viharok által ledöntött fák között, a járás minden lépésnél életveszélyessé válik.

Szakértőnk, Themák Ede véleménye szerint, ki e vidéken a fa drágaságáról hallott panaszokat, legczélszerűbb volna az amúgyis halomra korhadó fakincset, faszénné égetve értékesíteni.

A vadregényes hegyvidék innen nagyszerűségének meglepő fordulataiban valóban bámulatra ragadó. Szemünk előtt a távolban változatos lánczolatokban, vad képződésű menetekben és széles tömegű ágozatokban nyúlik el 2000 méternél magasabb bérczormaival a vakító fényű Domoglet; vele szemközt és oldalt, mintegy másfél ezer méternyi magas, szakadozott tezőzetekkel, párhuzamos lánczolatokban terül el a Serbán, melynek meredélyén tátong az általunk heresett barlang; míg az óriási hegyképződéssekkel szemközt, a Cserna jobb partján elvonuló hegyalakulások, zárják be e borzóasztó szép panorá-

[1]) V. ö. „Schilderung der neuentdeckten Höhle am Domoglet (Herkulesbad) von Baron E. Barco. k. ung. Badeverwalter. 1880. Druck und Verlag von J. Handl, Orsova." 4. l.

mát. Innen ismét félóráig tartott újabb kínos vergődés után katlanszerű örvény szélére, hol egy vigyázatlan kicsuszamodás, menthetlenül a mélységbe sodor le, — czélunkhoz jutottunk.

E katlan jobb felén vezet egy keskeny ösvény a barlanghoz, mely fölött mintegy 10 m. magas és körülbelül ugyanoly széles párkányzat mered ki a sziklafalból s alatta a bemenet tárul fel a barlang nyilásához.

½9-et mutatott az óra, midőn ide vergődtünk.

A Herkulesfürdőben maradt többi temesvári kéjkirándultak egyike-másika hihetőleg már felocsúdott ekkor súlyos álmából, melyre lidércznyomásként nehezedhettek a b. Barco E. által kiadott röpiratban általok az előtte való napon olvasott, egyes borzongató scenák a barlang és az odavezető út nyaktörő részleteiről, s közülök nem egy lélekzhetett fel könnyült kebellel azon boldogító öntudatban, hogy sem az álmában útközben kitört felhőszakadástól megáradt vizmosás nem sodorta le halálosan őt a görgeteg sziklahasábok közé; sem a barlangban bent, az ő elfogadására várt antidiluvianus dinotherium, vagy palaeotherium magnum kisértő párájának barátságos öleléseitől, nem szoríttatott agyon.

A Domoglet nyugoti lejtőjének közepe táján, 50 méter hosszuságban elnyuló, kopár sziklasánczhoz hasonló falban hasad fel azon csúcsíves, kapu alakú bemenet, ha úgy tetszik, tornáczboltozat, a mely alatti 40—50 □ méternyi tér „mindkét oldalon a boltozattal összefüggésben levő mészkő réteg által védve," a kissé elcsigázott kutatoknak rövid félórára pihenésül szolgált. „Hűvös, mintegy pinczéből fuvalló légvonat érezteti azonnal a barlang közellétét," mond b. Barco E. leirásában.[1])

A meglehetősen fáradt társaság tagjai, magyarok, németek és oláhok, a felszított és vígan lobogó tüz lángjai köré letelepedve, mint azonegy haza fiai, a testvéries egyetértés és jó kedv nevében, rövid reggeli mellett üríték a haza dicsőségére poharukat a fenséges vadon e kietlen hajlékában, melyet a történelmi társulat titkára magyar beszéddel felavatván, a társaság ünnepélyesen a tudomány birtokába vett.

Az előcsarnok hátsó végén 6 méternyi szélességben és 2 méternyi magasságbau tárul fel ívszerűen a barlang tulajdonképeni nyilása.

Themák Ede felvételei szerint a barlang e vízszintes irányú bemenetének „teteje szögzugosan menő, kiszögellő nyúl-

[1]) V. ö. U. o. 5. l.

ványokkal bír. 3 méternyi távolságban a boltozat alacsonyabb, s innen 4—5 méternyi hosszuságra lehajolva kell menni, amennyiben itt a magasság 0·7 és 1½ méter között ingadozik; mindkét oldalon a tető csak lassan ereszkedik alá, minélfogva itt a barlang járatának szélessége 10 és 30 méter; magassága pedig 1 méter és 20 cm. között változik; 10 méternyi távolságban a barlang különösen magasságban nagyobb dimensiokat vesz és ürben folyvást növekedik.“

Meglepők az ezen nyugat-keleti, majd kissé északnak forduló bemeneti folyosón, innentől kezdve jobbra-balra ujabban tátongó, kisebb-nagyobb nyilások, bemélyedések és üregek, melyektől az egész barlang minden irányban áthasogatva látszik lenni.

„Vagy 45 méternyi távolságban“ Themák Ede méretei szerint, „jobb kéz felől a boltozat tetején, fölfelé vezető tölcsér-alakú mélyedés van, melynek tetejét a fáklyák és gyertyák világítása daczára sem vehetni ki. Idáig a barlang alja földdel borított, mely fekete színű s nagyobbrészt víztől bemosott. A barlang szájától már vagy 10 méter távolságban kezdődik a csepkőképződés, mely eleinte gyérebb; de később oly mennyiségben lép fel, hogy az egész barlang, mintegy ki van vele bélelve.“

60 méternyire a barlang elejétől kezdve, a méretszámokat mindig a kiküldött szakférfiú Themák Ede felvételei alapján készült és nekünk használatra szivélyesen átengedett jelentése nyomán közölve, van a barlangba vezető folyósó jobb oldalából kikönyöklő, és a templomihoz hasonló képződésű szószék, mely baldachinos tetejével „a fal oldalából 3 m. magasságra kiszálló mészkő-alkotmány, 1½ méter átmérővel és ½ méternyi vastagsággal.“ Ez egészen be van vonva csepkőképződménnyel, s alúlról 30 cm. vastag csepkőtalpon emelkedik.

Hol maga a természet alkot Isten után urának, az embernek ily nem várt díszes emelvényt, hogy nemesebb érzelmeinek és gondolatainak kifejezést adjon: lehető vala-e ott ellentállni a csabító meghivásnak és fel nem szállania kivált egy tanár-papnak azon cathedrára, melyen más körülmények között, az Úr házában oly biztosnak és otthonosnak érezheti magát: hogy a természet ezen nagyszerű, ismeretlen épületében, tán évezredek óta készült szószékről adjon kifejezést a sajátosan meglepett társaság benső meghatottságának, melyet a rejtelmeikből fokozatosan kikelő tünemények benyomása, a természet erőinek százados alkotásai tőnek midnyájunk képzeletére?

A titokzatos csend e rejtelmes birodalmában, a sustorgó

fáklyák fényétől nyugalmukból felvert setétség kavargó felhői, s a közbe-közbe kimért törvény szerint a kövekre leeső vízcseppek csattanásai között elhangzott, és a pillanat redkívüliségéhez, — mely a középkorban valamely ábrándos és üldözött felekezet isteni tiszteletére következtethetett volna, — alkalmazott beszéd köztetszésre talált, és a szószék azonnal annak magyar beszéddel első felavatója, e sorok irójának nevére, keresztelteteti el.

„Feltünő azon körülmény", mond Themák Ede további szakjelentésében, „hogy a barlang csepkőkéreggel csaknem ki van bélelve; a felülről lefelé csüngő csepkövek, vagy stalagtitek igen gyérek, ezek leginkább csak egyes, az oldalfalakban levő mélyedésekben, vagy a kisebb mellékbarlangokban találhatók. Azonban az oldalfalak, valamint a barlang feneke csepkőkéreggel egészen bevonvák. A barlang alján igen gyakoriak az óriási stalagmitek, melyek közt különös alakzata által feltünik egy, mely Pontelly István szószékétől nem messze, tökéletes kúphoz hasonlít. Alja 1 m. átmérőjü; magassága ½ m.; de tetején teljesen gömbölyü, 8 cm. átmérőjü és 10 cm. mélységü mélyedés van, melyet a felülről leeső, egyes vízcseppek vájtak ki. Hasonló képződményt egy barlangban sem láttam; sőt a barlangokról szóló leirásokban sem olvastam ilyen tüneményről. Itt tehát a felülről csepegő víz alkotta a stalagmitet, melynek egy részét ismét a felülről leeső cseppek oldottak fel, vagy mechanikus módon megint eltávolitottak."

Themák Edének e tüneményt magyarázó elmélete a délmagyarországi természettudományi füzetekben amúgyis bővebben közzé fogván tétetni, azt jelentésének az itt talált vízgyöngyök és mésztejről szóló geologiai részével együtt legalább jelezni jónak láttam.

Azon ponthoz, a folyosó lejtőjéhez érkeztünk ezután, melyre tökéletesen ráillenek b. Barco E. röpiratának[1]) e szavai: „Megvagyok győződve, hogy mi mindannyian kissé el voltunk fogódva, és a barlangba különös hangulattal léptünk; mert a baljóslatúlag ránk meredő éj; a hallott ecsetelések és regés elbeszélések a barlangban elrejtett kincsekről, és egyéb várakozásainkhoz kötött kilátások oly benyomást gyakorolnak az emberre, mely még a legközönyösebbre sem lehet bizonyos behatás nélkül."

Idáig az eddigi nehézségekkel velünk kitartón megbirkozott nők is eljutottak. A további helyzett feletti uralom azonban

[1]) V. ö. U. o. 5. l.

mostantól kezdve nemcsak a nőkre, hanem több velünk idáig hatolt férfiúra nézve is kétessé kezdett válni.

Az ezen helytől szemlátomást valamennyire északnak forduló barlang hatalmas kiterjedésű arányokban nagyobbodik elannyira, hogy messzire távolodó körrajzait vagy húsz fáklya fénye sem képes némileg is bevilágítani. Más részről a láthatlanba szélesedő öblének baloldalához forrt és a szó szóros értelmében a szédítő, setét űrben függő lejárója eleinte 10, majd 30, 40, 50 sőt 70 foknyi hirtelen eséssel hajlik lefelé, míg annak jobb oldalán elképzelhetlen mélységű, koromfekete örvénynek éjszakája tátong hajmeresztőleg elénk.

A lejuthatást a természet által oly nyaktörőleg alkotott ezen lépcsőlejtőn mind életveszélyesebbé teszik a rajta egyenetlenül alakult, és szórványosan embernagyságot felülhaladó sziklatuskók, melyek a csepvíztől nedvesek, nyirkosak levén, miattuk az egyenes járásnak végre mászásba kell átmennie oly vigyázattal, mely nélkül valamely bizonytalan lépés következtében történő kisiklás, menthetlenül a setétség e birodalmának rettentő mélységébe temetné a sikamlós talajról legördülőt.

Az ereszkedő legmeredekebb pontjánál, az előbbrehaladást meghághatlan mészkősziklatuskó állja el, mely akként támaszkodik szomszédjára, hogy alatta csak hason csúszva lehet keresztül jutni. „A csepkőréteg, melylyel itt minden tuskó be van vonva, nem fehér színű, mint a barlang elején levők, hanem feltünőleg vöröses. A tuskó szorulatból, 3 méter hosszúságra terjedő hason mászás után, kibújva, azon nevezetes ponthoz jutni, melyről, mert az ember a legnagyobb veszélyről és környezetéről is megfeledkezve csak magával van elfoglalva, b. Barco E. így nyilatkozik: „A kínzó próba kiálltával azon helyre érünk, mely valóban vészesen imponáló lévén, reá egyedül olyan egyének léphetnek, kik absolute mentek a szédüléstől, t. i. azon méter szélességű csepkőlapra, hol csupán néhány személy férvén el állva, vagy guggolva, a legnagyobb vigyázat kivántatik, nehogy az ember a bizonyos halálnak menjen elébe[1]).

A legszigorúbb terv szerinti, szakszerű, pontos vezérletnél fogva, ezen 5—8 □méter széles, de szintén egyenetlen dudorodású, nedves mészkőtáblán, csupán a szakférfiak és az ezeknek a következő barlangba kötélzeten való leeresztésére kivántató nyolcz ember, az ahhoz szükséges eszközökkel foglalt helyet. A többi fáklyás egymástól egyenlő távolságban fel a lejtő fokáig

[1]) V. ö. U. o. 7. l.

helyezkedék el, — a barlang megvilágítása végett. Ez azonban, — bár inkább a hosszú, meredek sziklalépcsőzet tuskófokain, égő szövétnekkel kezökben guggoló bányarémek festői képét tünteti vala fel, — hiú kisérletnek bizonyult, mert a fáklyák alig néhány lépésnyi kört világítottak be.

Ezen kőlapról, hol mintegy a levegőben függve érzi magát az ember, a kilátást b. Barco E.[1]) következőleg ecseteli:

„Közvetlenül előttünk az alsó barlangba vezető katlan, a szédítő örvény tátong, melynek körrajza és nagysága maga hatalmas benyomást gyakorol az emberre; balra a másik torok, mely kéményalakúlag szintén az alsó barlangba szakad; az akna ellenkező oldalán mély homályban látszik a felső barlang folytatása tetemes, de jelenleg még elérhetlen kiterjedésben. Bár mindnyájunknak kezében gyergyák és többekében fáklyák is égtek, a világítás mégis nagyon korlátolt vala elannyira, hogy a barlang terjedelmének csupán általános körrajzát vehettük ki, mi mégis elegendő volt arra, hogy annak nagyszerűségéről meggyőződjünk. E látvány nagyhatású; a barlang itt 25—35 m. magasságot ér el, szélessége 20 méternél továbbra terjed. A legkülönösebb sziklacsipkék, hajlatok, mellékbarlangok fülkék és a grotesk alakú stalaktitek az egésznek sajátszerű, borzalmas jelleget kölcsönöznek, és annak különösen az utóbbiak ritka díszítményéül szolgálnak; mindez az absolut setét háttér által fokoztatik s azon irtóztató csend által, mely ezen, minden organicus élet nélkül szűkölködő, komor és elhagyott űrben uralkodik!“

Az 5—8 □ m. terjedelmű és a beláthatlan éj felett mintegy szabadon függő sziklaerkély bal oldalán, hol az a barlang falából kikönyöklik, van azon alig 1 m. átmérőjű nyílás, melyből a leereszkedés a második barlangba történik.

Az első, ki a kötelet czombjai köré ülésül csavarva, azt a derekán viselt övhöz erősíté, a barlagba már a b. Barco E. expeditiója alkalmával is leereszkedett értelmes porosz, Klenner Pál volt, ki a Herkulesfürdőben az építkezések körül van elfoglalva.

A jelen leeresztésnél a vezérlettel Ridwald Károly bizatott meg, mely alkalommal a kötelet 8 erős oláh tartotta, kik a mélységből fel-felhangzó parancsszóhoz a legpontosabban alkalmazkodtak. 3½ percznyi halálcsend után, mely a lélekezetet is az aggályos várakozókba fojtotta, Klenner jelt adott, hogy

[1]) V. ö. U. o. 7. l.

földet ért. Ekkor a 33 méter hosszúságot mutató, vastag kötélhez vékonyabb köttetett, melynek végét Klenner, míg a vastagabb felhuzatik vala, lent tartotta, hogy ez a következő leszállónak utmutatóul és fogódzóul szolgáljon.

A második, ki a szakférfiak közül a leszállásra magát elszánta, a délmagyarországi természettani társulatnak becsvágyó és tudományszomjas alelnöke, dr. Szalkay Gyula volt. Leereszkedése 3 perczet igényelt. Ridwald, ki eddig a commandót vezette, roszúl levén, helyét elhagyá és a barlangból eltávozott. Klennernek pedig a barlangban lent nemsokára fogai kezdettek megfájdúlni. Szalkay a kiszögellő stalaktitektől, daczára a leereszkedésnél való leggnagyobb vigyázatnak, megsérülvén, több sebből vérzett.

Míg dr. Szalkay Gyula az alanti barlang méréseivel volt elfoglalva, Themák Ede ugyanazokat részint a felsőben eszközölte, részint velem és Weisz Sándorral a mészkőlapon foglalt helyet, hol a 7°-nyi R. bányalégben, és az egyre csepegtetett, nyirkos sziklaaltánon reggeli 9 órától délutáni 3-ig, az alsó barlangról nyert adatokat jegyezgettem.

E sziklapárkányt, melyen át is fáztam, és a rajta levő leereszkedőt utóbb Themák Ede nevére keresztelték. A hátunk mögötti kápolnaszerű csepkőképződményt b. Barco E. nevével, ki mint az általa előttünk szervezett expeditio szakvezére szintén idáig hatott, kivántuk megörökíttetni.

A dr. Szalkaytól vett értesítések és az általa eszközölt egyes rajzok szerint, a csepkőképződmények leggyönyörűbbek és terjedelemre, mint meglepő változataikra nézve, a legnagyobb formátiókban lépnek fel ezen alsó tractusban, mely nem egy második barlang, mint azt b. Barco E. szintén csak az annak felső részétől való megkülönböztetés végett nevezi röpiratában; hanem tulajdonképen az első barlangnak, az annak bal oldalához forrt függő kőhíd-részlet által, ha így szabad nevezni, megszakasztott folytatása, mely kezdetével a barlang jobb felén közbeeső akadály nélkül, teljes egységében vehető ki.

A barlangnak a mélységbe nyúló része, annak baloldali sziklakapaszkodója alatt is elterjed, és nem éjszakkeleti irányú, mint azt Ringeisen bányamérnök a husvéti kirándulás alkalmával, mágnestűjével hiányosan meghatározta, hanem dr. Szalkay Gyula észleletei szerint ugyanazon irányban terjed a felsővel, melylyel összefüggő egészet képez. A feneke ennek is összevissza van hasogatva s lejtői a felülről leesett és csepkőréteggel bevont mészkőtuskókkal elborítva.

Itt vannak azon feltünően érdekes csepkőképződmények, melyekről az Ellenőrben[1]) a következőket olvassuk: dr. Szalkay Gyula „felmérte hosszában és széltében a tekervényes és titokzatos barlang ezen nevezetes részét; tüzetesen megvizsgálta alkatrészeit és beosztását, s érdekes jegyzéseket tőn tapasztalatairól. Egy bámulatosan szép csepkőalakzatot, mely kárpithoz hasonlít s rajzában vetekedik a brüsseli csipkegyártás legremekebb termékeivel, Temes megye főispánja, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat elnöke, Ormós Zsigmond úr, országosan tisztelt nevével díszített fel; egy kápolnaszerű mélyedést viszont városunk polgármestere és a délmagyarországi természettudományi társulat elnöke, Török János tiszteletére Török kápolnának nevezett el. Az egyik szöglet, ahol egy gyönyörű szószéket formált a természet szeszélye, Kossúth Lajosra kereszteltetett.“ Végül a középen levő csepkő-asztal Jeschek Alajos építész nevét kapta.

B. Barco E. kápolnájától, — melynek tövében, a többször említett keskeny kőlap tuskóin, egész napon át szállásolva, regisztráltuk a kapott adatokat, — a barlang tulsó oldala 30—50 méternyi messzeségre távozik; magasságban legtovább 50—80 méternyire emelkedik, lefelé 33—40 méterre mélyed, mi a barlang fenekétől fogva a tetőig, a magassági arányok különbözősége szerint, egyetemesen 80—120 méterre tehető.

Megjegyzendő, hogy ezen magassági méretünk, melynek tüzetes kiszámításához nagyobbszerű készülékek kivántatnak azoknál, amelyek felett mi rendelkeztünk vala, pusztán szemmérték után történt.

Délben kisértetiesen megrázó momentum állott be. Dr. Szalkay a kezében tartott kalapácscsal, a barlang alsó részében Ormós Zsigmond függönyét verve, tizenkét órát harangozott. Mintha sírból, vagy rémes álmak honából jönne, csontot és velőt rázó volt a hang. Az éles, bűvös harangszó áthatotta az egész barlangot, mely, mintha a teremtés óta először riasztatott volna fel síri nyugalmából, menydörögve hangzott fel ijesztő, setét rejtekeiből. A megrendítő harangzúgás, mint a vész sírása, helyzetünkben kit nem emlékeztetett volna a legünnepiesebb „Áve Máriára?“

Délután a dr. Szalkay jelentése szerint, a barlang alsó részében tetemes mennyiségben felhalmazott csontok egy részének felhúzásával valánk elfoglalva.

Ezt nem a párkányzat baloldali nyílásán, hol az egyének

[1]) Esti kiadás. XII. f. 238. sz.

leeresztése történik, hanem az amaz előtt egész szélességében elterülő nagy ürből, — a mélységben a csontokkal megtöltött és felhúzott zsákok segítségével, — eszközöltük.

„A felhúzott csontok között", mond Themák Ede többször idézett szakjelentésében, „volt 8 darab lábszártöredék, melyek valószínűleg legnagyobb részt szarvascsontok, 3 lapoczka, 2 csípcsont, 2 állkapocs, 1 mészkőkéreggel bevont szarvas fej, 2 agancs, az egyik mészkőréteggel egészen bevonva, s még nem vagyok bizonyos, ha csakugyan agancs-e? Ezeken kívül felhúzatott még egy kis ragadozó feje, valószinüleg nyestfej (Steinmarder) és egy *t*ulokfej. Legérdekesebb azonban két embercsont töredék: az egyik homlokcsont, a másik pedig nyakszirtcsont egy része, az úgynevezett ikcsont."

„Ezen csontok, ámbár a mostani kor maradványainak látszanak, nem zárják ki azon lehetőséget, hogy köztök a későbbi szakszerű meghatározás olyanokra is akadhat, melyek előbbi korban, talán a diluvium és alluvium közti időszakban éltek."

A b. Barco E. által Ormós Zsigmond főispán és társulati elnöknek beküldött kiváló szarvasagancs, és a barlangból általam hozott harmincz darab fehér és piros színű, szép kőzeten kívül, még három feltünőbb csontdarabot is, miket szintén ott gyűjtöttem volt, mutattam be jelen évi közgyűlésünkön, melyek azonban a többi szintén ott kiállított, ujabb leletekkel együtt tüzetesebb meghatározást igényelvén, a mostani idő rövidsége miatt, mint a titkári jelentésben is kiemeltetett, a jövő választmányi gyüléseken fognak, tökéletesen meghatározva és megállapított sorrend szerint, bemutattatni.

A nevezetesebb leletek közé számítandó természetrajzi inkább, mint archaeologiai szempontból, a dr. Szalkay Gyula által a barlang alján felfedezett 9 drb. sárga színök után ítélve, hihetőleg anophthalmosz rovar, miket azonban hazatértünkkor az azokat vivő oláh, a természettudományi észleletek legnagyobb kárára elvesztett.

Míg a dr. Szalkay Gyula által az alsó barlangban talált leletek felhúzásával és biztosításával valánk elfoglalva: azalatt Themák Ede a barlang mellékágait vizsgálta és mérte meg. A leereszkedés helyén, oldalt a háttérben, tölcséralakúlag vezet felfelé, majdnem függélyes irányban, 20 méternyi magasságra, a legnevezetesebb mellékág, melynek felső vége gyönyörűen van kidíszítve, s a hová egy oda felkúszott oláh által a stalagtithez erősített kötélen, Themák Ede és a visszatért Ridwald is felemelkedének.

Ezek végeztével Klenner Pál és végre dr. Szalkay Gyula, midőn az óra már négyre járt, és a barlang dohos levegője mind kellemetlenebbé lőn: az utolsó érdekes lelettel, „egy mohféle növénnyel," mely Themák E. szerint, „eddig még meghatározva nincsen; de mindenesetre rendkívül érdekes, mert tudtommal," úgymond, „ily mélyen fekvő helyen oly növény élete nem ismeretes" — nem ugyan a nyíláson keresztül, ahol leeresztetett; hanem szintén a kőpárkány előtt meredő mélységből felvonatott.

„A társulati tagok és vendégek" mint az „Ellenőr" [1]) helyesen megjegyzé, „azzal jutalmazták az ő nemes önfeláldozását, hogy a barlangból kimerülten visszatérő tudóst felkapták a levegőbe s az egészet róla ünnepélyesen és örök időkre Szalkay barlangnak keresztelték el."

A harmadik barlangnak azonban, — melyet Klenner Pál bátor poroszról, ki a husvéti expedio alkalmával oda le ereszkedék, neveztünk el, — tudományos megvizsgálását az első két részének kimerítőbb felvételével, — az idő rövidsége, és az arra szükséges eszközeink elégtelensége miatt, — kedvezőbb alkalomra kelle elhalasztanunk. Valamint az úgynevezett második barlangot, az oda húsvétkor leszállt Ridwaldról, úgy a harmadikat, a szintén akkor abba lereszkedett Klennerről, kivántuk a tudományos világban elneveztetni.

Archaeologiai szempotból nem találtunk ugyan, mint Lartet a lamezani fensík aurignaci barlangjában, rhinoceros tichorichinus-, barlangi hyena-, medve-, vagy rénszarvas-csontokat ezek kortársa, az emberével egyenlő mennyiségű légenytartalommal; —

sem Desnoyers-ként, a chartres-i Saint-Prest plioczén-kori homokrétegéhez hasonlóban, rhinoceros leptorhinust, — bemesztve; vagy mint ugyanott Bourgeois ugyanazonkori furókat és vakarókat; —

sem mint Capellini a Siena melletti Monte Aperto agyagrétegeiben a balae notus-ból emberi eszközzel levágott csontokat — a Quatrefages-nak jégkorszaki toscanai emberéhez hasonlóval; —

nem akadtunk, mint Tardy Aurilacnál (Auvergne) a dinotherium giganteum és machairodus latidens kovaszilánkok közti mioczén kori maradványaira; sem Delaynay-nek, a (Maine és Loire közti) Pouancè melletti

[1]) U. o.

ugyanazon rétegben, halitherium fossilé-je levágott oldalbordája mására;

de találtunk geologiai tekintetből nem érdeknélküli olyan csepkőbarlangot, mely bámulatos szépségű és terjű képződményeinél fogva, ismét az „Ellenőrrel“[1]) szólva, megérdemli: „hogy a kultuszminiszterium vagy akademia néhány száz forintot bocsátana a délmagyarországi természetrajzi társulat rendelkezésére, hogy amit annak néhány tagja ily önfeláldozással kezdeményezett, ugyanoly dicsőséggel folytatható és befejezhető is legyen. Minden jel s apró körülmény a helyszínén arra mutat, hogy e barlang óriási terjedelemmel bír, s megérdemli a tudományos átkutatást, de nagyobb stylben és megfelelő apparatussal ezt saját pénzerejével az itteni természettudományi társulat képtelen eszközölni. Szakképzett, arratermett, lelkes és vállalkozó tagjai a nagy munkához fölös számmal vannak . . . . . A kormány, vagy az akadémia feladata előteremteni a szükséges összeget is s megkímélni mindnyájunkat a szégyentől, hogy mint már annyiszor, most is megelőztessünk s francziából vagy németből kellessék majd átfordítanunk magyarra ez érdekes barlang hű, pontos, körülményes leirását és méltatását.“

A röviddel négy óra után felkerekedett társaság tagjai, — miután még a barlang jobb és bal felén elérhetlen magasságban levő s azért eddig kikutathatlan két nyílást, a barlangig velünk kitartón felhatolt két kisasszony Murícziа és Anna nevével díszítek fel, — 8 órakor érkezének vissza a leírt vesződséges úton, kevésbbé-többé kifáradva, a Herkulesfürdőbe; hol Tatarczy Károly főbérlőnek, kié a főérdem expeditiónk létrehozatalában, — miért is nevét a barlang első része viseli, — azonnal szívére kötötték, hogy világhírű fürdőnk érdekében el ne mulassza odahatni, hogy osztályai a Szalkay barlangnak, mely direct összekötő út által a Herkulesfürdő nagy közelségébe hozható, mint oly meglepő kirándulási hely, melylyel egy európai fürdő sem fog dicsekedhetni, ha már magasb érdekből nem, legalább önhaszon tekintetéből, néhány ezer forintnyi, magát hamar kifizetni fogó költséggel, egyelőre csupán egyszerű csiga lépcsőzettel kapcsoltassanak egybe, hogy így, amit egy művelt európai nemzet sem fogna elmulasztani, a barlang az ő részeivel az utazók és fürdővendégek számára kényelmesen megközelíthető és megtekinthető legyen!

[1]) U. o.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1880. április hó 28-án. Elnök: Ormós Zsigmond főispán.

Jelen vannak a választmányi és a társulati tagok közül: Pontelly István, titkár; Varjassy Árpád, altitkár; dr. Niamessny Gyula, ügyész; Odor Samu, pénztárnok; Ardeleán György, Barách József, Derera Israel, Folly Emil, Horváth Pius, Korbonics János, Marx Adolf, dr. Reiner József, Stancsa Gyula, Tárczay József, Tordai György; a karzaton mint vendég Áldor Imre és a történelem-régészeti tudományok iránt érdeklődő ifjuság tetemesb számmal.

Elnöklő főispán a gyűlést, annak tagjait üdvözölvén, megnyitottnak nyilvánítja.

Erre a jelen évi márczius havi választmányi ülés jegyzőkönyvét Varjassy Árpád altitkár felolvasván s az hitelesíttetvén, Pontelly István titkár az ama gyűlés óta felmerült ügyek és állapotokról jelentését következőleg terjeszté elő:

Tisztelt választmány!

I. Társulati életünk fejleménye tekintetéből, az annak ügyeit illető mult havi választmányi határozatok értelmében foganatosított intézkedésekre nézve van szerencsém jelentenem, hogy a közelgő évi közgyűlés sorrendje s ünnepélyességének előleges megállapítása végett kinevezett bizottság értekezleti jegyzőkönyve, annak a jelen gyűlésen való előterjesztése végett, elkészült; a társulati „Értesítő“ VI. évfolyamának II. füzete kinyomatván, az a mellécsatolt és egyesületünk költségén kiadott „Régészeti Káté“-val együtt az egyleti tagoknak pontosan megküldetett, a többi példányok szétosztása feletti rendelkezés a közgyűlés számára tartatván fen; a mult havi gyűlésen bemutatott régiségi, érem és könyvadományok pedig, szakszerinti leltározás mellett, illető helyeikre eltétettek.

II. A muzeumunk gyarapítását elősegítő adományok közül felemlítem

a) a még titkár elődömnek Schwerer vám- és adóőri felügyelő által beküldött 9 drb töredékét egy nagy vázának, mely a kubini várföldnek leomlása alkalmával a később leapadt vízből halásztatott ki s melynek egyik cserepe átfúrt füllel van ellátva,

b) Az ugyanattól egy Borcsán talált lópatkót.

c) A szintén tőle küldött 10 drb római és 3 török érmet.

d) Buziási Eisenstädter Ignácz egy I. Lipót-kori ezüst tallért.

e) Neustadt Ernő jegyzőjelölt egy Báthory István lengyel 3 ezüst garasost és egy Mária Terézia rézpénzt.

f) Glauber Ignácz E. egy szántás alkalmával lelt római (Hadrianus) ezüst érmet.

g) Glatz Jánns levéltáros egy 1800-diki 5 forontos osztrák bankót.

h) Mayer György gymnasiumi VIII. osztályú tanuló egy Kossuth 10 és 2 forintos és egy 15 pengő krajczáros bankót.

i) Ugyanaz idecsatoltan egy Severus kettétört római rézpénzt.

j) Weil Adolf gymnasiumi VI. osztályú tanuló 2 drb Constantint, 11 drb újabb romániai és szerb pénzt, végűl egy ólom emlékérmet, melynek előlapján a babérkoszorúzott magyar korona körül ezen felirás: „Éljen a haza," hátsó lapján pedig szintén bakérkoszorúban: „Emlékül az 1865. évi országgyülés megnyitására Pesten" olvasható.

g) Sternfeld Izidor gymnasiumi IV. osztályú tanuló egy réz emlékpénzt, melynek avers felén IX. Pius pápa mellképe körül „Pius IX. Pont. Max." és revers oldalán az Immaculata képe körül ezen felírás van: „O Maria per noi — pregate," 1830.

l) Schwing Károly 5 drb osztrák újabbkori rézpénzt.

m) Fürst Ferencz gymnasiumi II. osztályú tanuló 14 drb újabb osztrák rézpénzt.

n) Feilhauer Hugo gymn. II. osztályú tanuló egy újabb romániai rézpénzt.

o) Odor Szontagh Béla egy újabb magyar rézérmet.

III. Könyvtárunkat a következő munkák gyarapítják:

a) „Die Siebenbürgischen Münzen des fürstlich Montenuovo'schen Münzencabinets. Beschrieben von A. Hess. Mit 6 Tafeln. Frankfurt am Main. 1880."

b) Verzeichniss der zur fürstlich Montenuovo'schen Münzensammlung gehörigen verkäuflichen numismatischen Bücher. Frankfurt am Main. 1880."

c) Haan Gusztáv II. reáliskolai tanulótól: „Neueste und beste Anweisung zu Briefen. Bamberg und Würzburg. 1776."

d) Schwing Károly VI. oszt. tanulótól: „Continens selecta, curiosa, iucunda et omni fere homi num statui utilissima Naturae et Artis Arcana. Ex variis authoribus, excerpta et plurima ipso usu comprobata. Editio secunda. Cassoviae. 1714."

Ezek képezvén, t. választmány, előterjesztésemet, kérem, hogy azt figyelembe venni szíveskedjék.

* * *

A titkári jelentést a választmányi gyűlés helyeslőleg tudomásúl vevén, az adományaikkal muzeumunk gyarapításához hozzájárultaknak, — ugymint Schwerer vám- és adóőri felügyelő, buziási Eisenstädter Ignácz, Neustadt Ernő, Glauber Ignácz és Glatz János uraknak; nemkülönben Mayer György, Weil Adolf, Sternfeld

Izidor, Schwing Károly, Fürst Ferencz, Feilhauer Hugo, Haan Gusztáv és Odor Szontágh Béla gymnasiumi és reáliskolai tanulóknak jegyzőkönyvi elismerést és köszönetet szavazott és a beérkezett adományoknak illető helyökre való eltételét elrendelte.

Ezt követte Odor Samu pénztárnok előterjesztése az egyesületi pénztár állapotáról, miből kitetszik, hogy a tagdíjaknak időközi befolytával 360 frt 22 kr. áll készen a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 2736 frt 76 kron kivül. A pénztári jelentés helyeseltetvén, tudomásúl vétetett.

A pénztári jelentés előterjesztése után felolvastatott a jelen évi, vagyis kilenczedik közgyűlés megtartása módazatainak megállapítására kiküldött bizottság jegyzőkönyve, melynek javaslata alapján elhatároztatott, hogy az idei nagygyűlés **f. évi junius hó második napján**, vagyis az említett hónap első szerdáján, délelőtt 10 órakor veszi kezdetét, s az erre nézve szükséges intézkedések megtehetése tekintetéből május havában ülés nem tartatik; továbbá a nagygyűlés ünnepiességével egybekötött egyéb intézkedések megtételével Kapdebó Gergely megyei h. főjegyző és Varjassy Árpád altitkár bizattak meg. A közgyűlés feladata leend az évi számadások megvizsgálása és új tisztviselői választás is.

Miután még Odor Samu egy, a Praenesill Ernőtől muzeumunk számára adományozott alibunári nagybecsű bronz-leletet mutatott be; Pontelly István titkár, a más tagtársak felolvasásai miatt félbeszakasztott Visegrád czímű hosszabb történelem-regészeti megkezdett tanulmányát Visegrádról, mint az országnak 1310—1350. fővárosáról, folytatólagosan adta elő. A választmányi gyűlés, mint egyéb alkalmakkor, jelenleg is élénk érdeklődéssel hallgatván végig a felolvasást, azt köszönettel fogadta.

Végül, minthogy inditványok nem tétettek, a tárgysorozat kimerült s az ülés bezáratott.

Kilenczedik évi közgyűlés 1880. junius 2-án.

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ tagjai, mint vidékünkön az intelligentia minden osztályai és köreinek képviselői, jelentős számban, és a történet-régészettudományi kutatásoknak és fejleményeknek délvidékünkön elért eredményei iránt, az idei társulati évben is fokozódott érdeklődéssel gyülekezének egybe a nagygyűlés kitűzött napjára, a Temesvárott lévő megyeház nagy tanácstermében, hogy a nagygyűlés előtt már szétküldött meghivókban megállapított programm fontos pontjaihoz képest, a szükséges intézkedések közreműködésükkel megállapíttassanak és az egyesület egész évi munkásságáról maguknak kimerítő, tiszta áttekintést szerezzenek.

Pontban 10 órakor lépett az egyesület elnöke, Ormós Zsigmond főispán, a jelenlévők éljenzése között, a terembe, hol a társulat többi tisztviselői: Rácz Athanász alelnök; Pontelly István titkár; Varjassy Árpád altitkár; Odor Samu pénztárnok és dr. Niamessny Gyula egyleti ügyész mellett megjelenének: Ardeleán György; Barách József; Boleszny Antal; dr. Breuer Armin: Capdebo Ferencz; Déschán Achill; Dobó László; Fodor Péter; Folly Emil; Horváth Pius; Jakabffy Pál; Kapdebó Gergely; Kakujay Károly; Keresztes Antal; Kiss József; Korbonics János; Lőwinger János; Lőwy Miklós; Marx Antal; Nikolits Sándor; Novák István; Pottyondy Ferencz; Schopf Antal; Stancsa Gyula: Strasser Albert; Tárczay István; Torday György; Tokody Ödön; Weisz Sándor és dr. Wolafka Nándor részint választmányi, részint rendes tagok. Áldor Imre, S. Sallay Jenő lapszerkesztő: dr. Szalkay Gyula; Szőcs Ferencz; Weninger János és a karzaton lévő hölgyek mint vendégek.

Elölülő Ormós Zsigmond főispán elnöki székét elfoglalván és a jelenlévő helybeli és vidéki tagokat szokott nyájasságával üdvözölvén, az ünnepélyes közgyűlést a következő tartalmas beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt közgyűlés!

Midőn ezelőtt egy évvel közgyűlésünket megnyitó beszédemben a történelmi és régészeti tudomány érdekében hazafiúi jóakarattal működő társulatunkat, egy oldalról kicsinyléssel lenéző, más oldalról pedig körülményeinkhez nem illő túlszigorral biráló vádak ellen védelmezni kénytelen voltam, midőn azt jelentettem, hogy társulatunkhoz a vidéki értelmiség csatlakozik, és midőn végre a muzeum felállítására nézve hitemet kifejeztem, társulatunk önvédelemre szorított oly jóakaratú férfiúhoz volt hasonló, ki szűk körben mozogva hitben és reménységben erős, de kilátásaiban gyönge volt.

Csak egy év, és pedig anyagi viszonyaink szempontjából, újra a folytonosan mostoha évek egyike enyészett el azóta, hogy ezen helyről szavaimat a jelzett irányban elmondani szerencsém volt, s az idő rövidsége, és mindinkább súlyosodó anyagi viszonyaink daczára, ez alkalommal, midőn kilenczedik évi közgyűlésünkben önöket üdvözölni szerencsém van, örömtelt kebellel mondhatom: túlszigorú birálóink elnémúltak, az önhittség kicsinylő lenézése elenyészett. Méltánylás és elismerés kiséri fáradozásainkat; jelesbnél jelesb tagtársaink köre szorosan vett vidékünkön túl mindinkább terjeszkedik, a hit végre és reménység, melyet egy önálló muzeum felállítása iránt mindnyájan annyira hőn ápoltunk, a valósuláshoz immár közel van.

Kevés szavaimba foglalt ezen eredmények annyira kielégítők, hogy

tagtársaink és jóakaró barátaink keblét bizonyára örvendetes megelégedéssel töltik el. Az eredmények részletes elősorolása derék főtitkárunk tisztéhez tartozik, ki utolsó évi működésünknek az anyagi és szellemi téren elért eredményeiről jelentésében beszámolni fog, részemről csak némely oly mozzanatok elősorolására szorítkozom, melyek társulati tárgyalásaink sorában eddig elő nem fordultak, s így a főtitkár évi jelentésének keretén kívül esnek.

A lefolyt év örökké nevezetes marad társulatunk évkönyveiben. A mire oly hő vágygyal, soha nem csüggedő kitartással törekedtünk. Temes vármegye fenkölt szellemű közönségének folyó évi márczius 19-dik napján tartott rendkívüli közgyűlésében, a 247-dik szám alatt hozott határozata által, bevalósult. A tudományos és culturai törekvés Temes megye áldozatkészsége által állandó menhelyet nyert városunkban. A megye tulajdonát képező, s a megyeház közvetlen szomszédságában lévő ház a muzeum számára átengedve lőn.

Létezik ugyan az 1873-dik évi 885-dik szám alatt, a vallás és közoktatásügyi miniszterium által kiadott rendelet, melynek értelmében a törvényhatóságok a közművelődés felvirágzására czélzó intézmények és muzeumok felállítása körüli törekvések gyámolítására utasíttattnak; ámde a tapasztalás szerint ily rendeletek csak akkor nyernek életet, ha az illető törvényhatóság tagjai önmaguk a cultura magasb fokán állva, a rendelet foganatosítására önként hajlandók; és Temes vármegye erre nemcsak hajlandóságot, hanem évkönyveinkben feljegyzésre méltó áldozatkészséget is mutatott, midőn csakis a tulajdonjog fentartása mellett a szükséges muzeumi helyiségek átengedésére, az alkalmat megragadni nemcsak hazafiúi, hanem törvényhatósági kötelességének kijelentette.

Temes megye közakarattal, és mondhatom, lelkesedéssel hozott határozatáért, hálás köszönetének adóját leróni, mai közgyülésünk kötelességének ismeri.

Az épület átadása eddig meg nem történhetet. Szükséges, hogy az erre vezető megelőző formaszerűségek befejeztessenek. A kérdéses ház eddig bérház volt, melynek bérlői egy ideig még szerződésileg biztosított jogok élvezetében vannak. A megye talajdonjogát az épületre nézve jövőre is fentartotta, mi irásilag biztósítandó, és az átadási módozat előbb szintén megállapítandó; mindez a tettleges átadást eddig akadályozta.

A muzeumi helyiségek kijelölésére kirendelt bizottság működését a mult hónapban megkezdvén, a határozatban feltűnt homályos szövegezés miatt, ujabb megyei határozatnak szüksége mutatkozott, és a megyei törvényhatóság iránti hálás köszönetünket nagy mértékben növeli azon emelkedett szellemi magyarázat, melyet a megye közönsége május 10-én tartott közgyűlésében a 285-dik számú határozatával, előbbi megállapo-

dásának adott, midőn kimondotta, hogy pártfogását a városunkban működő mind a két közművelődési társulatra, vagyis a délmagyarországi történelmi és régészeti, valamint a természettudományi társulatra is egyenlően kiterjeszteni kívánja; a szükséges helyiségek kijelölése pedig az érdekelt társulatok hozzájárulásával történjék.

Ezek után már most nem foroghat fen kétség aziránt: hogy Temes vármegye példátlan áldozatkészsége a városunkban virágzó két culturális társulat muzeumát biztos alapra fektetve megállandósította.

Alapszabályaink értelmében az elnök a társulat érdekeinek képviselésére hivatva van; azonban a tárgy jelentőségénél fogva, de még azért is, mivel előleges intézkedések szüksége forog fen, czélszerűnek tartom, hogy a tisztelt közgyűlés mai napon ugyanazon határozatában, a melyben Temes megye közönségének hálás köszönetét kifejezendi, a maga kebeléből háromtagú bizottságot válaszszon oly végből, hogy ez a megyei bizottság tagjaival magát érintkezésbe tévén, a társulat részéről a szükséges felvilágosításokat nyújtsa, és a muzeumi helyiségek kijelölésénél érdekeinket képviselje.

Temes vármegye törvényhatósága magasb hivatásának színvonalán állt, midőn jelzett határozatát hozta; mert ha megyei törvényhatóságaink alkotmányunk bástyái, és az administratió közegei voltak, melyekhez nemzetünk forró szívóssággal ragaszkodott a multban: úgy ezen törvényhatóságok helyesen felfogott feladata nem a közvetlen administratióban, hanem az erre rendelt közegek lelkiismeretes ellenőrzésében, és a közművelődési és emberiségi intézmények létesítésében és ápolásában fog állani a jövőben.

A muzeum megállandósítására azonban a helyiség és a kiállítandó tárgyak még nem elegendők. Ha az anyagi eszközök a folytonosan szaporodó kiadások fedezésére kellően elő nem teremthetők, ha a honpolgárok önzetlen áldozatkészségéből meg nem szerezhető tárgyaknak előforduló szükség esetében bevásárlás útjáni szaporítására a pénzerő hiányzik ha a részletenként fel nem sorolható mindennemű kiadások fedezésére a csekély és nem ritkán nehezén beszerezhető tagsági díjak nyújtanak csak alapot: úgy a muzeum fenállása s a korszak növekedő igényeihez képest szaporítása bekövetkezhető mostoha viszonyok ellen biztosítva nincsen.

Örvendetes megelégedéssel van szerencsém tudatni a tisztelt közgyűléssel: hogy tőkepénzeink szaporítására irányzott törekvéseink a lefolyt év alatt óhajtott siker nélkül nem maradtak: mert az alapító-tagsági díjakat magában foglaló, és 2736 frtra haladó tőkepénzeinken kívül, a mult évben tervben volt visszacsatolási jubiláris ünnepély alkalmával begyűlt adakozások a pénztárnoki kimutatás szerint folyó márczius havában 10.181 frtnyi tőkegyarapodást szültek, mely a helybeli takarékpénztárban kamatozik.

Habár mindez még nem elegendő arra: hogy a társulati muzeumunk virágzó karban fentartása iránt táplált vérmes kilátásokat kielégítse, kezdetnek az mégis örvendetes és annyival inkább kielégítő; mivel tudtommal ehez hasonló eredményt a honunk különböző vidékein szintén dicséretes buzgalommal működő testvér-társulatok egyike sem mutathat fel. Ha önök hazafias közreműködése, szolgálatrakész fáradozása s ügybuzgósága társulatunk számára jövőben is fentartva leend, úgy az eddiginél még kielégítőbb, s közművelődésünk szempontjából kivánatos eredmény bizonyára nem fog elmaradni. — Kilenczedik évi közgyülésünket ezennel van szerencsém megnyitni.

* * *

Az elnöki beszéd, mely a társulatnak éveken át szívós, erőfeszítő küzdelmeit anyagi érdekei körül, engedte felcsillámlani: egyfelől a nem lankadott kitartásnak, a kivívott muzeum-épület fontos eredményével szerencsésen megkoszorúzott sikere; másfelől az egyesületnek az elnöki gondos takarékosság folytán szintén létesíteni kezdett, és a jövőben való gyarapulása hitét örvendetesen felkeltett, szerény pénzalapja fölötti általános örömre ragadván a társulati tagokat, nagy éljenzésekkel és elismerő lelkesedéssel fogadtatott.

A mind nagyobb virágzásra hozandó társulat iránt ápott remények benyomása alatt olvasta fel azután Varjassy Árpád a jelen évi, április 28-diki választmányi ülés jegyzőkönyvét, melynek hitelesítése után Pontelly István titkár a társulatnak évi, szellemi működéséről következőleg terjeszté elő jelentését:

Tisztelt közgyülés!

A dálmagyarországi történelmi és régészeti társulat, midőn ma fennállásának kilenczedik ünnepélyes közgyülését megüli: az adott viszonyok között a lehetségig teljesített kötelesség önérzetével és a hazai, főleg délvidékünk történelmi multjának minél teljesebb felderítésére egyesült törekvésnek nemes öntudatával tekinthet vissza működésének kilenczedik évszakára is.

Az ezelőtt közel egy évtizeddel, a társulat czéljának megvalósítására egyesült kevés számú hazafiak által országrészünk, magyar nemzeti culturális felvirágzására a legtisztább honszerelemből elhintett, termékenyítő magja a tört. s rég. tudományoknak szerencsésen kikelvén, annak önfeláldozó gonddal ápolt csemetéje mind terepélyesebbé izmosulandó, áldásos fává, melynek árnyékában a történelem és archeologia nemtői a legsikerdúsabb működés biztos menhelyére találnak, készül felnevekedni.

Társulati tevékenységünk fokozódik érdemében azon tekintetből, ha szemügyre vesszük, hogy egyesületünk szellemi munkásai mindnyájan oly alkalmaztatásban lévő egyének, kik elárasztva a hivatalos tisztségökből folyó napi teendők halmazával, csak a megérdemelt felüdülésnek szánt

szabad órák feláldozásával hozhatják a tudományos törekvések oltárára szellemi működésök kincsének nem csekély önmegtagadásba kerülő áldozatát!

Mégis, ha viaszatekintünk az 1879/80-diki társulati évre, joggal mondhatjuk, hogy küzdésünk nem vott meddő, nem volt kihatóbb eredmény nélkül.

A czélhoz, melyet egyesületünk alapszabályaiban e szavakkal tűzött maga elé: „Délmagyarországon a történelmi multat és jelent (és a statisztikát) lehetőleg felderíteni s az ezzel foglalkozó szakmunkákat figyelemmel kisérni; továbbá az e vidéken elszórva létező ősi, ó- és középkori műrégiségeket ásatások, adományozás, esetleg vétel utján egy még alapítandó műrégiségi muzeum számára összegyűjteni, a történelmi értékű romokat kellő felügyelet által a végpusztulástól megóvni és alkalmas helyeken ásatásokat eszközölni; végre a hazai történettudomány és archaeologia művelése és megkedveltetése iránt minél szélesebb körű érdekeltséget ébreszteni", e czélhoz, mondom, anyagilag korlátozottabb viszonyaink és szellemi segédforrásaink kiáltó hiánya daczára, ismét egy lépéssel közelebb jutottunk.

Nem csekély örömmel constatálhatom, hogy a jelen ünnepies pillanatban azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy állításaimat, mint a társulatnak bizalmuk folytán ideiglenes titkára, nem üres phrasisokkal, hanem, mert Isten áldása kiséré, mint minden becsületes törekvést, hazafias működésünket, az elénk tüzött czélhoz közelebb vezető, újabb üdvös eredményekkel, mint kézzelfogható tényekkel bizonyíthatom be.

Társulati működésünk főtörekvése, a „Délmagyarországi muzeum" felállítása, Temesmegye hazafias és nagyérdemű közönségének, s annak élén országosan tisztelt főispánja, Ormós Zsigmond úr ő méltóságának, a magyar tudományosság részéről eléggé, soha meg nem hálálható áldozattételeik és a magyar nemzeti culturérdekek iránti lelkesedésök folytán, a megyének történetében mindenkorra magasan kiemelkedő, jelen évi márczius 19-diki rendkívüli közgyűlésén szerencsés sikert aratott.

Egyesületi munkálkodásunk más irányában: a történelmi mult felderítése és az ős telepeknek, a bennök rejlő műrégiségek felkutatása derék munkájában fáradhatlan szaktudósunk és Délmagyarország újabb száz éves történetének pályakoszorús irója, dr. Szentkláray Jenő; úgy Varga Ferencz, Szeged monographiájának szintén pályanyertes szerzője, ásatásokkal egybekötött kutatásaik alkalmából a legsikeresebb felfedezésekről tudósítottak. E társulati kiváló választmányi tagjaink ez ügybeni hozzám intézett jelentős két értesítése igy hangzik:

Csóka, 1880. május 24.

Igen tisztelt titkár úr! Mai napon Varga Ferencz barátommal kirándultam a Csóka és Zenta közt fekvő Tisza-balparti Kremenák nevű partmagaslatra, melyet az itteni nép hagyományos elbeszélései őstelepnek lenni állíttottak, Kremenák Csóka mezővárosától nyugati irányban, negyedórányi távolban fekvő plateau, mely a kellemes tájképekben gazdag ősi ártér síkságából mintegy másfél méternyi magasságra emelkedik ki. Tetejére lépve, különféle kő- és cserépdarabokkal behintett, pusztán hagyott szigetnek látszik; szomorú ellentéte a körülötte üdén virágzó eleven mezőségnek, jól mívelt szőllőknek és gyönyörüen zöldelő buzaföldeknek. A plateau keletről nyugatnak tojásdad hosszú alakban 184 lépésnyi, északról délfelé 60 lépésnyi szélességre terjed ki. Partjaiból körűlbelűl oly nagy mennyiségben kandikálnak ki a legváltozatosabb idomú edénytöredékek, kagylók, csontok és különféle kövecskék, hogy első pillanatra is legott felismerni benne az emberi őstelepet. Ásót is vivén magunkkal, megástuk az ismeretlen hajdan e tisztes emlékét több helyeken s akár szekér számra szedhettük volna ki belőle a korong nélkül készült, helylyel-közzel korongolt cserépdarabokkal is vegyített, őskori maradványokat. Két lábnyi mélységben számos helyen tűzpadokra, a plateau nyugati végén pedig az ősi göröncsér műhely telepére akadtunk. Megszenesedett és megkövült ember- és állatcsontok, agyarrészek, sőt obsidián- és kovaszilánkok is bőven előfordúlnak a kremenáki talajban. Ezzel elvitázhatlanul csontatálva van, hogy a Kremenák ép oly őskori embertelep a torontáli Tiszamentén, mint akár Borjas vagy Csesztreg. Kivántam ezt titkár úrnak addig is becses tudomására hozni, míg a sok tekintetben nevezetes helyet alkalmunk leend rendszeresen is megvizsgálni. Fogadja stb. Dr. Szentkláray Jenő.

A másik értesítés így szól:

Kedves barátom! Ma a monostori és valkányi út közepe táján egy az előbbihez hasonló, de annál még terjedelmesebb ősemberkori telepet fedeztem fel; tömérdek edénydarabot — korong nélkül készülteket s egy átfúrt kőbalta töredékét — találtam ott. Erről, valamint az előbbeniről is később hosszasabban fogok írni. Addig is stb. Varga Ferencz.

Kötelességemnek tartottam egyúttal, tisztelt közgyülés, itt csupán megérintenem azt, hogy a „Délmagyarországi természettudományi társulat“ részéről a Szörény megyében felfedezett Szalkay (azelőtt Szoronistye) nevű barlang felvételére kiindult alelnök dr. Szalkay Gyula és a kiküldött Themák Ede főreáliskolai tanárokkal, általok a két társulat tagjai között fenálló szives viszonynál fogva meghivatván, a Herkulesfürdő melletti Domoglet-hegy Serban lejtőjére, a jelen évi május 15-én archaeologiai kutatások czéljából szintén kirándultam. Az osztályaival egymástól mintegy 50 és 100 méter mélységű ürnyire eső hármas érdekes csepkőbarlangot, szédítő örvényektől tátongó mélységek felett életveszélyesen

kikönyöklő és embernél nagyobb bércz tömb-hasábokkal kirakott, nyirkos és folyton csepegtetett egyetlen sziklalejáron megvizsgálván, és a magyar tudomány részére birtokba vevén, azt a szakférfiak közül a barlang második osztályába hősi elszántsággal kötélen első izben leereszkedett dr. Szalkay nevére kereszteltük; a többi érdekes részeket pedig szintén a barlang kikutatása vagy ennek elősegítése tekintetében maguknak érdemeket szerzett tisztelt egyének nevével avattuk fel, mint az a hirlapokban kivonatilag közöltetett is. Az idő rövidsége azonban, mert csak egy nap állott, iskolai teendőink miatt, rendelkezésünkre, a barlang teljes felvételét, mi egy-két heti munkát, számosabb szakembert, még több felfogadandó munkást és tetemesbb költséget, mint a mennyivel mi rendelkezénk, igényel; és mert a barlang mind a három osztályában minden oldalról ismét számos újabb nyilások és üregek mélyednek be, kedvezőbb időviszonyokra kelle elhalasztunk. Eljárásunk eredményéről a terejedelmesebb és részletes kimutatást a jövő hóban megjelenő közlönyünkben fogom nyilvánosságra hozni. A barlangok statisztikája a Szalkayéval geologiai tekintetből nem érdek nélküli acquisitióval szaporodott, mint azt az általam itt bemutatandó csepkőképzetek, de még inkább a barlangok osztályaiban magukban létező nagyszabású formatiok igazolják, bár abban archaeologiai szempontból újabbkori állatok csontjainál eleddig egyébre nem akadhattunk.

Nem mulaszthatom el az ideiglenes titkárságom alatt elért és történet-archaeologiai kútforrásaink inséges állapotján tetemesen lendítő azon fontos vívmányt felemlítenem, hogy sikerült a m. t. akadémiánál, annak II. osztálya érdekezéseit, továbbá történelmi és archaeologiai bizottságai kiadványainak társulatunk részére való megküldetését kieszközölnünk.

Társulatunk tisztán szellemi, mert irodalmi tevékenysége eddig kizárólag a délmagyarországi régibb irók erejére támaszkodott. Elévülhetlen babérokat szereztek maguknak országrészünk pusztuló és anyagi szűk helyzetünk miatt részünkről a jelenben még nem restaurálható műemlékeinknek történeti leirása és természethű ábrákban való megörökítése körül Bőhm Lénárd választmányi fáradhatlan tagtársunk; mint arról egyesületünk idei füzeteiből mindnyájan, szerző iránti, mély hálánk mellett, meggyőződtünk és a jövőben is még róla ugyanazt tapasztalni alkalmunk leend.

A tavali, vagyis nyolczadik közgyűlés óta, a következő három értekezés jelent meg az ő Délmagyarország történelem-régészeti multját egyre szorgalmason kutató tollából: 1. „Uj-Palánka multja és jelene.“ 2. Öt megerősített pont az Al-Dunán.“ 3. „Történelem-régészeti tanulmányok az Al-Duna hajdani erődítéseiről.“

Közlönyünk dolgozatainak gyöngyeként kell itt köszönetünk mellett kiemelnem Pesty Frigyes akademicus és választmányi tagtár-

sunknak a mult 1879-dik évi junius hó 5-én mint 8-ik közgyűlésünkön tartott, de az idei társulati év füzeteiben megjelent ily című remek felolvasását: „A történeti földrajz kérdései Torontálban.“

Ide sorakozik Miletz János gymnasiumi tanár és a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“-nak öt éven át ernyedetlen szorgalmú és érdemekben gazdag titkára ezen felíratot viselő munkálata: „Az ó-palánkai Lo-Presti síremlék története.“

Kisebb közleményként jelent meg tőle: „István főherczeg nádor 1841. junius 23-iki levele a bánsági ipar-egyesület igazgatóságához. És az 1879-dik évi „Értesitő“ IV. füzetének, mely az idei egyesületi év első kiadványa, Tárczájában Nagy Páltól: „Adatok Knéz temesmegyei falu történetéhez.“

Az 1880-dik évi „Értesitő“ I. füzetében, Böhm Lénárd említett második czikke mellett, a társulat jelen ideiglenes titkárának, Pontelly Istvánnak előszaván kívül közöltetett annak terjedelmesebb tanulmánya: „A tatárjárás előtti magyar kővárak, az archaeologia és történettudomány mai álláspontján“ czímmel; és tárczaczikkben: „Emléklap, Miletz Jánosnak, a délmagyarországi történelem-régészeti társulatnáli, öt évi titkársága működéseül szentelve.“

Közlönyünk 1880-dik évi, II. füzete hozta Böhm Lénárd érintett 3-dik értekezésével: „Temes megyének 1880-dik évi márczius 19-diki végzését“ Pontelly Istvántól; lelkes tagtársunk, Ambrus Józseftől: „A békés-gyulai muzeum ismertetését.“ — És tárczaczikkül gyoroki Edelspacher Antal: „Észrevételeit, a Becskerek név eredetére nézve.“

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat költségén nyomatott ki Értesitőnknek 1879/80-dik évi második füzete mellett ugyancsak Ambrus József tevékeny és buzgó tagtársunknak, a népiskolák és tanitók számára szerkesztett „Régészeti Kátéja“ is.

Választmányi ülés az 1879/80-diki egyesületi évben nyolcz tartatott, melyeken a következő értekezések olvastattak fel:

1. 1879-diki szeptember 24-én: „Öt megerősített pont az Al-Dunán“; Böhm Lénárdtól.

2. 1879-diki október 29-én: Az előbbi felolvasás folytatólagos befejezése.

3. 1879-diki november 26-án: „Műemlékek, mint források a történelemben“; Varjassy Árpádtól.

4. 1879-diki deczember 20-án: „A Visegrád eredete és története“ című hosszabb tanulmány bekezdése, Pontelly Istvántól.

5. 1880-diki január 28-án: Pontelly István „Visegrád“ cz. történelmi és épitészeti szempontból fejtegetett tanulmányának folytatása.

6. 1880-diki február 25-én: Ambrus József „Régészeti Kátéja“ olvastatott fel.

7. 1880-diki márczius 31-én: „Történelem-régészeti tanulmányok az Al-Duna hajdani erődítéseiről“; Böhm Lénárdtól.

8. 1880-diki április 28-án: „Visegrád, mint az országnak 1310—1350-ig, fővárosa: Pontelly Istvántól.

A jelen közgyűlésen végül Boleszny Antal választmányi tag szakavatott tollal írt értekezését fogja a tisztelt társulat hallani: „A Trajan hídjáról; Alexander Severus tornyáról és váráról; a középkor és mostani Szörény-toronyról.“

Megjegyzendő, hogy idei társulati évünk „Közlönyének“ utolsó. mert csak októberben megjelenendő füzetéről, itt még kimutatást nem adhatok.

Ez. tisztelt társulat, a titkári jelentések, altitkári jegyzőkönyvek és egyéb „Egyveleg“ közlések mellett, egyesületünk első sorban más hivatalos tisztségekben elfoglalt tagjai tisztán szellemi működésének, a történelem- és régiségtudomány terén, képe az 1879/80-diki társulati évben. A jövőre nézve hathatós irodalmi támogatás ígéretét bírom Ormós Zsigmond főispán, Áldor Imre, Bőhm Lénárd, gyoroki Edelspacher Antal, Orthvay Tivadar és Szentkláray Jenő országos nevű írók, Miletz János és Varga Ferencz ernyedetlen régészbuvárok; Ambrus József segédlelkész, Kassich Károly püspöki iktató és levéltáros; Horváth Pius, kegyesrendi házfőnök, dr. Benedek Albert, Cirbusz Géza, Hudra János, Iványi István, Márki Sándor és Varjassy Árpád középiskolai, jeles tollú tanárok részéről.

Ahol annyi tehetség és jóakarat egy közös, derék czél elérésére egyesül: ott a történelem-régiségtudomány napjának fennen kell világolnia; ott országrészünknek magyar nemzeti gondolkozás és érzületvilágának fénysugaraival, Délmagyarország minden hű fiát, a hazai tudományosság elősegítése magasztos munkájában való lelkesedésre kell gyulasztania.

Muzeumunk gyarapodása, melyről külön, részletes kimutatást is készítettem, általánosságban feltűntetve, a következő: 1. Régiségtárunk szaporodott 78 darabbal. 2. Pénz-, érem- és bankógyűjteményünk 360 darabbal. 3 Könyv- és okirattárunk 90 darabbal.

Ez alkalommal elismerő köszönetünk mellett kiemelem nagyságos Folly Emil kanonok urnak, ki társulati muzeumunkat több ízben részint értékes régészeti műtárgyakkal, részint pénzbeli adakozással is felsegíteni szíveskedett: újabb 20 frtnyi adományát, melyet muzeumunk belső felszerelésének előmozdítása czéljára áldozott fel s melyet ezennel elnök úr ő méltóságának kezéhez szolgáltatok.

Végül társulatunk halottjai közé számítjuk a jelen évben Botka Géza nagy-becskereki volt első aljegyzőt; Tabakovics Gusztávot, Rőtth Lászlót és Szándics István tiszteletbeli volt főügyészt.

Ime, tisztelt közgyűlés, ez azon keret, melyben az idén, amennyire más hivataloskodásunk főteendői s egyéb, délmagyarországi specialis, nehéz viszonyaink természetében rejlő, és csak általunk ismert, eddig elodázhatlan gátok engedék, mozognunk lehete.

Ki nem az egész országtól támogatott és összes idejöket a történelem- és régiségtudománynak szentelhető szakférfiak munkálkodása eredményének mértékét alkalmazza működésünkre: az tekintettel provincialis társulatunknak szellemi és anyagi segédeszközökben olannyira korlátolt viszonyaira, épen oly igazságos leend felettünk kimondandó ítéletében, — mint amily nyugodt öntudattal merjük mi elmondani tevékenységünkről: hogy miután közel egy decennium nehéz küzdései után, Temes megye nagylelkű közönségének fáradazásunkat elismerő hozzájárultával muzeumi épületre sikerült szert tennünk; anyagi szűk körülményeink miatt nem restaurálható, aldunai emlékeinket egyszerű ugyan, de mégis természethű ábrákban s leirásokban megörökítenünk; csupán az idén két újabb őskori telepet és egy geologiai tekintetből nem érdeknélküli barlangot a tudományos világnak feltárnunk; egy évi időköz alatt ötszáz darabnál több műtárgyat az enyészettől megmentenünk; és a jövő nemzedék számára kis tőkét is gyűjtenünk: mi, ismétlem, elmerjük mondani a költővel: „Szent hazánk!“ e téren legalább „megfizetük mind, mivel“ adózhatánk.

Az érdekkel hallgatott titkári jelentés lelkes éljenekkel és élénk köszönetnyilvánítással fogadtatván, a tárgysorozat szerint a társulat nagyérdemű pénztárőre, Odor Samu terjeszté elő kimerítő számadását az egyesületi vagyon állapotáról.

A legnagyobb pontossággal és szorgalmas részletezéssel szerkesztett pénztárnoki jelentés így hangzik:

Tekintetes történelmi és régészeti társulati közgyűlés!

Az alapszabályok 3. §-ához alkalmazkodólag, 1879. évi május hó 21-től 1880. évi május hó 21-ig terjedő VIII. évfolyamban, kezelésem alá a társulat pénztárába befolyt jövedelmekről és kiadásokról vezetett napló es nyilvántartásommal egyező számadásként, mindenek előtt tisztelettelteljesen van szerencsém kimutatni, hogy a mult évi junius hó 5-én tartott közgyűlés alkalmával tárgyalt felmentetésemmel tudomásúl vett VII. évi számadásom szerint a tarsulatot

alapító	13	
évdíjas	250	
összesen . .	263	tag képezte; kiknek azóta
alapító	5	
évdíjas	11	
összesen . .	16	taggal
felszaporodva: . .	279	a létszáma.

Időközben elhalt:

Botka Géza, megyei első aljegyző N.-Becskereken . 1
Rőtth László, temesmegyei alispán 1
Szándits István, temesm. tiszt. főügyész 1
Tabakovits Gusztáv, torontálm. főjegyző 1

Okadatolt kérelem és eltávozás folytán:

Aladics István, vízszabályozási igazgató 1
Bercsán János, g.-kath. főesperes 1
Bervanger Henrik, r.-k. segédlelkész 1
Csorba Ákos, ügyvéd 1
Dr. Eissinger Ferencz, r.-k. plebános-esperes . . 1
Niamessny Mihály, közjegyző 1
Perjessy Lajos, rajztanár 1
Rusz Vilmos, tanár 1
Scheravitza Antal, k. járásbírósági írnok 1
Dr. Weisz Lajos, ügyvéd 1
Zsivkovits Theofán, gör.-kel. püspök 1

A felmentettekkel kevesbedett 15 tag letudásával a társulat ma = 264 tagból áll, kik közül a nyilvántartásommal megegyező naplóm szerint, jelesül 2 alapító tag által földtehermentesitési kötvényben à 100 frt fizettetett . . . . . 200.—

14 alapító-tag által a társulat fenállása óta 100 frt illeték szerint időközönként lefizetett, takarékpénztári kezelés alatt álló tőke . . . . . 1400.—

és ezután 1879. évi decz. 31-ig illetékes, de fel nem vett kamat . . . . . 401.— 1801.03

Még 1878. évben a pénztári tartalékalap növelésére választmányi utalvány folytán a költekezési készletből kimenesztett, takarékpénztárilag kezelt m. é. decz. 31-ig felszaporodott tőke s kamat 169.40

Továbbá a muzeum gyarapítására, jelesül ngs. Bay Ilona úrnő alapító-tag által (2 izben) 100.88

Ngs. Folly Emil cz. kanonok ur alapító-tag által 25.85

T. cz. Bayersdorf s Biach bécsi kereszkedői czég által . . . . . 50.—

Méltóságos Schlauch Lőrincz, szathmári püspök úr által . . . . . 200.—

ajándékozott, takarékpénztárilag kezelt tőke és kamat 376.73

A néhai b. Lo-Presti-féle síremlék felállítása után a begyűlt adakozásokból megtakarított „síremlék

fentartása alap“ czímén elnöki uton átvett, takarékpénztári kezelés alatt álló tőke és kamat 189.60

összesen 2736.76

tevő, kezelésem alatt állő „tartalék-alapja“ van a tek. társulatnak.

A társulati szükségletek fedezésére befolyt alapot illetőleg számadásom a következő, jelesül:

1. Az 1879. évi junius hó 5-én tartott közgyülésben felolvasott s felmentetésemmel tudomásúl vett VII. évi számadásom szerint további kezelésül fenmarad 529.24
2. Ngs. Bay Ilona úrnő által felajánlott 100 frt III. alapítói tagdíj lefizetéseig illetékes kamat fejében f. é. febr. 21-én póstai úton küldött . . . . . 5.—
3. A kezelési naplóm tanúságaként a VIII. évfolyam alatt összesen 123 évdíjas tag altal 5 frt illeték szerint fizettetett . . . . . 615.—
4. 16 tag által diplomadíj fejében 2 frt illeték szerint fizettetett . . . . . 32.—
5. 2351/6075. sz. 2 drb 250 frtot képviselő földteher-mentesitési kötvény tartaléktőkealap után 1879. évi novemb. 1-ig illetékes kamat fejében 9.76

és a néhai dr. Códa Sándor által alapítói díj fejében befizetett 15614. sz. 1880. évi jan. 1-én kisorsolt, 100 frtot képviselt szőllődézsmaváltsági kötvény beváltásáig illetékes kamat czímén a temesvári m. kir. adóhivatalnál felvett 2.32

az állami adó letudása után összesen befolyt 12.08

Mindössze bevételeztetett 1193.32

Költekezési alapból:

1. Miletz János társulati titkárnak, napló 25. száma szerint, a társulati muzeum kezelése és fáradságának elismeréseül, jutalom czímén kiutalványozott . . . 100.—
2. Miletz János társulati titkárnak — napló 81. száma szerint 1879. évi september-november $^1/_4$ évre illetékes tiszteletdíja fejében nyugta mellett . . . 50.—
3. Miletz János társulati titkárnak, napló 8., 10., 14., 19., 26., 103., 104. és 105. számai tanuságaként, a társulat érdekében beszerzett irodai szerek, szakkönyvek, levél, boríték, papir, póstabélyeg- és bér czímű kiadásai megtérítésében, elnöki utalványok folytán . . . . . — . . 33.17
4. Pontelly István társulati titkárnak, napló 157. száma szerint, 1879. évi deczember és 1880. évi

január-február havi ¼ évi tiszteletdíja fejében nyugta mellett . . . . . 50.—

5. Pontelly István társulati titkárnak — napló 162. száma szerint — postabér, bélyeg s egyéb a társulat érdekében tett költségei megtérítésébe, elnöki utalvány folytán 11.21

6. Magyar testvérek nyomdatulajdonosnak napló 27., 71., 122., 169. és 170. számai tanuságaként a társulat nevében kiadott „Értesítő“ 1879. évi III., IV. és 1880. évi I. II. füzeteinek kiállításáért s egyéb a pénztár érdekében kiszolgált nyomtatványokért, elnöki utalványok folytán 423.25

7. „Régészeti Kis Káté“ 2000db nyomtatásaért a csanád-egyházmegyei nyomdának — napló 165. száma szerint . . . . . 20.—
és a 2000 db „Kis Káté“ bekötéseért Uhrmann Gusztáv könyvkötőnek, napló 166. száma szerint 7.—
elnöki utalvány folytán, összesen . . . . . 27.—

8. Förk nyomdásznak az alapszabály értelmében előírt diplomák kiállításáért — napló 18., 121. és 164. számai szerint — elnöki utalványok folytán . . . 22.10

9. Beranek J. kőnyomdásznak, az „Értesítő“-k mellékleteiként készített régiségi ábrákért, napló 120. és 168. számai szerint, elnöki utalványok folytán 27.—

10. A társulati muzeum berendezésére s egyéb megszerzett régiségi tárgyak beszerzésére fordított költség, jelesül: napló 33. száma szerint: Pancsováról a társulatnak küldött 20 db régi érmekért, postai szállítás fejében . . . . . 20.—
napló 16. száma szerint: Bécsből visszaküldött Nitzky-féle arczképért, vasúti szállításdíj fejében . 4.16
napló 5. száma szerint: Uhrmann Gusztáv könyvkötőnek a muzeum számárá könyvek bekötéséért . 10.—
napló 160. száma szerint: Hess Adolf frankfurti könyvárusnak a társulat számára küldott „Siebenbürger Katalog“ szakkönyvért 4.88
napló 89. száma szerint Piszárovits asszonynak a muzeumi helyiségeknek súrolásáért . . . . . 8.—
napló 55. száma szerint Kririn Frigyes asztalosnak a muzeumban tett munkálatokért 3.50
elnöki utalványok folytán öszszesen 50.54

11. Napló 90. száma szerint: Barth János társulati szolgának 1879. évre illetékes bére fejében . . . 20.—

12. Napló több számai szerint: a társulati pénztár érdekében a vidéki tagok által póstán küldött illetékeik után fizetett póstabérek és bélyegekre s egyéb küldeményekre szükségelt utánvételi lapokért összesen 6.88

Elnökileg kiutalványozott nyugták folytán mindössze kiadott . . . . . — 821.15

a fennebb jövedelemként beszámolt 1193.32

összeggel összehasonlítása szerint, a pénztárban találtató 372.17

költekezési készleten kívül, van még a tekintetes társulatnak a különvezetett nyilvántartásom tanuságaként, jelesül Schák Fülöp, temesvári lakos tagnál „tartalék tőkealap czimén“ kötelezettségének meg nem felelése miatt még ma is adós . . . . 100.—

1873/74-ki II. évfolyamról 1 évdíjas tagnál . . . 5.—

1874/75-ki III. évfolyamról 20 évdíjas tag, egyenként 5 frttal . . . . . 100.—

1875/76-ki IV. évfolyamról 33 évdíjas tag, egyénkint 5 frttal . . . . . 165.—

1876/77-ki V. évfolyamról 46 évdíjas tag, egyenként 5 forttal . . . . . 230.—

1877/78-ki VI. évfolyamról 85 évdíjas tag, egyenként 5 frttal . . . . . 425.—

1878/79-ki VII. évfolyamról 141 évdíjas tag, egyenként 5 frttal . . . . . 705.—

1879/80 ki VIII. évfolyamról 220 évdíjas tag, egyenként 5 frttal . . . . . 1100.— 2730.—

s igy mindössze 2830.—

hátrálékos követelése is, melyek behajtása iránt intézkedni méltóztassák.

Temesvárott, 1880. évi május hó 20-án.

Odor Samu,
társulati pénztárnok.

A fenti számadást úgy bevételi, mind kiadási tételeiben pontról-pontra megvizsgálván, azt a kezelési napló és okmányokkal összehasonlítván, mindenben megegyezőnek és e szerint kifogástalannak találtuk, mely vizsgálatnak alapján a számadót a további felelősség terhétől ezen számadásra nézve felmentendőnek véljük.

Temesvárott, 1880. évi május hó 26-án.

Korbonics János.

Déschán Achill. Dr. Niamessny Gy.

A társulati pénztárnok Odor Samunak, az egyesületi vagyon állapotát teljesen feltűntető tüzetes kimutatása és önzetlen buzgalmáért, mint ki minden díj nélkül, kezdet óta a legpontosabb lelkiismeretességgel kezeli a társulat pénzügyeit — a közgyűlés szűnni nem akaró lelkesedéssel szavazta meg a polgári közelismerés és nagyrabecsülés legszebb adóját; és miután az április havi választmányi ülésről kiküldött számvizsgáló-bizottság tagjai: Déschán Achill, Korbonits János és dr. Niamessny Gyula a pénztárnoki számadásra jelentésöket szintén megtették, a közgyűlés Odor Samu pénztárnok részére a felmentvényt a kilenczedik évi számadásra nézve kiadatni rendelte, s egyúttal a választmányt megbízta, hogy a kint lévő tetemes hátrálékok beszedéséről sürgősen intézkedjék.

A pénztári ügyek elintézését követte Boleszny Antal, választmányi kültag, ily című felolvasása: „A Trajánhíd. Alexander Severus tornya és vára. A középkori és mostani Szörénytorony." E nagyszabású, remek tanulmányt, mely több évi, ismételt autopsia útján tett, beható tanulmány eredménye; és mely a tárgyára vonatkozó kútfőket mind felölelte; a közgyűlés végig a legfeszültebb figyelemmel kisérvén, az átfogó és kimerítőn alapos munkálat előadása után, szerzőjét roppant éljenviharral és kézszorításokkal üdvözölte.

Az aldunai vidékre vonatkozó, ezen közfigyelmet érdemlő értekezés a közgyűlés határozata folytán, „Értesítő"-nk jövő füzetében egész terjedelmében fog közeltetni.

Miután a jelen társulati tisztikar működésének, az alapszabályok értelmében meghatározott utóbbi három évi cyclusa, az idén letelt: új tisztiválasztás ejtetett meg, melyen közfelkiáltással az eddigi tisztikar egyhangúlag ismét megválasztatott.

Új választmányi tagokúl kiáltattak ki: Dr. Benedek Albert reáliskolai tanár, dr. Breyer Armin megyei főorvos, Folly Emil czímzetes kanonok és Tokody Jenő papnevelőintézi aligazgató

Indítványok nem tétetvén, elnöklő főispán javaslatára báró Barco E. herkulesfürdői m. kir. igazgatónak, ki az újon felfedezett Szalkay barlangról irott tudósítást, és ahhoz mellékelt térképet, melyet „Értesítőnk" III. füzetében szintén közölni fogunk, küldött be társulatunk számára; — úgy a beterjesztett német kézirat magyarra fordítójának, dr. Breyer Arminnak; — nemkülönben Folly Emil czímzetes kanonoknak húsz forintnyi adományáért, mely a muzeum-alaphoz csatolandó, jegyzőkönyvi köszönet és elismerés; — egyesületünknek, az idei társulati évben elhalt tagjai iránt pedig, szintén jegyzőkönyvileg sajnálkozásunk határoztatott kifejeztetni.

Javaslatba hozatott továbbá, hogy Sak Fülöp alapítótagsági dijának valahára lefizetésére szoríttassék; és Ambrus József tagtárs „Régé-

szeti Kátéja" Arad, Krassó, Temes, Torontál és Szörény megyék alispáni hivatalainak, a megyéik területén lévő tanítók közötti szétosztás végett, megküldessék.

Ezután a társulatunk részéről Temes vármegye hazafias közönségének, a muzeumnak átengedett épületért nyilvánítandó ünnepélyes köszönetünk mellett, három tagú bizottságnak kiküldetése is, mely az e czélra utasított megyeivel karöltve mozdítsa elő a Délmagyarország culturalis érdekeinek megfelelő muzeumi építkezést, végzéssé lőn; annak tagjaiúl Barách József; dr. Niamessny Gyula és Pontelly István választatván meg.

Az elnökség részéről, a társulat nevében Boleszny Antalnak, a remek felolvasásáért mondott ünnepélyes köszönet után, új tagokúl egyhangúlag elfogadtattak: „A temesvári társaskör"; Veninger János sz. kir. temesvárvárosi hivatalnok; dr. Lőwy Mór, az itteni izraelíta hitközség főrabbija; és az aradi lyceumi ifjúság könyvtára.

Pontelly István titkár erre bemutatta a közgyűlésen közszemlére kitett, és a szaktérfiakat is meglepett nagyértékű leleteket és adományokat, melyeknek azonban, csak az utolsó választmányi ülés óta folyván be azok, a jövő havi gyűlésekig még részletesebben és tüzetesen kell meghatároztatniok. Ezek között kiváló tetszésben részesült az ernesztházi lelet: százötven drb XIV. századi magyar és szerb érem, egy ezüst tállal, ezüst ruhadíszítményekkel, ezüst lánczokon függő, ezüst gombokkal, és nagy ezüst fülönfüggőkkel, egy cserépedényben, melyet a parasztok annak kiásása alkalmával összetörtek és eldobtak, eredetileg elhelyezve. A gazdag kincs nagy részben való megmentésének érdeme Kaintz Ferencz ernesztházi plebánost, és az annál buzgón közbenjárt Hemmen Ferencz gymnasiumi igazgatót illeti, kiket a közgyűlés önzetlen fáradozásaikért zajosan megéljenzett. A többi szintén becses tárgyak közűl kitünt a vallás- és közoktatási miniszter, Trefort Ágostonnak ajándéka: a XIII. Századbeli Karton-Mintanyomatok. Továbbá dr. Szentkláray Jenőnek beküldött, különösen kőkorszaki és török ezüst tárgyakból álló lelete és térképadománya; Geisinger József, a temesvár-vadászerdei főgondnoknak gyönyörű török ezüst lelete; és Pontelly Istvánnak a Károly Gusztáv, Kázmér és II. Rákóczy György hadjáratát ábrázoló, és száznál több aczélmetszetet tartalmazó album-lelete, melyet más, szintén már a pusztúlásnak átadott tárgyakkal egyetemben, megmentenie sikerült.

Figyelmet gerjesztettek az utóbbi által, az újon felfedezett és megvizsgált Szalkay barlangból hozott és bemutatott csepkő- és csontleletek is. Mindezen adományokért a közgyűlés meleg köszönetet mondott az adakozóknak.

Miután még a közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésével Rácz Athanáz kir. tanácsos és társulati alelnök, Marx Antal kir. tanácsos

és Odor Samu megbízattak, a tárgysorozat kimerülvén, a közgyűlés elnök főispán által, a jelenvoltak közmegelégedésére és lelkesült éljenzései között, befejezettnek nyilváníttatott.

Sarmizegethusa.

Gyoroki Edelspacher Antaltól.

A skythák és sarmaták letűnnek a történelem színpadáról, hogy helyüket a dákok és thrákok foglalják el, hogy rövid dicstelen lét után Róma hatalmas, világhódító népének adjanak helyet.

Ismert tény, hogy a dákok fővárosa Sarmizegethusa nevet viselt, melyet Sarmitegte alakban is ismerünk. E név a történelem legbecsesb gyöngyei közé tartozik, mert belátást nyújt a dákok, illetőleg sarmaták nyelvébe.

A Sarmizegethusa nevet így taglalom: Sarmize † gethu † sa, s ennek fönnebb jelzett Sarmitegte mellékalakját így: Sarmi † tegte. A *Sarmize[1]) és *Sarmite részek a sarmaták, vagy a görög kútfők szerint sauromaták nevét tüntetik elénk, s azt tanúsítják, hogy a Decebal népét a sarmatákat[2]), *sarmiza (eredetibb *sarmida helyett) és *sarmita névvel illették.

A második vagyis *gethu*, gte (eredetibb *gete helyett) részben, egy hely jelentményű szót látok. A *gte vagyis *gete alak vallomása szerint a teljesebb *gethusa alakbeli — sa végezet új képzőnek mutatkozik. A jelzett két alak mását az írán nyelvekben találjuk föl, hol a katha, gatha es gathu alakok „hely, helység“ jelentménnyel bírnak[3]).

A Sarmizegethusa vagy Sarmitegte név tehát Sarma-hely, vagy jelentménnyel bír[4]). Mit keres a sarmata név Dákia[5]) kellő közepén, mit annak fővárosában?

---

[1]) A csillaggal jelölt szók kikövetkeztetett alakokat (erschlossene Formen) jelelnek.

[2]) A sauromata nevet összetett névnek tartom, melynek *sauro része, mely az eredeti sarmata nyelvben saura alakkal bírhatott, hegyet jelent, utórésze pedig azonos a médek nemzeti mada nevével. A sarmata név tehát hegyi méd jelentménynyel bír. Oly tény mely az eddigi nyelvészeti azon búvárlatok eredményével mely szerint a sarmaták (Zeuss) és ponto-skyták írán nyelvüek voltak, a legszebb öszhangban áll.

[3]) A fönnebbiek szerint a dák nyelvben a „hely“ fogalom kifejezésére, egy és azon alapalak három másával találkozunk: gete (gte), gethu és a gethu † sa alakkal. A gethu a fönnebbi gete (eredeti *gata) alak diminutivje (eredeti *gathu-*gatha-na helyett). A sa végezet a szláv nyelvekbeli azon azonos, eredeti -sa végezettel hozható párhuzamba, melyet p. az arbanas (arban helyett) albán szóban találunk.

[4]) V. ö. a modern Vár-hely nevet.

[5]) Dákia tudvalevőleg a Tisza, Al-Duna és Neszter folyók által volt határolva.

E név arra utal, hogy Sarmizegethusa vagy Sarmitegte a sarmaták által épült, s hogy azt és környékét a sarmaták lakták. A történelem csak eredeti, vagyis a Volga és Don közt, valamint a Kaukáz hegység és a Fekete-tenger fölötti területen, és később a Jazygek társaságában a Tisza és Duna közt terülő lakhelyen ismeri a sarmatákat.

A fönnebbi névfejtegetés két nagy hordorejű tanúságot nyújt:

Először azt, hogy a dák fővárost Sarmizegethusát sarmaták építették, s hogy a dákok által elfoglalt nagy területet eleve ők birták, a miről a történelem szintén hallgat, s hogy innen a dákok által szoríttattak a Tisza és Duna közé; másodszor azt, hogy a sarmata nyelv — a mennyiben látni való, hogy a fönnebb fejtegetett szóalakok csak annyiban nevezhetők dák szókincsnek, a mennyiben dák területen vannak, de különben sarmata eredetű szóknak tartandók. — az írán nyelvcsoportra utal.

Kimutatása a régészeti muzeum gyarapodásának.

Pontelly Istvántól.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeuma a lefolyt egyleti évben, vagyis az 1879-dik évi junius havától, a jelen 1880-dik évi junius hónapig, a választmányi gyűléseken bemutatott és leltározott, következő tárgyakban való gyarapodást tűnteti fel:

I. Régi és új tárgyakat adományoztak:

1) Varjassy Árpád építész, ipariskolai tanár és társulati altitkár, az aradi 13 vértanú emlékszobrára kitűzött pályázatra, két általa készített, gyönyörű kivitelű és mély szakismeretet tanusító szobormintázatot. 2) Ambrus József egyesületi tagtársunk egy barbár bögrét; egy nagyobb és kisebb bronzkarikát, melyek lelhelye a torontálmegyei Majdán. 3) Ifj. Bersuder Lajos társulati tag egy nagy, vas pecsétnyomót e körirattal: In Sigill: Der: K: K: Temesvar Bann: Pulicei: Ckumuisseswn. 4) Bécsi Dezső főreáliskolai tanuló két darab égetett kősulykot a Szegvár melletti Kurcza patakból Csongrád megyében. 5) Heinrich Nándor vlajkoveczi birtokos két bronzdarabot, melyek Ilkatelken Vlajkovecz község határában találtattak. 6) Hertelendy József torontáli főispán, a torontálmegyei Nagy-Szent-Miklóstól nyugotra $^1/_2$ órányira alkalmasint régi temetőből kiásott, bronz gyűrűt. 7) Iványi István, szabadkai gymnasiumi tanár, a 172 éves Rovin Jánost, 164 éves felesége, Sárával ábrázoló képet. 9) Novák Péter réz forgót, a magyar koronával s annak bal oldalán 5 pillangós réz sugárral, nagyatyjától, a 1809-diki erdélyi, nemesi insurrectióból származót. 9) Tallián Béla társulati tag két darab nagyobb és egy kisebb mamuth lábszárcsontot, egy mamuth fogat, miket Kanizsánál a Tiszából halásztak ki; két aganes töredéket a törökkanizsai határból; és egy

petrificált fadarabot, mely a Szőreg-Oroszlámos közötti vasútvonal töltésén találtatott. 10) Varga Ferencz vál. tagtársunk két kályhacserepet a világosi várromok közől. 11) Horváth Pius választmányi tag egy ezüst evőkanalat, mely hajdan a vasmegyei eredetű tarródi és németszecsődi Tarródy család tulajdona volt és melynek nyele koszorújában 1702 olvasható. Rajta van az augsburgi próba s a fémjelzés száma 1701. 12) Turcsányi Rudolf klopodiai jegyző és tagtársunk az 1878-diki hadjáratból, Travnikból került, bosnyák handzsárt. 13) Nédits János Nagy-Becskerek rendőrkapitánya tömör, vörös réz és gazdagon megezüstözött pecsétgyűrűt, mely az említett város Krasnicza nevű részén a Tiszából halásztatott ki; rajta egy eddig még meg nem határozhatott czímeralakú vésettel. 14) Péch József Temes-Béga vízszabályozási főmérnök és választmányi tag barbárkori edénycserepeket, kövült csontdarabokat, fogmaradványokat, kőszilánkokat a titeli vár és temető közötti árok $1^1/_2$ méter mélységéből. 15) Kozáry János megyei járásorvos a kevei várromok közűl egy barbárkori durva bögrét; 2 darab rovátkos díszítésű homok- és mészkő-faragványt; díszes czifrázatú cserép darabot; Megkövült zarándok féset; csigatömegből alakúlt kövületet; csiszolt serpentin szilánktöredéket; achát vésőt; sókő-darabot; két vas nyílhegyet; nagy lópatkót; nagy rozsdás vas vésűt; vas ajtósarkrészletet. 16) Staniszlav Simon m. k. kincstári főerdész, a Pancsova melletti Csaklanacz dunai szigetről, kettős ágozatú mamuth állcsont darabot. 17) Magyari Pál üvegesmester XVI. századi tört. e felirással: 1583. Francisco Pinchinio. 18) Gedeon Imre török-szákosi birtokos, 6 drb durva, korong nélkűl készűlt edénydarabot a berényi határból, a Poganyist partjain levő régi földvárból. 19) Bagáry Kálmán VII. osztálybeli tanuló vaddisznó agyarat, a biharmegyei barlanglakók barlangjából, több nemű csontok között találtat. 20) Böhm Lénárt választmányi tagtársunk, történelem-régészeti kutató tanulmányozásai között, az ó-dubováczi Duna partomladékában, hamú- és csontmaradványokkal telt, négy töredékét, két 30 cm. magas hamvvedernek; nagyobb víztartónak cserépfülét; egy domború alapú, 9 cm. magas ivóedényt; és első izben általa, az Al-Duna vidékén, Moldován talált, pálmalevél-alakú homloktéglát. 21) Reitz László megyei árvaszéki könyvvezető, Pólából való gombaalakú buránt. 22) Magyari Pál üvegesmester, 13 üveg kővel kirakott nyaklánczot. 23) Schwerer vám- és adóőri felügyelő, a kubini várföld omladékából előkerült, és a leapadt Dunából kihalászott 9 drb töredékét egy nagy edénynek, melynek egyik cserepe átfúrt füllel ellátott. 24) Ugyanaz egy Borcsán lelt török lópatkót. 25) Jakabffy Pál VIII. oszt. tanuló Diogenes és Pythagoras aczélmetszetű képeit. Az ezen rovat alatt felsorolt tárgyak gyarapodása: 78 darab.

II. Érem- és bankjegyekben:

1) Ormós Zsigmond elnök, főispán a centenariumi ünnepély-rendező bizottság nevében, mint annak elnöke, megküldé a Dél-Magyarország visszacsatolása évszázados megünneplésére vert ezüst és bronz emlékérmek egy-egy példányát. 2) Ambrus József társulati tag 1 római ezüst és 1 rézpénzt Ó-Bébáról. 4 drb lengyel ezüst, 2 osztrák ezüst, 1 magyar ezüst pénzt; és 7 drb Kossúth bankjegyet. 3) A temesvári

sefardim aegyesület, az uralkodó pár 25 éves ezüst menyegzője emlékezetére vert arany emlékérmet. 4) Ifj. Bersuder Lajos a magyar orvosok és természetvizsgálóknak 1843-ban, Temsvárott tartott gyűlése emlékérmét, és 3 drb római rézpénzt. 5) Bécsi Dezső főreáliskolai tanuló 1 osztrák ezüst pénzt. 6) Heinrich Nándor vlajkoveczi birtokos 2 drb római rézérmet Ilkatelekről. 7) Hertelendy József 1 római Commodus ezüst, 1 nagy Justinianus rézpénzt, és 1 újabbkori más-más oldalán Máriát és Krisztust a keresztfán feltűntető érmet. 8) Turcsányi Rudolf 1 nagy török ezüst tallért, 1 M. Terézia ezüst és 1 rézpénzt. 9) Mátrai B. Béla Salzburg érsekségi ezüstpénzt. 10) Stankovits Szilárd Csákováról IV. Béla rézérmet. 11) Korbonics János 2 emlékérmet; 1 római réz; 1 ezüst török; 1 M. Terézia réz és 1 bajor kis pénzt. 12) Rosen Pál 1 római ezüst és 1 réz érmet; 14 drb ezüst és 36 régibb és újabb, különféle országokat képviselő rézérmet és 1 játékpénzt. 13) Jakabbffy Pál 10 dolláros Kossúth papirpénzt. 14) dr. Szentkláray Jenő 1 Albert (keresztes, burgundi) tallért; 7 drb Borjason talált ezüst, 3 drb IV. Béla és 3 római rézérmet; 4 különféle, 4 magyar és 2 franczia köztársasági rézpénzt; 1 Napoleon koronázási emlékérmet, 1 XV. Lajos korabeli játékpénzzel; 1 II. Ferdinand és I. Miksa-József ezüst pénzt; 2 török, 1 arabs, 1 romániai és 2 M. Terezia rézérmet. 15) Kostyál Lajos 1 10 frtos Kossúth bankót. 16) Rácz Adorján keresk. tanuló 1 IV. Béla, 5 újabbkori magyar, 1 orosz, 1 olasz ezüst- és 2 rézpénzt; 7 osztrák réz- és 1 ezüstérmet, 3 romániai, 4 német birodalmi réz- és 1 arabs ezüstpénzt. 17) Ivanesku Pál 1 IV. Béla kori érmet. 18) Farkas Bálint megyei házfelügyelő, 8 drb osztrák ezüst; — 1 lengyel ezüst; — 7 osztrák és 3 magyar rézérmet. 19) Horváth Pius választmányi tagtárs és kegyesrendi hárfőnök, gr. Széchenyi István halála alkalmából vert ezen feliratú emlékérmet: „Született 1792. szeptember 17-én. Meghalt 1860. apr. 9-án.“ Ugyanaz a m. t. Akademia palotájának megnyitása ünnepére vert XI. Dec. M. DCCCLXV. feliratú emlékérmet. Továbbá 1 drb száz forintos Kossúth bankjegyet. 20) Jakabbffy Pál gymn. VIII. oszt. tanuló 1 ezüst és 1 bronz emlékérmet e felirattal: Pius IX. P. Max. Declarat Immaculatam 1854. 21) Mayer György gymn. VIII. osztályú tanuló bronz emlékérmet, melynek felirata: Szent Hyginus pápának 48-ban, jan. 11-én szenvedett martyrhalálára vonatkozik. Azután 1 ezüst görög pénzt a bagoly képével; 1 Mundi Salvator és Mater Salvatoris feliratú ólom emlékpénzt; 22) Kampis János gymn. VIII. oszt. tanuló 2 I. Leopold és 1 I. József kori ezüst; — 1 berni ezüst; — 2 III. Frigyes Vilmos kori ezüst; — 1 kétkopekes; — 1 I. Leopold kori poltura; — 1 VII. Pius pápa; — 2 I. Ferencz koriszaki; — 2 freiburgi; — 1 unterwaldeni; — 1 II. József kori; — 1 génuai — és 2 svajczi rézpénzt. 23) Buday Dezső gymn. VII. oszt. tanuló 1 újabbkori német birodalmi, és 1 osztrák ezüstérmet. 24) Stárics Samu gymn. VII. oszt. tanuló 1 újabbkori német birodalmi és 1 osztrák rézpénzt. 25) Schlichter Bódog gymn. VII. oszt. tanuló 1 magyar rézpénzt. 26) Gedeon Imre 3 drb újabbkori érmet. 27) Derera Israel 1 drb Apaffy aranyat, 1 macedoni ezüst pénzt; 1 osztrák és 1 erdélyi tallért. 27) Varjassy Árpád társulati altitkár 6 drb római és 1 velenczei ezüstérmet. 29) Kampis János gymn. VIII. oszt. tanuló

2 drb újabbkori ezüst és 3 újabb rézpénzt; az aradi vár 1849-diki ostroma alatt divott 20, 10, 6, 3, és 1 kros kényszer-bankjegyeket; és 3 meg 1 kros pléhpénzeket. 30) Mayer György gymn. VIII. oszt. tanuló, a magyar orvosok és természetvizsgálóknak Mehádián, 1872-ben tartott XVI-diki nagygyűlése; — és „Érdemdíj az erdélyi gazdasági egylet tárlatáról“ feliratú bronz emlékérmeket. Továbbá 15 drb. mult és jelen századi ezüst érmet. 31) Bőhm Lénárt író és választmányi tag Pozsezsenáról 1 ókori ezüst falsificatumot, és egy másik római érmet. 32) Weisz Sándor alapító tag 2 római réz; — 2 belga köztársasági ezüst; — 2 egyházfejdelmi ezüst; — 1 orosz ezüst; — és 1 réz; — 5 osztrák ezüst — és 1 réz; — 1 magyar réz; — 1 franczia ezüst — és 2 réz; — 1 angol ezüst; — 1 német herczegségi réz; — 1 lengyel ezüst; — 1 osztrák (falsificatum) ólom érmet; 1 török aranyat és 1 ezüst emlékérmet az 1826-diki jubilaeumról. 32) Fürst Ferencz II. osztályú tanuló 2 osztrák ezüst; — 1 német birodalmi réz; — 1 porosz ezüst; — 1 belga ezüst; — 1 romániai, — 1 török — és 1 japáni rézpénzt. 34) Pichler László 2 újabb osztrák és 1 olasz rézérmet. 35) Radiszlovits János temesvári kereskedő 1 drb ezer, és 1 ötszáz forintos 1784-diki bécsi bankjegy-formularét. 36) Wolf János III. évi theologus 1 drb tíz; — 1 öt; — 1 két forintos; — és 3 drb harmincz kros Kossúth bankót. 37) Schwerer vám- és adóőri felügyelő 20 drb római, és 3 török érmet. 38) Buziási Eisentädter Ignácz 1 I. Lipót ezüst tallért. 39) Neustadt Ernő jegyzőjelölt 1 Báthory István lengyel ezüst garasost, és 1 M. Terézia rézpénzt. 40) Glauber Ignácz E. 1 római (Hadrianus) érmet. 41) Glatz János levéltáros 1 1880-diki öt ftos osztrák bankót. 42) Mayer György gymn. VIII. oszt. tanuló 1 Severus kettétört római pénzt; — 1 Kossúth tíz, — 1 két ftos és 1 tizenöt pengő kros; — 1 1858-diki osztrák egy frtos — és 1 tíz kros bankót. 43) Weil Adolf gymn. VI. oszt. tanuló 2 darab Constantint; — 11 drb újabb osztrák; — 1 újabb romániai és 1 szerb pénzt; és az 1865-diki országgyűlés megnyitását megörökítő ólom emlékérmet. 44) Sternfeld Izidor gymn. IV. oszt. tanuló 1 IX. Pius pápa által 1830-ban Mária tiszteletére vert réz emlékpénzt. 45) Schwing Károly 5 drb újabbkori osztrák rézpénzt. 46) Fürst Ferencz gymn. II. oszt. tanuló 14 drb újabb osztrák rézpénzt. 47) Feilhauer Húgó gymn. II. oszt. tanuló 1 újabb romániai rézpénzt. 48) Odor Szontágh Béla 1 újabb magyar rézpénzt.

Az évi gyarapodás: aranyban 3 drb; ezüstben 111 drb; bronz és rézben 217 drb; ólomban 3 drb; bankóban 29 drb; pléhben 2 drb. Összesen 360 drb.

III. Könyvek- és okiratokban:

1) Halavács Gyula 1 tábori térképrészlet fényképét, az általa Szörény megyében talált barbárkori telepekről. 2) Obradovits Milán gymn. tanuló 1 1746-diki bérletszerződést, a Tomején Sándornak haszonbérbe adott Pagács nevű pusztára vonatkozót. 3) Trefort Ágoston vallás és közokt. minister: „A magyar házi ipar diszítményei“. Bdap. 1879. 4) Pesty Frigyes választm. tag: a) „Emlékkönyv Bartakovics B. aranymiséjére“. Eger. 1865. b) Mogyoróssy Jánostól: „Gyula hajdan és most.“ Gyula

1856. c) Hazai okmánytár, VI k. Bdp. 1876. 1. k. 5) Barách József választm. tagtól a Martinovics és társai ellen hozott septemvirális ítéletek gyűjteménye. Pest 1795. 1. f. 6) B. Radvánszky Béla társ. tagtól: „Lakás és butorzat a XVI. és XVII. században.“ Bdp. 1879. 1. f. 7) Dr. Reiner József tagtárs „M. Tullii Ciceronis drei Bücher de officiis.“ Magdeburg. 1747 1. k; és „Vörösmarty minden munkái“. Kiadják Bajza és Schedel. Pest. 1847. 1. 8) Novák Péter: „A hármas vitézek vagy triumviratus“ irta Besenyei György. Bécs. 1779. 1. k. 9) Somogyi Antaltól a „Honfoglalás“ című füzetke. 10) Bingert János gymn. tanuló: “Arithmetica vulgaris Nucleus.“ Lőcse 1689. 1. k. 11) Tauber Tivadar reáltanuló: „Romans de Voltaire.“ 1. k. Paris. 1800; és egy Londonban nyomatottat 1782-ből. 12) Klein Márton temesvári lakatos mester: „Albert von Thurneisen“. Grácz. 1709. 1. k. 13) Ormós Zsigmond elnök főispán: a) „Scutt Mátyás 40 térképe“, a mult századból. Augsburgi kiadás 1. k. b) „Antonii Mizaldi Monscluciani cometographia“. Páris. 1549. 1. k. c) Hugo Grotius: De iure belli et pacis. Jenae. 1673. d) Egy kötetben: „Hieronymi oliveri Augusti Bergomatis de Imperio Romano.“ Augustae Vindelicorum. 1548. — „Lazari Bonamici Bassanensis Carminum liber.“ Venetiis 1572. — „Publii Fausti Andrelini Foroliviensis excellentissimi poetae Laureati amorum libri quatuor.“ Impressum Venetiis per Bernardinum venetum de vitalibus. Anno Domini 1801. Mensis Januarii, regnante D. Domino Leonardo Lauretano duce Venetiarum. 14) Turcsányi Rudolf klopodiai jegyző: „Schlossers Weltgeschichte“ 1870. 6. k. 15) Zolnay Béla főreáltanuló: „Ludvig Albrecht Gebhardi Geschichte des Grossfürstenthums Siebenbürgen.“ Pest. 1803. 1. k. 16) Hertz David bankár 4 okiratot, a John Dán rablógyilkos és gyújtogató ellen, 1778-ban tett tanuvallomásokat, és az annak 1779-ben halálra ítéltetését tartalmazókat. 17) Boleszny Antal választmányi tag, gr. Széchenyi Istvánnak Popovis Fóta Lázár orsovai kereskedőhöz, a Széchenyi út és Vaskapu-szorulat kitágítása ügyében írt 13; — és az annak titkára Tasner Antalnak szintén Popovicshoz intézett eredeti levelét; — nemkülönben gróf Zichy Alfrédtől egyet; — azután gróf Széchényi Istvántól két levélborítékot; és József nádornak 1834. decz. 3-án, gr. Széchenyi Istvánhoz intézett átirata kivonatát. 18) Marx Antal k. tanfelügyelő, építkezési ügyben, Opován 1754-ben; — és M. Terézia aláírásával. 1755-ben kelt, 2 okiratot. 19) Rácz Athanáz társulati alelnök: „A hazai folyókon végrehajtott szabályozási munkálatok megbirálására meghivott külföldi szakértőkből alakult bizottság jelentései, magyar és franczia szöveggel, melyet Nentvich Gusztáv m. k. á. mérnök magyarított. Budapest, 1879.“ — És „A hazai folyókon végrehajtott szabályozási munkálatok megbirálására meghivott külföldi szakértőkből alakult bizottság jelentéseihez mellékelt térképek és tervrajzok.“ 20) Schlichter Bódog gymn. VI. oszt. tanuló: „Institutiones grammaticae in usum scholarum grammaticarum. Budae. 1807. 21) Gotthilf Adolf gymn. VI. oszt. tanuló: „Französisches Lesebuch von I. May. Wien. 1792.“ 22) Sáfrány Károly: „Publii Terentii Comediae, Patavii ac Bassani. CI3I3CCXLVII.“ 23) Am. t. Akadémiától: a)

Az anjoukori okmánytar I. k. b) A történelmi tudományok értekezéseiből a VIII. k. I—X. füzete; c) a társadalmi tudományok értekezéseiből az I és II. sz. füzetek; d) az arch. közl. XIII. k. I. és II. füzetét; e) a magyorsz. régészeti emlékek IV. k. I. részét. 24) Ormós Zsigmond főispántól: a) Tompa Mihály, Ferenczy Józseftől. 1877. b) Lélektani tanulmány, Ferenczy Józseftől. 1877. 25) Pálffy Elemér megyei főjegyzőtől: M. Terezia kiváltságlevele, Jung Tamás aradi lakos részére. 26) Radiszlovits János kereskedőtől: a szabadság harcz férfiait nyomozó irat; és egy Liedl Jakab-féle szines térképrészlet. 27. Bay Ilona alapító tagtól: a) „Venedigs Kunstschätze von Fridrich Pecht. Triest. 1860.“ a) „Biographiák“, Schiller után ford. Tanárki Mihály. Pesten, 1810. c) „Ferencz reichsstadti herczeg,“ Magyarázák Illés és Szekrényesy. Pesten. 1833. d) Gr. Bethlen ifiukori életének, ugy Erdélyország akkori tört. leirása. Kolozsvárott. 1804. e) Magyarország históriája. Budai Ésaiástól. Debreczen. 1808. f) Klio Szilágyi Ferencztől, II esztendő. Kolozsvártt. 1833. 28) Régészeti Káté, Ambrus Józseftől. 1880. 29) Ormós Zsigmond főispántól: „Die Siebenbürgischen Münzen des fürstlich Montenuovo'schen Münzencabinets von A. Hess. Trkf. am Main. 1880“. És „Verzeichniss der zur fürstlich Montenuovo'schen Münzensammlung gehörigen verkäuflichen Numismatischen Bücher. 1880.“ 30) Haan Gusztáv II. reáliskolai tanuló: „Neueste und beste Anweisung zu Briefen. Bamberg und Würzburg. 1776.“ 31) Schwing Károly gymn. VI. oszt. tanuló: „Naturae et Artis Arcana 1714.“ 32) Mocsonyi Andor Foen községből, két ottani, római domborműről rajzokat; az egyiken két, egymáshoz fordúlt sas, csőrében babérgirlandot tartva s allatta a következő felírással: „Aurel. Faustuni B. Ven. Vixan. X. Septimiamarcia Coniux Fi. CN. A másikon felírás nélkül szőlővenyigék.

Évi gyarapodás: 38 k.; 22 f. és 30 okirat; összesen: 90 darab.

Egyveleg.

— Arad monagraphiája. Aradról vett értesítéseink szerint Lakatos Ottó, minoríta-rendű házfőnök, nagy szorgalommal delgozik Arad városnak 3 kötetre tervezett monographiáján, melyből az első kettőt már ez évnek octóberében szeretné kiadni, pár hét mulva Rácz Károly gyoroki református lelkésztől is meg fog jelenni a zarándi református egyházmegye története, s így Aradnak pangó monographia irodalmában némi élénkség kezd mutatkozni.

Miután a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat Arad megyét is működése körébe tartozónak ismeri, minden történelmi mozzanat Aradból annál érdesebb leend reánk nézve, minél több világot fog az vetni Aradnak több tekintetből még kellően fel nem derített kivált őskoribb emlékeire.

— Antidiluvianus csontkövűletek. A Duna Szaklanacz szigetén taval talált mamuth álkapocshoz hasonló szirtcsontokra találtak az idén, Temes megye Zsadány községének határában.

Ugyanis a zsadányi községi határ területén vannak azon neptunicus képződésű, eredeti, gyakran 20 méter magas halmok, melyek Temes megye útjai jó részének számára kövecstelepül használtatnak. Az ezen halmok egyikéből kihordott kövecs-réteg között lelt hat darab megkövült mamuth-csontot, Zsadány községének jegyzője Pakaczán, a jelen évi közgyűlés után társulati muzeumunknak szíves volt beküldeni.

— A délmagyarországi muzeum felépíttetése, mihelyt a Temes megye hazafias közönsége által nagylelkűleg e czélra átengedett. és eddig muzeumi helyiségül szolgált ház lakóinak már felmondott bérleti szerződése lejár, azonnal meg fog kezdetni. Erre annál égetőbb a szükség, mert egyre gyarapodó leleteink és a befolyó adományok rendszeres elhelyezése, az eddig két teremből álló, és műtárgyakkal a zsufolásig megtelt, szűk téren, már alig eszközölhető.

— Az ernesztházi gazdag ezüst lelet, mely az idei közgyűlésén közfigyelmet gerjesztett, Ormós Zsigmond főispán és társulati elnök buzgó közbenjárására, ki Torontál megye derék főispánjának, Hertelendy Józsefnek szíves közvetítését is, a nagyértékű műkincs teljes megmentése érdekében, kikérte, amennyire csak lehető vala, az említett két főispán ügyszereteténél fogva, ki van egészítve. Tudvalevőleg az ernesztházi út készítésére kiküldött parasztok, az ezen út melletti árok ásása alkalmával akadtak azon általok összetört, elhányt s azért még cserepeiben is mindenkorra elveszett edényre, melyben a most már többi megkerült ezüst tálak, kesentyűk, gombok, lánczok, kereszt és fülönfüggők is, mintegy másfél száz Dusán István-, Mária- és Zsigmond-kori szintén ezüst érmek mellett, találtattak. A lelet muzeumunknak egyik értékes, fődísze leend, melyet alkalomadtával el nem fogunk mulasztani, „Értesítőnk“ valamelyik füzetéhez, rajzokban is hozzámellékelni.

— Antiquár könyvkereskedés is lesz városunkban, minek csak örvendhetnek mindazok, kik különösen a történetnek és a régibb könyveknek barátai; mert lehetség nyújtatik ezáltal számos könyvet vagy művet, gyakran olcsó áron is megszerezni. Pinelles S. kassai könyvkereskedő fog városunkban ily üzletet nyitni, mi már a leggközelebbi hó 1-én fog megtörténni. P. összeköttetésben van az összes fővárosi antiquár kereskedőkkel, mi lehetővé teszi neki, hogy nagyobb követeléseknek is megfelelhessen. — A meglevő művekről időnkint kimutatásokat fog közzé tenni, hogy közönségünk a könyvkészletről kellő tájékozottsággal birjon.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

Figyelmeztetés

a társulat tagjaihoz!

Miután **Odor Samu** *társulati pénztárnoknak sokszoros felhívása a tagdíj hátralékok befizetése iránt eredménytelen maradt, s a társulat kint hcverő követelése tetemes levén, mintegy* **harmadfél ezer forint;** *a j. évi junius hóban tartott közgyülés utasítása folytán a választmány elhatározta a hátrálékok behajtását* **a legszigorúbban** *foganatba vétetni, s a jövőre nézve azon tagoknak, kik tagdíjaikat pontosan be nem szolgáltatják,* **a társulati „Értesítő" nem fog megküldetni,** *mely eljárás az alapszabályok értelmében azért nem zárja ki a további tagkötelezettséget. Különösen figyelmeztetnek tehát a hátralékosak, hogy kötelezettségeiknek* **f. évi augusztus hó 30-ig** *annál bizonyosabban eleget tegyenek, mert ellenkező esetben* **a tagdíj-behajtás bírói úton fog a legszigorúbban eszközöltetni.** *A tagdíjak* **Odor Samu** *társulati pénztárnokhoz Temesvár, belváros, megyeház küldendők.*

Temesvárott, 1880. julius 15.

A társulati választmány.

Előfizetési felhivás

a

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ

1880-ik évi folyamára.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat alapitó s évdíjas tagjai az „Értesítő"-t tagilletményül kapjak. A társulat tagja lehet minden történelemkedvelő honfi vagy honleány, 100 frt alapitványnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíjilletékkel, ha belépési szándékukat kijelentik Ormós Zsigmond társulati elnöknél, vagy Pontelly István titkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed, de továbbra is fenmarad, ha a kilépési szándék kellő időben be nem jelentetik. Az „Értesítő"-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1880. márczius 31.

Pontelly István,
titkár.

Az „Értesítő"-be szánt mindennemű közlemények, reclamátiók, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések a szerkesztő titkárhoz intézendők.

A történelmi és régészeti társulat temesvári s vidéki tagjai tisztelettel felkéretnek hogy időközben változó lakásaikat a titkári hivatalban (Temesvár, belváros, Seminarium) a füzetek pontos kihordatása és szétküldetése tekintetéből, bejelenteni szíveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzetek nem fognak pótoltatni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat titkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és régészeti „Értesítő" 1875. I. évfolyam II. IV. füzet.
2. Történelmi és régészeti „Értesítő" 1876. II. évfolyam IV. füzet.
3. Történelmi és régészeti „Értesítő" 1877. III. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és régészeti „Értesítő" 1878. IV. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és régészeti „Értesítő" 1879. V. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
6. Miletz János: Gizela királyné élete. 12 ív 8-ad rét. Ára 1 frt 20 kr.
7. Történelmi és régészeti „Értesítő 1880. VI. évfolyam I. II. III. füzet.
8. Miletz János: Temes és Arad vármegyék történelmi és régészeti emlékei. Ára 30 kr.
9. Miletz János: Chronologiai adatok a magyar királyok tartózkodásáról Temesvárott. Ára 20 kr.
10. Miletz János: Temesvár hadászati jelentősége $4^1/_4$ ív. Ára 40 kr.
11. dr. Szentkláray Jenő: Torontáli őstelepek a Tisza mentén. Ára 30 kr.
12. Miletz János: Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei. Ára 20 kr.

Az „Értesítő" megjelen évnegyedenként jan. ápr. jul. okt. hónapokban.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ,

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PONTELLY ISTVÁN,

TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

VI. ÉVFOLYAM. — IV. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1880.
NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDÁBAN.

TARTALOM.

A topleczi vízvezeték és a mehádiai régiségek. Böhm Lénárttól 161
Decebal és a Dákok. Edelspacher Antaltól 168
Metternich herczeg hátrahagyott irataiból. Quis? . . . Quid?-től 175
Tárcza: Rendes havi választmányi ülés szeptember 29-én 188
„ Délmagyarországra vonatkozó történelmi tarlózat. Iványi Istvántól . . 191
Egyveleg 193

M. ACADEMIA KÖNYVTÁRA

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

IV. FÜZET. 1880. OKTÓBER HÓ.

A topleczi vízvezeték és a mehádiai régiségek.

BŐHM LÉNÁRTTÓL.

Toplecz.

Aki életében valaha akár lovon, akár kocsin Orsovától Mehádiáig utazott vala, annak figyelmét alig kerülhették el a topleczi fahíddal szemközt, az országúttól mintegy 24—30 méternyi távolságra eső, nagyszerű romjai ama boltívezetnek, melyet közönségesen vízvezetéknek tartanak. Ezen impozáns, legalább 150 méter hosszú építménynek jó karban levő maradványai, miket én a természetvizsgálók XVI. nagygyűlése alkalmából Mehádián, 1872-diki septemberben utólszor látván, ugyanakkor le is vettem, háttal a gúlaalakúan felmeredő Jorgován nevű sziklaóriás tar falához támaszkodva, tizenegy, sajátszerű építkezésű ívből állanak, melyek 4 méter széles, 12 méter magas és felül ismét 2 méternyire áttört, roppant oszlopokon nyugosznak (v. ö. az 1-ő ábrát). A többi maradványoknak, melyek a folyam mentén lefelé, a bérczfal hoszszában huzódva, immáron összeomolvák, már csak kis darab útra követhető nyomait vehetni ki. E nagyszerű boltívek a legjobb anyagból alkotvák, t. i. részint nagy kövekből, részint vörös téglákból készítvék olyformán, hogy két sor téglára mindig négy sor kinagyolt kő következik[1]).

Orsováról való elutaztamkor, komolyan attól tartottam, hogy ezen általam annyiszor megszemlélt, idegenszerű építményét a topleczi kapunak talán többé nem fogom megláthatni, mi azonban máskép történt.

[1]) Az ezen építkezéshez használt vakolat frisolvasztású mész, szemesés homokkal és tört téglamorzsalékkal bőven összekeverve.

Az imént létesített vaspályavonal igazgatósága szükségesnek találta, hogy az orsovai országúttól balra eső hegylejtőn létező, roskadt falmaradványok elhordattassanak. De kinek közbenjárására maradt abban ezen gonosz terv érvényesítése, nem tudom. Elig az ahhoz, hogy ezen építmény az 1877-dik évben érintetlenül hagyatott ugyan; de jellemző sajátságától azáltal fosztatott meg, hogy itt szükségtelenül rengeteg töltést készítettek, minek következtében a karcsú oszlopokat egészen a boltívekig betemetvén, azt örök időkre elcsonkították, amit pedig könnyen elkerülhettek volna. Igy történt aztán, hogy hazánk egy érdekes, történeti emléképítménynyel ismét szegényebbé lőn!

Ha azonban jelen körülményeink között, emléképítményeink restaurálása érdekében, a szükséges intézkedések meg nem tétethetnek is, az illetékes hatóságoknak legalább arra kellene ügyelniök, hogy kevés még fennálló, régi emlékmaradványainkat a szándékos elpusztíttatástól megóvassanak! Ennek mikénti eszközlése módját, valamint elmulasztása bűnös voltát, tán nem szükséges itt bővebben fejtegetnünk.

Ami ezen építménynek keletkezését illeti, arra nézve végérvényesen meg van állapítva, hogy az sem a római[1]), sem a középkorból nem származik; hanem az 1739-dik évi, szeptember 18-diki, belgrádi békekötés egyik furfangos pontjának köszöni létét.

A törökök ugyanis az érintett szerződés V-dik fejezetében kikötötték: hogy azon esetre, ha egy év lefolytával, a Cserna folyót természetes ágyából, egy ezen czélra ásandó csatornán keresztül akként sikerül levezetniök, hogy az, az országútat átszelve, Orsovától nyugatra Jeszelnicza felé ömöljön a Dunába: úgy a Cserna balpartja Ó-Orsova várával, a szultán birtokában maradjon[2]). E vállalat teljesen lehetetlenné vált! Mindazáltal a nagy műhöz hozzáfogtak. De utóvégre a török mérnököknek, kik között két franczia is volt, szintén be kellett látniok, hogy a Csernát a tervbe vett módon elterelniök ép oly képtelenség, mint az ezen kisérletből a szomszéd

---

[1]) V. ö. Dorner: Das Banat, Pressburg 1839. 201—202 l. és Schwarzott: Die Herkules-Bäder bei Mehadia. Wien 1831. 166. l.; úgy Hunfalvy János: Magyarország és Erdély eredeti kepekben II. k. 422. l. szintén római eredetűeknek tartja ezen romokat. Még a kedvelt történész Wagner is ezen véleményen van. A hajdani mehádiai fürdőorvos dr. Martini a vakolatba elegyített tégladarabkákból akarta azoknak római épitkezését bebizonyítani; mintha ez más népeknél, kivált a törököknél is, nem volt volna szokásos.

[2]) Pesty: A szörényi bánság I. 159 s kk. l.

helységeket érhető károkért jótállaniok[1]). Ez okból e munkával felhagyván, a topleczi török boltívek még sokáig fogják az utóvilágnak ama nevetséges vállalatnak meghiusultát hirdetni[2]).

A Csernának megkisérlett levezetése oly csatornába, mely a víztömegnek alig tizenötödrészét vala magába fogadható, csupán egy egyénnek volt hasznára: a porta külügyeit korlátlan hatalommal intéző és pénzsovár Mustafa Reis Efendinek, ki a Csernát nem ugyan csatornába, de az arra fordítandó összegeknek nagy részét saját zsebébe tudta bevezetni[3]). A topleczi terűleten, a vízvezetéktől nem messze, jelenleg vasúti megálló hely létezik, mely azonban magányos fekvésénél fogva, úgy látszik, nem igen látogatott.

Herkulesfürdő.

A Mehádia melletti, világhírű Herkulesfürdőben talált, és részben még most is meglevő, értékes régiségekről valami újat írni akarni, hiú kisérlet volna; minthogy azokat már számtalanszor és pedig tekintélyes szakférfiak ismertették[4]). Én tehát rögtön áttérek tovább a szomszéd helységbe, melynek neve:

Mehádia.

A Szörény megyében fekvő Mehádia hegységen kívűl, jobbra a postaúttól, mintegy 250 méternyire a tengerszine fölött meredeken emelkedik fel, a lakosoktól úgynevezett „Illia“ vagy „Pergán“ szikladomb, melynek tetejét még a XIII. század közepén, a IV. Béla király alatt épült és (a Pergán, Bárkán halmon) nehezen megközelíthető Mihálď[5]) várnak romjai koronázzák.

Midőn 1879-dik évi, május 28-án ezen dűledező erősséget meglátogatám, már csak gyér nyomorai akadtam hajdani főtor-

[1]) Griselini. I. 175—176 l.; v. ö. egyébiránt Hammer-Purgstallnál: Gesch. d. osm. Reichs, a IV. k. 375. és 379. lapját, ki e vízvetéknek történetét M. A. Laugier: Histoire de la paix de Belgrade II. k. 176. és 192. lapja szerint szintén elbeszéli. Pesty Szörényében az utóbbi irót követi, kinek tudósítását azonban más okiratokból még tetemesen növeli.

[2]) A Pesty Frigyes Szörényi bánsága II. k. 417. lapján, az o. államvaspályatársaság részéről kilátásba helyezett emléktábla, mostanig puszta igéret maradt; hacsak Boleszny barátom fáradhatlan törekvéseinek nem fog sikerűlni, de Serres főigazgatónál annak felállíttatását kieszközölni.

[3]) Még a cs. biztos, gr. Uhlfeldtől neki ajándékozott kétezer arany és egy nagy gyémánt, mikkel az őt ezen tervvel felhagyni megkisérlé, sem valának képesek őt legkevésbbé is meglágyítani.

[4]) Igy p. első izben, 1737-ben, a tudós Paschalis Caryophilus (tulajdonképen Pascal Garofolo). Ezt követi vala utóbb: Zamosius, Lazius, Seivert, Griselini, Katanchich, Miller Jak. Ferd. Schwarzott, Neugebauer, Bőhm, Ackner és Müller, Mommsen, Pesty s többen mások.

[5]) Mihálď a mai Mehádia; csak hogy a Béla alatt épült várat nem kell összetéveszteni a későbbi időben az osztrákok által építetttől, mely utóbbi közvetetlenűl Mehádia helységben, a Léla-Réka mellett emelkedék. Ma ez majdnem nyomtalanul elenyészett.

nyának, mely a halom legmagasb ormán létezik, és hatszög alakban épült. Körrajzát a toronynak, bár ennek csupán északnyugoti és északi oldala áll fen, (v. ö. a 2-dik ábrát), még tisztán kivehetni. Külső kerülete egyik szöglettől a másikig, 12 lépés, azaz mintegy 10 méter; egészben tehát hatvan méter. Ezen jelenleg még legalább 24 méter magas torony, legnagyobbrészt négyszög homok-kövekkel, mikben sok kövülés találtatik, van bevonva, melyek a legszabályosabban nagyolvák, négyszögük egy méternél többre rúgván. A torony két harmadáig csak nagyolt köveket látni, mig annak felső részén azok egyedül a szögleteken fordúlnak elő. Megjegyzendő még, hogy csak a nyugoti oldalon levő, csúcsíves ablak boltozatán alkalmaztak téglákat. A toronynak felső, vihardúlt széle nem mutat ormózatra; ellenben bizonyos távolságra egymástól négyszögü lyukakat vehetni észre, melyek egykoron védő fasikátor hordozására szolgáltak. Egyszersmind szűk, de hosszú törést is alkalmaztak azon. En a fal szélességét megmérvén, azt 2·30 méternyinek találtam.

A hegytető síkján egyébiránt még felismerszenek a bástya falai, melyek egykoron a hegyorom alakja szerint, két oldalról szűk udvartért keríthetvén be, déli végökön egy második, mindenesetre alacsonyabb toronynyal záródtak be. E várba, mely egykoron az egész völgy felett uralkodik vala, csupán az északi oldalon lehetett bejütni és itt is nagy nehézséggel, mert a várhegy három oldalról meredeken lejtősödik. Ez lehet a főok, hogy úgy a körfalak, mint a déli torony építő anyagát a lakosok régen felhasználták, minthogy az szétbontása alkalmával, minden nehézség nélkül, mintegy magától a völgybe gurult. Hiszen magán a főtoronyon is, a négyszög kövek embermagasságnál feljebb kiszedvék!

A fenálló rommaradványok a leghatározottabban mutatják, hogy az egész építkezés a területi viszonyok legügyesebb felhasználásával, tartósan, gondosan történt, és semmi esetre sem sebtében.

Többször említett régi kéziratában a román plebánosnak, zlaczegi Stojkának, ki Mehádia helységében született és szokatlan hosszú életfolyam után, 104-dik életévében ugyanott mint esperes halt meg, keletkezésére nézve a miháldi várnak, melyet ő más, mint „Pergan“ néven sohasem nevez, egy mondát találok feljegyezve, mely úgy a dr. Munk[1]) által említetttől, mint a Pesty Frigyes által elbeszélttől, — melyet egyébiránt ott helyben ugyanazon módon, csak hogy különböző

[1]) Munk M. „A Herkulesfürdő és környéke.“ Pest. 1872. 142. l.
[2]) A szörényi bánság. II. 12.

kiékesítéssel a lakosoktól magamnak újra elmeséltettem, — lényegesen különbözik.

E várnak építője, illetőleg megújítójául Manoilia mester említtetik; ez fáradhatlanúl dolgozik vala; de amit nappal létrehozott volt, az estve minden ok nélkül megint összedűlt. Azt mondják, hogy ez igy ment napokig, mignem bizonyos áldozata fejében a gondviselés segitségére jő vala.

Történt ugyanis az egyik napon, midőn felesége az ételt viszi vala fel neki, hogy a nő árnyéka esetleg pillanat alatt azon helyre, amelyre Manoilia hatalmas négyszög követ vala felteendő, esett volt. A fiatal házas párnak ebéd alatt még derült kedvben együtt enyelgte után az asszony haza térvén, — meghalt. A férj azonban minden további akadály nélkül bevégezte munkáját. Igy a monda.

A Karansebesre vivő országút mellett, Mehádiától körülbelül ezer lépésre „Ullics“ környékén, jobbra a szántóföldön még most is láthatók romjai bizonyos kőtemplomnak, melynek oltára hajdan kelet felé nézett. A hagyomány azt a magyaroktól származtatja, a nép nyelvén az még a jelenben is „Beserica unguresca-“, vagy egyszerűen „Beserica sparta“-nak (elpusztult templomnak) neveztetvén. Stojka plebános 1815-ben, e hajdani szentegyház közepét 2 méter mélységig felásatta, de abban semmit sem talált. Nálánál szerencsésebb volt volna 1822-ben néhány mehádiai paraszt, kik amannak állítása szerint, valamely éjjelen a főoltár táján ásatásokat eszközölvén, ezen alkalommal 2 méter széles és 30 cm. vastag négyszög kőlapra leltek, melyet összetörtek. Midőn Stojka más nap az említett darabokat a maga háza előtt egybeillesztette, következő, itt első ízben közlött római feliratot olvasott azon:

D. BAEBATIVS. HRISAN
TVS. AVG. COL. ZERMI
CEGETVSAE. VIX. ANN
LXVI. OSE. PROSCRIP
TVS. PER. BAEBATIAM
GAM. CEN. COI. ET CO
ET. COMER. EDIBVS. IIII

A kőlap fehér márványból készült, finoman volt csiszolva és felírata igen szépen bevésett, csak az a kár esett benne, hogy némely szavakat már nem lehetett rajta tisztán kivenni. E sírlapon akként állott az oltár, hogy amannak egy része a papnak zsámolyúl szolgált, mint azt a rajta való járástól kikoptatott mélyedések igazolták.

Ezen templom romjai körűl gyakran találtak görög, római érmekre és bracteatákra. 1823-dik évi szeptember 5-én azonban bizonyos járókelő pásztor ama magaslaton esős időben öt darab kívűlbelűl megaranyozott ezüst templomi edényekre akadt, melyeket az akkori határőri kapitánynál, Milosevicsnál, Stojka saját kezében forgatott és megszemlélt. Ezen szavahihető férfiú állitása alapján a két legnagyobb edény levestál alakú és fedeles vala, mikben hasonló, valamivel kisebb edények találtattak. Az utóbbiak egyikének fenekére furulyázó pásztor volt bevésve. Az ötödik tárgy azonban csinos talapzattal bíró kis kehely vala, hasonlag gazdagon megaranyozva. Mi lőn sorsa ezen edényeknek? vajjon léteznek-e valahol még? Fájdalom nem tudatik.[1])

Mehádiától negyedórányira, Plugova felé, az úttól balra szántóföldek között, két pataktól kerített, mintegy 2 holdnyi, vagy talán nagyobb négyszög terjedelemű rendesen tengerivel bevetett téren, falakat és árkokat, melyek hajdan kétségtelenűl római castrum tartozékai valának, vehetni észre. „A sánczok és falmaradványok tüskékkel és cserjékkel egészen be vannak nőve, és az itteni szerbektől „Zidina"-nak (falműnek) neveztetnek, mondja Stojka még 1829-ben ama romokról, melyek ennélfogva itt már 1837 előtt általánosan ismeretesek valának.[2])

A görög és római érmek nagy számán kívűl, melyek közűl egyedűl 1864-dik évi junius 19-én 2000-nél több ásatott ki, egyéb régiségek között esküre emelt bronz kézre és rendkívűl csinosan készített bronz női tigrisre akadtak. Továbbá számos feliratos kőre, melyek legnagyobbrészt Mommsen,[3]) Römer,[4]) Pesty,[5]) Miletz[6]) és mások által tétettek közzé. Ezen már ismeretes feliratokhoz, a Stojka-féle kéziratból még

[1]) Stojka kézirata után.

[2]) A tört. és rég. Ért. V. évf. 32. l. és Pesty is Szörényének II. k. 323. l. úgy állitják oda a dolgot, mintha ezen épitmény az 1837-dik évben először fedeztetett volna fel.

[3]) A Corp. Inscript. Lat.-ban.

[4]) Archäologiai közlemények 1864. IV, 167. VI, 173 és VII, 76. l.

[5]) A szörényi bánság II, 321.

[6]) Tört. és rég. Értesitő. V. 32. l.

két, eddig kiadatlant sorakoztatok. Az illető tudósítás szerint, Stojka ama castrumból egy négyszög fogadalmi lapnak volt birtokában, melynek egy-egy oldala mintegy 80 cmterre tehető, rajta Julia Augusta (?) ölében két fejedelmi gyermeket tartó képével, továbbá a reversen ily feliratú érmek: AETERNITAS. AUGUSTA. Ezen erőd mellett, az 1815-dik évben 2 méter mélységben, feliratos kőkoporsó került napvilágra, mely 2 méternél hosszabb, 1 méternél szélesebb és fedelével együtt 1·30 méternél magasabb vala; de a felfedezőktől, fájdalom, tudatlanságból, összezúzatott. Stojka plebános ennek daczára azon a következő feliratot vélte olvashatni:

IANI. LEPIDVS.
VIXIT. A(N)NIS
LXX. LABAS(
.NTVS CONIVGI
PIETISSIMAE
POSVIT. PVMIA.

A zidinai várárokban kiválóan kitünő ivóvizet tartalmazó forrás csergedez, melyről a következő monda tartotta fenn magát:

Hajdanában, midőn a mehádiaiak még juhaikat legeltetik vala a Cserna partjain, valamely ifjú pásztornak a furulyája véletlenül a vizbe esett; és noha a folyó akkor nagy és rohamos vala, a fiú mégis a habok közé hangszere után ugorván, jó darabig életveszély között úszva követte azt; de midőn ez hirtelen szemei elől eltűnt, vigasztalhatatlanul szállt ki a vízből. Egy szép délután alkalmával, midőn az említett pásztor fiú sajttal és egyéb élelmi szerekkel hazafelé jő vala, furulyaszót hallott, melynek hangjára meghökkent. Oda futván tehát, honnan a hangok érkezének, egy pásztorifjúnál csakugyan elveszett zeneszerére talált, kinek elbeszélvén mint került a furulya veszendőbe, visszakéré azt; de ez mitsem használván, még egy juhot is igért adni annak kárpotlásául; de mind hiába az utóbbi ifjoncz egyre azt hajtogatá, hogy a kérdéses furulyát nem a Csernából, hanem a várkútból fogta ki. Birokra kerülvén tehát köztük a dolog, törvény elé állíttattak kihallgatandók, hogy hol vesztette volna el furulyáját az első fiú, és honnan halászta

ki azt az utóbbi? A birák tanácsot tartának az itt teendők felett; mert ezen esett által a suhanczok előtt fel volt fedezve az eddig gondosan rejtegetett titok, hogy a Cserna vizét maguk a birák a hegyek alatt vezették a várba, mit a fiezkók minden pillanatban elárulhatván, ez által általuk nemcsak a kútnak, hanem magának a várnak biztonsága is veszélyeztethetik vala. Azért a bölcs tánács elhatározta, hogy mindkét fiú titkon láb alól eltétessék, ami megis történt, Börtönbe vettették tehát és ott megfojtatták őket, nyilván azt hirdetvén, hogy őket felsőbb itélőszék elé vitették.[1])

Zidinárol még más rege is szól, melyet azonban ez alkalommal, mint kevésbbé érdekeset, halgatással mellőzünk.

Decebál és a Dákok.

Edelspacher Antaltól.

A dákok történelmét joformán homály födi. Csakis a római hódítások által szereztek maguknak érdemet arra, hogy Kleió nevüket a halhatatlanság könyvébe irta. A nagy Trajan császár, kit nemcsak Róma ünnepel, hanem az összes rumun és bolgár nép atya és istenként tisztel, végezé be az elődei által megkezdett hódítást. Decebal, ki eleve offensiv állást foglalt a rómaik ellen, most futni kényszerül, s az ki számtalan csatában nemcsak helyt álla harczedzett népével, hanem Róma fegyverein diadalt is aratott, népe és hona bukását nem tudja túlélni, s öngyilkos lesz.

A történetben Decebal dák király (neve), ki alatt a dák uralom tetőpontját[2]) és bukását érte el, még egyre személynévként szerepel. A kútfők Durast[3]) említik elődjéül, azon személyt, kit Jordanes[4]) Diurpaneusnak nevez.

A Duras, illetőleg Dura és Diurpaneus nevek a kút-

[1]) Stojka kéziratából.

[2]) Határait ez időben a Tisza és Neszter, délen a Duna, északon a Kárpát hegység képezte, tehát magában foglalta a mai Kelet-Magyarhont, Erdélyt, a két Romániát és Bessarabiát, fővárosa Sarmizegethusa volt.

[3]) Duras. Az eredeti dák nyelvben Dura alakkal bírt, amint ezt részint az eddigelé megfejtett dák-, részint pedig a dák-nyelvvel közel rokonsági viszonyban levő más nyelvmaradványokból következtethetjük. A latin és görög kútfők szerkesztői az idegen neveket arisálva szokták visszaadni, s az esetben, ha igen csekély változtatást tesznek az idegen neveken, az árja nyelvek nominativ jellegét, mely rendesen az s hang által van képviselve, nem szokták mellőzni.

[4]) V. ö. Roesler Robert: Romänische Studien 35. l. Roesler megkisérlé e mű első két részében a géták és dákok történetének vázlatát is megírni. Nem tagadhatjuk, hogy a felkarolt és átdolgozott anyagnak érdekes színt tud kölcsönözni, de a felületesség úgy szólván minden lapon előbukkan, ami az ily dolgozatokhoz leginkább szükséges nyelvészeti készültség és disciplina hiányának tulajdonítandó.

fők szerint egy és azon személyt illeték, ennélfogva, nem különben rokonhangzásuknál fogva egy és azon eredetűeknek kell lenniök, s így a második vagyis hoszszabbik alak Diur † paneus-nak tagolandó.

Látni való, hogy mind a két névnél a kezdő „d“ betű jésült-hangot képvisel, melyet az első kútfő egyszerű „d“-vel, a második pedig „di“-vel fejez ki, ami d' (gy), esetleg pedig ǰ (ds) értékkel bírt.

A Dura alak a Diur-paneus-beli Diur alakkal össze hasonlítva azon eredményre vezet az imént jelzettek szerint, hogy az egy *D'ura (Gyura) vagy *J̌ura (Dsura) alakot képvisel, s hogy eleve a Diur alak is épen ily alak és hangzással bírt, s véghangzóját csupán a paneus jelzővel való összetétel folytán vesztette el.

A szó jelentését illetőleg alig tévedek, midőn azt a szláv nyelvekbeli következő alakokkal hozom össze: szlovák D'ura (Gyura), szerb D'uro (Gyuro), J̌uro (Dsuro)[1]), melyek a latin és görög Georgius Γεώργιος néven, mely az újgörög szólamokban Tonjo vagy D'ord's, a rumunban D'ord'se, a magyarban György, a franciában George (Žorž), az angolban George (Tǒrj), az oroszban Juri, a finnben Yrjöö alakot öltött, sarkalnak. A fönnebbi D'ura alak a magyarban is megvan Gyura fő és Gyuri (= *Gyura-ja) deminutiv alakban.

Ezek ellenében föllehetne hozni, hogy e név a keresztény terminologiához tartozik, ámde annak eredetije a görög Georgios, mely „földmivelő jelentménnyel bir, el volt terjedve már századokkal a kereszténység megalapítása előtt, ép úgy mint a keresztény nevészet szém nevei. A Georgios névvel találkozunk keleten is a scythák és sarmaták, nem különben a kaukáz vidék népségeinél, hol egy vidék Georgia perzául Gürgistán nevet visel[2]).

A dák D'ura alak tehát szláv átalakítása a görög Georgios alaknak, s így a fönnebbi alakban szláv visszhangra találunk a dákok között. E mellett tanúskodik az összetett Diurpaneus[3]) alaknak második vagyis paneus része,

[1]) A Szerb alakok, a szótárak csakis a jelzett két alakot szokták felhozni, egy D'ura vagy J̌ura alak vocativ tevényét képviselik. A rumun D'ord'se alak szintén vocativ jelleggel bir, a mennyiben annak nominativ tevénye a Georgiu (Žorž vagy Ťorj — v, ö. Sin-Žorž Szent-György) alak által van képviselve.

[2]) A Gürgistán nevet (orosz Gruzija) rendesen a gürg farkas szóval hozzák össze a keletészek, ami a jelen esetben, véleményem szerint, nem talál.

[3]) A Diurpaneus alakot a szláv župán alakkal, melytől ispán szónk szár-

melyben a szláv pān úr, fejedelem szóra ismerünk, latinizált kiadásban. A szláv pan, pān szó a litva nyelvben pōnas alakkal bir, s így a fönnebbi alak a lituszláv vagy már maga a szláv alapnyelvben *pāna, pana alakkal birt. A fönnebbi latinizált alak a dák nyelvben *pāna, esetleg *pana alakkal birhatott, s igy a kérdéses két alakot *D'ura és *D'urpana-nak[1]) olvasom. Az utóbbiban a *pana rész „fejedelem, király" értéket és jelentményt képvisel.

Áttérhetünk ezzel a Decebal névre, melynek utórészét már többen appelativ[2]) értékűnek vették, annélkül azonban, hogy azt, és különösen annak előrészét megfejtették és tisztába hozták volna.

A Decebalus vagyis a görög kútfők szerint Dekebalos név második része a phryg balēn „rex" szóval hozatott össze, a thrák rokonság alapján, a mennyiben a thrák nyelvet azon kapocsnak tekintik, mely a dák, gét és a többi hajdani nem görög eredetű nyelveket, melyek hajdan Európa keletén léteztek s részben a görög nyelv uralmának valának kitéve, a kis-ázsiai nyelvekkel, nevezetesen a phryg és lyd stb. nyelvekkel köti össze, hogy az örmény és kappadók nyelvek révin az irán nyelvhad közelébe juttassák.[3])

A phryg balēn alak (Hesychius: *βαλήν βασιλέυς φρυγιστί.*) láthatólag eredetibb *balajn (*bala-ja-na) helyett való, s alapszónak *bala (*balē) válik ki szintén *βασιλέυς* jelentménynyel.

---

mazik, ohajtották összevetni, ami egyrészt a fönnebbi világos fejtmény, másrészt a Diurpaneus-beli „r" miatt el nem fogadható, sőt a nyelvészeti lehetetlenségek sorába helyezendő. Miután a župan szó nem tartozik a megfejtett szók sorába röviden közlöm eredetét. Származéka a župa „család, had (gau)" szónak s így egyen-értékű az ó-magy. „hadnagy" szóval. Ezen župa alak a germán nyelvekben sippe, sipa, supa alakkal bir, s a župan alaknak a gót nyelvben sipôneis alak felel meg.

[1]) Természetes, hogy ezen D'urpana eredetileg *D'ura-pana alakkal birt. A latinizált Diurpaneus alakbeli *pana, esetleg egy vocativ tevényen is alapúlhat, mely a dák nyelvben *pane alakkal lehetett képviselve. Sőt esetleg maga a szó nominativ tevénye is birhatott pane alakkal. Igy a sarmata szó a sarmitegte helynévben sarmite alakkal van képviselve.

[2]) Igy a többi közt Beule a: Portraits du siècle d'Auguste: Le chef de la confédération (dace) avait le titre de décébal, comme jadis les chefs gaulois portaient le titre de breun. Le dernier décébal, dont le non était Diurpaneus. . .

Mint látjuk Beulé azt véli, hogy Diurpaneus is Decebal volt. A fönnebbi elemzés szerint a Diur, illetőleg *Diura azaz D'ura volt a kérdéses egyén tulajdon neve, pana pedig a czime, illetőleg méltósága, s így ezen egyénre nem alkalmazható a decebal elnevezés. A Diurpaneus szó elemzése egyelőre csak azon eredményre vezet, hogy Dakiában szlávok is laktak. A D'urapana vagyis latinizált alakjában Diurpaneus alig tekinthető sem dák, sem sarmata szókinesnek, hanem csakis szlávnak, mert a pana alak csakis a szláv nyelvekben honos. Csakis ezen következtetés felel meg az ügyek jelen állapotának, a miből épen nem következik, hogy Dákia összes népei szlávok voltak.

[3]) Ez képezi Fligier több rendbeli buvárlatának rövid összletét. V. ö. Fligier Beiträge zur Ethnographie Kleinasiens und der Balkanhalbinsel; zur Praehistorischen Ethnologie der Balkanhalbinsel; Beiträge zur Vorhistorischen Völkerkunde Europas.

A dák nyelvmaradványok vallományai szerint a balos, βαλος szó maga a dák nyelvben *bala alakkal birhatott, s így a phryg alak által teljesen födetik, s valamint amaz βασιλέυς, úgy emez rex jelentménynyel birt.

A bala „rex, βασιλέυς“ szó nem szorítkozik csupán az imént jelzett két nyelvre. Így Fligier a lyd πάλαμος és πάλνυς szókat, melyek az illető kútfőkben βασιλέυς-szal tolmácsoltatnak, a fönnebb jelzett phryg alakkal véli összehozhatni. Az első alakot *palama, a másodikat *palma vagy *palmu (eredetibb *palmana helyett) alakkal vélem reconstruálhatni, s elhagyva az egyelőre meg nem határozható értékű végezeteket, alapszóul egy *pala alakot nyerünk, a melyet én elválasztandónak tartok, a jelentmény s némileg a hangegyezés daczára, a fönnebbi bala alaktól. A pala alak analógonját a thrák nyelvben találjuk meg, hol a fejedelmi nevek rendesen porus, poris, polis jelzővel vannak ellátva:

Bitho-porus,
Nato-porus,
Dindi-poris,
Muca-poris;
Rascu-polis,
Abru-polis.

E tény csak amellett szólhat, hogy a fönnebbi jelzők a thrák nyelv különféle szólamaiban „fejedelem, rex“ jelentménynyel birtak, s egy *pala alap-alakot képviselnek, mely a fönnebb jelzett lyd alakkal a legprägransabban egyez. E két alakot a szanszkrit pāla „védő, uralkodó“ szóval hozom össze.

A dák bala ellenben inkább füzhető a szanszkrit bala „erő; hatalmas“ szóhoz, ha már minden szónak mását a brahmánok szent nyelvében óhajtjuk föllelni, amire különben ez esetben alig lesz szükségünk, mert a dák bala alak a többi közt számos skytha névben is szerepel: Οὐαρβαλος, Δρειβαλος s ezt Var-bal, Dri-bal, esetleg reconstruálva: *Vara-bala, *Daraja-bala alakokkal adhatjuk vissza. Különös figyelmet érdemel ez utóbbi bala vagy bali neve, a mennyiben a reconstruált Daraj nagy *Daraja név azonos a Perza birodalom azon leghatalmasabb uralkodójának nevével, ki népét oly diadalra nezette, a minőt az ó-kor csak Nagy Sándor idejében látott: Dárius nevével, melyet a görög kutfők Δαρεῖος-szal adnak vissza. Az ó-perza ékiratok Darjavus alakban őrizték meg ugyan e nagy hódító nevét, de a latin és görög nyelvek által megőrzött alakok, mi kétséget sem hagynak fenn

aziránt, hogy a perza nyelv kerületén egy Daraja alaknak is kellett léteznie, mely azonos az ó-perza daraja, zend zaraja, új-perza darja (eredetibb *daraja-ka helyett — v. ö. zend zarajagh) „tenger“ szóval. Ez alkalommal is tehát, mint számos más esetben, a mint ennek Mühlenhoff (Über die Sprache und Herkunft der Pontischen Skythen) már évekkel ez előtt, komoly buvárlatokon alapuló nézettel kifejezést adott, a skythák közt irán névvel találkozunk,[1]) tehát helybenhagyásával és megerősítésével annak, mit fönnebb jeleztünk.

A bala rex, *βασιλέυς* szót azonos alak és jelentmény mellett eddigelé a dákok és skythákná l találtuk meg. De vannak még ez alaknak számos analógonjai nemcsak a hajdan, hanem a közép és legújabb korban is a szlávok, arabok, törökök és magyarok közt.[2])

Miklosics paläoszláv szótárában egy bolĭ comparativ tőt találunk felhozva, melyből az oroszban a boljе (több), és bolĭšoj (nagyobb) szók származnak. A bolĭ alapszó „nagy, előkelő; magnus, *μέγας*“ jelentménynyel bir. E tőre vittem vissza a szláv és magyar boljar, bojar; bojár, boér szókat, és a bolgár boljav (a byzantin chronographoknál: *βουλιᾶς, βολιᾶς*; többes: *βολίαδες*) szót (magyar nyelvőr), melyek eleve „magnas, *μεγιστάνος*“ jelentményekkel birva, majd „fejedelmi“, majd „törzsfőnöki“ értéket képviselnek. A bolĭ alakot eredetibb *bolě helyett valónak tartom (v. ö. bolě-je: több), s ez utóbbi alak ismét egy *bola-ja alapalakon sarkal, melyből egy *bola alapszó válik ki, mely hajdan *bala alakkal birt. A szláv nyelvek terén egy bala (bola) szót találtunk, „nagy előkelő“ jelentménynyel, melynek imént jelzett két származéka „fejedelem. törzsfőnök“ jelentménynyel bir.

A török nyelvek terén a valī „gouverneur“ szó vonja magára figyelmünket, mely tulajdonkép a vilājät főnökét, parancsnokát jelöli. Török szótárakban mind a két alakot arab eredetűnek találjuk feltüntetve, amit már a valī és vilājät alakok közt mutatkozó internál kapocs külsőleg is feltüntet. Esetleg az arab alak is eredetibb *vala-ja helyett való, s így az arabban is *vala alapszót nyerünk.

Az új-görög *βαλῆς* (*ἐπίτροπος*), nem különben az olasz

[1]) Mühlenhoff csak a ponto-skythák számára vindicálja az irán eredetet.

[2]) A magyar alak kimutatását és még megbeszélését fontosságánál fogva más alkalommal fogom megbeszélni.

bali alakok az ozmań nyelvnek köszönik létüket, s így, bár közvetve, a fönnebb jelzett arab valī alakra viendők vissza.[1])

A dák bala „rex βασιλέυς“[2]) szó másaival találkoztunk eddigelé a skythák-, phrigek-, szlávok- és araboknál. A szó eredete homályos. Mint fönnebb röviden érintém, származását a szanszkrit bala szóhoz lehet kötni, mely „erős, hatalmas“ jelentménnyel bir.

Ezen réven jutunk a *bala rokonsági viszonyához. Föltaláltuk azt úgy az ind, mind az irán nyelvhadban, s igy azon eredményhez jutunk, hogy a dákok közt irán, illetőleg iránszerű viszhangra találtunk, a mennyiben az irán nyelvek a legszorosb összefüggésben állanak az ind nyelvekkel, s ezekkel hozatott nem egy népész és nyelvbuvár által újabban össze az örmény nyelv alapján több kis-ázsiai nép: mint a kappadókok és phrigek, továbbá a ponto-skythák és thrákok. Ez utóbbiak a latin és görög világ irói szerint a legközelebbi nexióban állottak a dákokkal.[3]) Ezzel áttérhetünk tevénynünk: a Decebal szó első vagyis a dece, a görög kútfők szerint deke részének fejtegetésére. Ebben a dák nevet találom vissza adva, a mennyiben a dák szó maga a dák nyelvben *daka,s a mint ezt a fönnebbi szóból látjuk deke alakkal is birt.

Dakia fővárosa, Sarmizegethusa fejtegetésében azon eredményhez jutottunk, hogy a sarmata nyelv előszeretettel viseltetik az e hangúság iránt, azaz, hogy: az eredeti a hangokat e hanggal adja vissza. Igy az irán gātha alak ā sarmata nyelvben *gethe alakot öltött. Ugyan ezen jelenséget látjuk a deke szóban, az eredeti daka alak mellett. Ez arról tanusḳodik, hogy a két alak közül az első vagyis deke alak

[1]) Azáltal, hogy e helyütt különböző nyelvhadbeli szókat vetünk egybe, és egy és azon módszer szerint elemezzük, még nem vétünk az általános összehasonlító nyelvészeti rendszer ellen, mert vannak szók, a melyek ép oly vándorlásokat tettek, mint egyes népek, mint p. o. a czigányok vagy a zsidók. Igy vannak bizonyos számú szók, a melyek majdnem azon alak és jelentmény mellett ép úgy feltalálhatók az árja, mint a szém és turán nyelvcsaládokban.

[2]) A görög βασιλέυς szó nem taztozik a megfejtettek sorába. Curtius (Grundzüge der griechischen Etymologie) összeállitja a különféle véleteket anélkül, hogy megállapodásra jutna. A nehézség onnan származik, mert a göröggel nexióban álló nyelvekben nem találkozunk megfelelő alakokkal. Én a βασιλέυς szóban a fönnebb elemezett bala (balē, balī) szót látom: βασιλέυς = *βαλι-σέυς s igy az egész *βαλισέυς alakot egy *bali-sa alapra vizem vissza. A *bali-sa- beli-se-ban erősbült nominativet látok (v. ö. sarmata gethusa alakot a gethu alapszó mellett). Ezen *bali-sa metathetikus alakja: *basila s ez már egészen közel áll úgy a βασιλικί, mint a βασιλέυς alakhoz.

[3]) A szláv vagy lituszláv *bola alaktól egyelőre el kell állanunk. Tény ugyan, hogy, amint ennek kifejezést is adtunk, a fönnebbi szláv alak egy *bala alakon sarkal, ám de maga a szlávság terén soha sem hangzott az balának, mert ép a bola alakkal kezdődig a szlávság.

a sarmata, a második vagyis daka alak, a dák nyelv szókincse közé sorolandó. Így a Dekebal vagy Deke-bala szót is egész teljében sarmata eredetűnek kell tartanunk. A latin és görög kutfők a daka alakot őrizték meg, s ez utóbbi alakkal távol keleten, a dákok őshazájában is találkozunk. De a deke alak is meg volt a latinoknál, habár annak nyomára csak egyes nevekben találunk. Így a Decius (olvasd dekius) szó nem lehet a decem (tiz), hanem inkább a fönnebbi deke nagy latinosan irva dece szó származéka, s azonos a dacius, dacicus szókkal. A római évkönyvek már Kr. sz. e. 343-ban említenek egy Publius Decius Mus nevű egyént, ki belátása és bátorsága által megmenté a samnitek által körülzárolt római hadat Aulus Cornelius Cossus consulsága alatt.

Ezen adat a mellett tanuskodik, hogy egyes dák népek már jóval időszámításunk előtt a későbbi Dakia területén tanyáztak, ha esetleg más hatalmasb és erősb népségek uralma alatt is állottak. A Decius név egyúttal arra enged következtetnünk, hogy a dákok egyes egyénei római szolgálatba léptek, mert a Decius név csak oly egyént illethetett, ki dák származású volt.

A Dekebál név tehát nem personál, hanem appellativ jellegű s annyit jelent mint: dák-király.

Végezetül nehány szót a dákokról. Ismert tény, hogy a dákok és géták egy eredetűek voltak; — álljanak itt maga Strabon szavai: *παρὰ τῶν Γετῶν ὁμογλώττοι τοῖς Θραξίν* (VII. p. 303); és *ὁμόγλωττοι δ'εἰσὶν οἱ Λάκοι τοῖς Γέταις* (p. 305). A *ὁμόγλωττος* (gleichsprachig) jelző azt akarja jelezni, hogy egyrészről a dák és géta, más részéről a thrák egymást beszédben megértették, tehát ha szólamilag (mundartlich) különböztek is egymástól, nyelvileg még sem állottak oly távol, hogy egymást meg ne értették volna.

Plinius (IV. 26) különbséget sem tesz a dákok és géták közt, s mindkét népet a sarmatákkal együtt skytha népségnek vallja: Seytharum gentes . . . alias Getae, Daci Romanis dicti, alias Sarmatae.

A dákok tehát skytha réven jutottak a későbbi Dákiába, de nyomukat fölleljük messze keleten is, tehát ismét ott, hol kajdan a skythák honoltak. Az ugynevezett Peutingerféle táblákon daga nevet viselnek, s a Kaszp-tenger keleti

martján találjuk a daha népet, a mai Dahisztānban,[1]) s a Kaukáz vidéken terül Dagistān, és ettől délre Dahg.[2])

A dák, illetőleg daka nép tehát eleve a Kaszp tenger kelet-déli oldalát lakta, honnan a Kaukáz hegységen át vette útját Európának, hol más rokon törzsekkel egyesülve, a nagy terjedelmű és hatalmas dák birodalmat alapítá.

Metternich herczeg hátrahagyott irataiból.

Quis? . . . Quid?-től.

Századunk története nagy vajudások szintere; adatainak felbuvárlása, összehordása, rendezése, de egyúttal részrehajlatlan feldolgozása — a munkások nagy száma, ernyedetlen szorgalma daczára sok okból még nem éretett el. A foradalmi és az u. n. reactionarius elvek sokkal kiengesztelhetetlenebb ellentétben állanak egymással szemben, sem hogy az írók az egyik vagy másik irány által kisebb-nagyobb mérvben befolyásolva párt-színezetet ne kölcsönözzenek munkáiknak s ez által az obiectiv álláspontot veszélyeztessék. Pedig épen a jelenhez legközelebb álló mult ismerete reánk nézve annál fontosabb, minél kétségtelenebb annak tudata, hogy a jelen viszonyok, — oly annyira elütők a múlt századok állapotaitól, — a 19. század első felének történetéből fejlődtek. Talán a nagy kapkodás, a létezőnek, a mi átörökültetett, irgalmatlan lerombolása, új viszonyok mohó teremtése a biztos állandóság jellege nélkül — e körülményben lelik magyarázatukat, mert e század nagy eredményeit nem fogjuk fel helyesen, obiective, elfogult álláspontunk tévútra terel — és érezzük, minő ernyesztő munka a tömkelegből kibontakozni.

A hamisítatlan okmánykiadások lesznek hivatva a nagy chaoszban szövétnekül szolgálni s az igaz útat egyengetni, megvilágítani; s e téren reményt nyujtó sok anyag hordatott már össze.

Ide sorolnám a feszült érdekkel várt s fogadott Metternich-féle kiadványokat. Metternich-Winneburg Kelemen herczeg majdnem félszázadon át (1809—1848) kormányozta az osztrák-magyar

---

[1]) Dahistān = daha + stāna, azaz dák-lak, dák-hon. A fönnebbi alak a daha, a Dagistān alak pedig az imént jelzett daga alakból indúlt ki.

[2]) Dahq örmény képezet mely a dah (= daha, daka, daga) alapszóból készült; a q a többes jegye, mely egyúttal helynévképzőül is szolgál mint némely szláv nyelvben. A fönnebbi Dah-q tehát azonos a perza, mondjuk irán képzetű Dahistān szóval. A görög kútfők Dahq-ban *ταόχοι* nevű népet említenek lakókúl, s ez utóbbiak taj néven említtetnek az örmény kútfőkben. Hogy ezen különböző alakok egy és azon népséget jelzik, aziránt nem marad fenn semmi kétség sem.

monarchiát s mondjuk ki, vele az európai continenst! Hathatósan kelle összhalmozódnia a gyúanyagnak, mely a férfiút rendszerével egyetemben oly hihetetlen gyorsan és könnyen elseperte; a siker, a minő meglepő s a kisérletet tevőkre is váratlan volt, oly annyira felszabadította az ellentábor felülkerekedett embereit — a hívatottakat és kontárokat egyaránt, az oly soká félelmetes, gyűlölt ember fölött kárhoztató ítéleteket ejteni, hogy nem kevés önmegtagadást kell felismernünk a hatalmas kancellár azon intézkedésében, melylyel sok tekintetben önigazolására szolgáló saját följegyzéseit, az általa végrehajtott események megvilágítását eszközlő okmányait, életnézeteit, államférfiui elveit s álláspontját, — szemben a még életében s a censura eltörlése után fékezhetlenül vakmerően ellene törő, annyira elágazó véleményekkel, — csak halála után 20 évvel kivánta napvilágra hozatni. Ennyi időbeli megnyugvás kell, ugymond, hogy az irásbeli hagyomány az olvasó közönség számára megérlelődjék!

És fia Richárd, a volt párizsi nagykövet, a nélkül hogy végrendeleti intézkedés által kötve lett volna, fiui kegyeletből teljesíté az államviszonyok tekintetéből is követelt atyai kivánságot.

Midőn a múlt évben sajtó útján közhirré vált, hogy Metternich iratai napvilággá bocsátandók lesznek, méltán átalános érdekeltség keltetett nemcsak állam- és szakférfiak, történetbuvárok körében, hanem az egész művelt közönségnél, és várva várták mindnyájan a nagyfontosságu művet. Végre előttünk fekszik a négy részre tervezett mű első két kötete! Aligha létezik szaklap a bel- s külföldön, mely azonnal nem jelezte volna a maga nemében ritka munkát, a napi lapok is többékevesbbé behatólag szólottak hozzá — méltán! „Én a történetet csináltam és azért nem találtam időt annak irására. Legalább enmagam a kettős feladat megoldására nem tulajdonítottam magamnak a képességet. Hogy pedig magamat visszaléptem után annak szenteljem, arra nézve korom nagyon előhaladt. Távol az elengedhetlenül szükséges levéltári forrásoktól, csak is egyedül emlékezetemre támaszkodhattam volna. Erre nem vállalkoztam, hanem pótlást keresek az itt jelzett alakban.

„Közel harminczkilencz éves miniszterségem története három forrásban van följegyezve:

Az osztály levéltárában, melynek élén állottam, melynek okmányai a wagrami csatától (1809. nyarán) az 1848. márczius 13-áig terjedő időszakot foglalják magokban.

Az okmány-gyüjteményben, melyet „anyagok korom történetéhez“ czím alatt hátrahagyok.

A levelezésekben és fogalmazványokban, melyeket visszaléptem óta irtam és szerkesztettem.

E források együttesen bő anyagot nyujtanak a részrehajlatlan történetbuvárnak. Nem önszeretet, sem igazakarás hajlama rugója ama vágyamnak, hogy a nézetek s érzetek, melyek nyilvános tevékenységem egész folyamán át szemem előtt lebegtek, köztudomásra jussanak. Érzetem más alapon nyugszik, s történeti elem és az igazság ápolása előuralkodók benne."

A ki ily formán a szó szoros értelmében f a c t o r a, tényezője a történetnek: irója e kor eseményeinek, melyek némi teljesség mellett a 19. század első felének világtörténetévé alakulandók volnának, egymaga nem lehet, de hogy az adatokat, az anyagot szolgáltassa hozzá és midőn róla, felőle irnak, személye a világtörténet itélő széke elé állítatik, joga legyen hozzá szólani, magát netán védeni, menteni, de sőt kora szellemének, irányának helyes felismerésére és kellő méltatására nyomatékkal bírjon szava: a pártatlan történetírás vita nélkül fogja beismerni.

Innen az osztatlan figyelem, a feszült várakozás az illetékes körökben! De minthogy a herczeg hagyománya négy részből s több kötetből fog állani s a megjelent első rész két kötete csak az első időszakot foglalja magában 1773—1815-ig, a melyet a másik két epocha 1816—1848-ig és 1848—1859-ig rövid időközökben követni fog, míg az utolsó rész okmányokat lesz tartalmazandó: szaklapok, folyóiratok a megjelent első résznek csak ismertetésével foglalkoznak, tartalmát közlik, minden beható bírálatot azonban mellőznek, míg a teljes mű kellő tanulmányozás után annak rende szerént méltatható lesz.

E sorok sem akarnak beható bírálatot adni, — alapos tanulmányozást és nem futólagos átlapozást igényelvén az; — még a részletezettebb ismertetéstől is tartózkodom; egyedül a híres államférfiunak a l a p e l v e i t, a melyekre a közönségesen „politika" és „diplomatia" néven nevezett tudományt kormánylata egész idején visszavezette s fektette, saját szavai után szándékom ismertetni.

„A politika az államok élet-érdekeinek tudománya a legmagasb sphaerában. De miután elszigetelt állam már nem létezik és csak a pogány világ évkönyveiben, vagy az u. n. állambölcsészek elvont taglalgatásaiban lelhető fel: mindig az á l l a m o k t á r s a s á g a, a jelen világ lényeges előfeltéte tartandó szem előtt. Ennek következtében minden államnak magánérdekei mellett vannak olyanak is, melyek más államokkal, akár azok összeségében, akár azoknak egyes csoportjaiban, közösek. A politikai tudomány nagy axiomái az össz-államok igaz politikai

érdekeinek megismeréséből származnak; ezen egyetemes érdekekben fekszik létök kezessége, míg a magán államérdekek, melyeknek a köznapi vagy átsurranó politikai mozgalom néhanéha nagy fontosságot kölcsönöz, és a melyeknek ápolása a nyugtalan, rövidlátó politika szemében a politikai bölcseséget képezi, csak viszonylagos és másodrendű becsesel bírnak. A történet tanúsítja, hogy mindannyiszor, midőn valamely állam magán érdekei az összérdekekkel ellentétbe jőnek s ezek a magánérdekek túlbuzgó, kizárólagos érvényesítése, sürgetése mellett elhanyagoltatnak vagy félre ismertetnek, ilyes tényálladék kivételes esetnek, sőt betegségi állapotnak tekintendő, melynek kifejlődése vagy gyors orvoslása végelemzésben ezen állam sorsa felett dönt, azaz: közel bomlását vagy megújuló virágzását jelzi. A mi a jelen kort jellemzi, a mi lényegesen megkülönbözteti az ó-kortól, az államok ama törekvésében fekszik, hogy egymáshoz közeledjenek, bizonyos módon társadalmi összeköttetésbe lépjenek egymással, mely a kereszténység keblén fejlődött nagy emberiségi társadalommal egy s ugyanazon alapon nyugodjék. Ez alap a könyvek könyvének életszabályán feneklik: „Ne tedd másnak azt, a miről nem akarod, hogy más cselekedje veled.“ Ezen minden emberi összeköttetésre szóló alapszabály az államra alkalmazva a politikai világban „viszonylagosságnak“ = reciprocitásnak neveztetik és hatása a diplomatiai nyelven „bons procédés“ néven jeleztetik, más szavakkal: kölcsönös előzékenység és becsületes eljárás. Az ó-kori világban a politika teljes elszigeteltségbe zárta el magát, a legelvontabb önzést gyakorolta nem alkalmazva más korlátot vagy féket csak az emberi okosságot. A visszatorlás törvénye áthághatatlan korlátokat emelt s a különböző szövetkezetek között örök ellenségeskedést nemzett, a mint az ó-kori történetek minden lapján a csapások özönét s kölcsönösségét találjuk, a melyekkel egymást sujtották. A jelenkori történet ellenben az államok közti solidaritás és egyensúly elvének alkalmazását tünteti fel, nem egyszer jelenkezik több állam egyesült törekvéseinek látmánya egyes államnak időnkinti túlnyomósága ellen, hogy befolyása kiterjesztését meggátolják és a nemzetközi jog keretébe visszatereljék. A nemzetközi viszonyok helyre állítása a viszonyosság alapján a szerzett jogok tiszteletének s az esküvel megpecsételt szó lelkiismeretes megtartásának kezessége mellett képezi manapság a politika lényegét, melynek a diplomatia csak mindennapi alkalmazása. A kettő közt nézetem szerént ugyanazon különbség áll fenn mint a tudomány és művészet között.

A mint az emberek a polgári társadalom törvényeit naponkint áthágják, épen úgy ütköznek az államok az örök törvényekbe, melyek egyesülésöket szabályozzák. Az emberek hibái, úgy azok, melyeket az államok elkövetnek, ugyanazon büntetéseknek vetvék alájok; a különbség a vétség nagyságában, súlyos voltában fekszik, mely a törvénytiprók fontos egyediségével viszonyban áll.

Ha ki ezen igazságokba belehat, mi lesz az önző politikából, a képzelem, a nyomorúságos pillanatnyi haszon politikájából, különösen pedig azon politikából, mely a hasznot az igaz jog egyszerű szabályain kivül keresi, a mely az esküvel megerősített szó szentségét gúny tárgyává teszi és röviden mondva, egyedül az erő vagy ügyesség bitorlásán nyugszik?

Ezen politikai hitvallás után sejthetni, minő jelentességet tulajdonítottam én az oly fajtáju, vagy ha úgy tetszik, oly nyomatéku politikusoknak, a minők voltak Richelieu, Mazarin, Talleyrand, Canning, Capodistria, Haugwitz és sok más többé vagy kevesbbé híres nevűek! Elhatározva arra, hogy nyomdokukat ne kövessem, de kétségbe esve a fölött, hogy lelkiismeretemnek megfelelő útat törjek magamnak, természetesen előnyösebbnek tartottam, nem avatkozni olyas nagy politikai ügyekbe, a melyekbe több kilátásom volt, anyagilag elmerülni mint keresztül hatolni; anyagilag mondom, mert erkölcsi elmerüléstől, erkölcsi kudarctól soha sem féltem. A nyilvánság embere mindenkor biztos segédeszközt tart fenn e veszély ellen — a visszalépést.“! —

Igy s eddig Metternich!

Államférfiaknak, különösen ha oly döntő befolyásuak, mint Metternich vala, vezérelveik nagy jelentőséggel birnak. Emberekkel állván szemben még — a mint hajtogatni szokás — mindenható államkanczellárok személyében is, nem szabad felednünk, hogy az elvek s azok gyakorlati kivitele között, talán akaratuk ellenére is gyakran nagy különbség, ha nem teljes ellentét jelenkezik.

De hogy Metternichnek fönnebb közlött elvei igaz alappal birnak, minden józanan gondolkodó férfiú el fogja ismerni, csak politikájának hatásától s kifejlett eredményeitől tekintsen el.

A pogány ó-korban, a hóditó nagy ázsiai birodalmakban, valamint később a világhatalomra vergődött római államban „nemzetközi jog“ nem létezett, az ismeretlen volt. A politika azon alapelven nyugodott, hogy a saját állammal szemben minden más állam s nemzet, jogon kivül áll. Valamint a népek úgy

civilizatióik tökéletesen idegenen, vagy ellenségesen állnak egymás mellett; viszonyuk teljes közönyösség vagy kűzdelem, mely csak az egyiknek tökéletes elnyomásával végződik. Az indok, mely a fölénybe jutott népeket más barbár népekkel érintkezésbe hozta, a czél, mely őket vezette: vagy hódítási szempont volt, s ekkor az ellenszenv a szabadságától megfosztott népben minden befolyást meghiusított; vagy egy magasb intéző kéz a belvillongásokba merült népet más foglalkozási térre terelte, mint N. Sándor a görögöket.

Ez ellenséges álláspont magyarázatául egyedűl a szellemi kapocs hiánya szolgál, mely nem más, mint — a vallás. Mind a görög, mind a római vallás nemzeti volt s nem általános; saját isteneikkel elfoglalva, másokat azokra érdemeseknek nem találtak; — az emberiség egységének eszméje ismeretlen volt előttük; tehát más népeket csak elnyomni, de testvérekül fogadni nem tudtak, ily magasra nem voltak képesek emelkedni! Nyelvöket, institutióikat reá erőszakolták a meghódítottakra,de mintha csak nemzetök puszta fentartására s más népek beolvasztása által ellenségeik kevesbítésére törtek volna, ez által külsőleg fenmaradásuk biztosítására ösztönöztettek.

Innen magyarázható, hogy a római birodalomban is a háború nem kényszer állapot, hanem egészen természetes, rendes, normalis állapot volt; idegen országok s tartományok gazdátlan birtokul tekintettek és tulajdonként elfoglaltattak. És midőn Róma az akkor ismert egész világot elfoglalta, midőn már nem volt, mit hódítani: polgárháborúban önmagát marczangolta, saját vérében fetrengett! Mert háború volt a jelszó, az volt az elem, melyben léte felolvadt.

Midőn azonban a középkor kezdetén az európai népek a vándorlásban nyert új elemekkel erősödve új államokat alkottak „az erőszak fegyverével“, de ezekben „a kereszténység magasztos eszméinek“ azaz: az egy mennyei Atyának fiai s egymás között testvéri szeretet elve alapján új állami rendbe léptek, a helyzet változott; míg az ó-korban csak uralkodó és elnyomott népeket, csak teljes különállást vagy ellenséges küzdelmet találunk: a keresztény vallással a népek társasága tünik fel és következetesen „a béke állapot“ lett irányadó s jogi viszonya a népeknek egymás között. A hódító háborúk keresztény népek között megszüntek; és ha mégis fegyvert kelle ragadni, az csak azért történt, hogy a vagy tényleg vagy állítólag sértett jogállapot meg helyre állíttassék, tehát a béke biztosítására, mely mindig és mindenkoron a keresztény népek-

nek békés vagy háborús érintkezéseiben „a természetes és törvényes jog állapotának“ tekintetett s elismertetett.

Ezen jogi alapelv érvényesülését fentartotta és jótékony hatását ápolta, ellenőrizte a pápa és a császár, „A pápának méltóságos állása — mint a kereszténységnek szellemi fejéé — adta a jogot s kötelmet: a béke föntartása — illetőleg annak helyre állítása felett őrködni; a császárnak — mint a keresztény államok felett elismert fenhatósága, előjoga alapján ily hatalommal rendelkező első földi méltóságnak — ugyanazon feladata, kötelessége volt; és a középkor virágzó korszakaiban a császárok hatalmi eszközökkel is rendelkeztek ezen feladatuk érvényesítésében.“

Azonban a császárság megszűnt a béke őre, védve s fentartója lenni a keresztény világ felett, midőn a német fejdelmek nagyobb fele az egyháztól elszakadt; ezen lázadás az egyház tekintélye ellen, ezen támadás a középkor államalkotmányának egyik támoszlopa — a pápaság ellen következetesen a császári tekintély elleni harczra is ingert adott. A hitszakadás megdöntötte a pápa „arbiter“ állását és szükségképen maga után vonta a császár fenhatósági tekintélye dűltét is, melyet az a pápaságra támaszkodva eddig az összes keresztény társadalomra gyakorolt. „A ki alattvalóinak lelki ügyeiben magát azoknak korlátlan urává tette: territorialis földi hatalmát az anyagiakban, a politikában sem engedhette a császár által korlátoltatni.“

A midőn tehát a 16. században Európa fele a pápai tekintélynek fölmondta az engedelmességet és a császár hatalma is lényegében saját házi hatalma határai közé szoríttatott: önmagától származott annak szüksége, hogy más úton, mintsem a pápa és császár által tartassék fenn a keresztény Európában a béke törvénye. Szükséges volt ez annyival inkább, mert e nagyfontosságu változással összeesett a középkori hűbérrendszer hanyatlása, a hadügynek a lőpor alkalmazásával átalakulása, az állandó hadseregek felállítása, a mi nagyravágyó férfiakban hathatós eszköz lett hatalmok növesztésére úgy, mint a béke veszélyeztetésére.

A kitüzött czél elérésére alkalmas eszközül ajálkozott „az államok egyensúlya.“ A mint a keresztény államok egységének eszményi felfogása pápa és császár alatt megszűnt, elenyészett: nem maradt egyéb hátra, mint az egyes államok hatalmát úgy el- s felosztani, hogy egyik a másik felett nagyon is nagy tulsúlyt ne nyerjen, és az uralom- s hóditásvágy, a mik egyes hatalmasokat elragadhatnának, hatalmok eszközeinek korlátolásá-

ban találjanak gátot. Igy keletkezett az európai egyensúly theoriája, véres harczok eredménye, mely az utrechti békében — kétszázados vérontás után — nyilvános, egyetemes és ünnepélyes elismerést nyert mint azon alapelv, mely szerint ezentúl Európa sorsa rendezendő.

Es ez a drága pótlék hiúnak mutatkozott! A európai egyensúly tana mindenkoron ingadozó volt; az u. n. nemzetközi jog alig volt egyéb közös egyetértéssel játszott komédiánál; mert épen ott, a hol e jogra legnagyobb, ugyszólván egyedüli, égető szükség lett volna — t. i. a válságokban, mindenkinek joga csak addig ért, a meddig hatalma — erőszaka. Egyenlő a vajudás a jog uralmának biztositásáért az államokon belül, mint azokon kivül: évszázadok küzdelmei registrálhatók, hogy a jog uralma az államok organismusának minden részeiben megvalósíttassék és ha eléretett is a jogegyenlőség minden néprétegek számára — ki fogja tagadni végeredményében, hogy mégis a többség zsarnokoskodik a kisebbségen?! Az egyes államok közti viszonyokban a jog épen nem emelkedhetett érvényre; itt megszünt a jog uralma s elkezdődött az ököl hatalma még a legmüveltebb nemzetek közti érintkezésben is; — a mi különben természetes is, miután ott, hol magasabb bíróság nincs, csakugyan nem is lehet más biztositéka a jognak, mint az ököl. Csakhogy a müvelt Európa mindent gyönyörűen tud elkeresztelni, szép neveket teremt, hogy a fanyar íz meg legyen czukrozva. A mint benn a „jogállam“ neve teremtetett: az ököljognak is enyhitő és tisztességes formát talált az u. n. „egyensúly“-ban, a mely a békének s nyugalomnak legalább időleges biztosságát, a jogokat biztositó öklöknek körülbelül egyenlő erejében és esetleg az összes jogbiztositó öklök közös féllépésében kereste.

És e palliativ szer is a népeket, ha nem is háborúktól, vereségektől és kizsákmányoltatástól, de legalább a végveszélytől s a hatalmasabbak által való felfalástól biztositaná akkor, ha az európai államokban elég akarat és elég erő volna e theoriát valósággá is tenni és a fenyegetett államok érdekében a diplomatizáláson felül egyebet is cselekedni.

De ez sem történt; egyetlen eset képez kivételt t. i. a török birodalom fentartása s ez jellemző lenne a keresztény politikára, ha nem tudnók, hogy legkevesbbé rokonszenv, hanem inkább az európai hatalmak féltékenysége, a nehézség a koncz felosztása iránt készteti a hatalmakat interventióra; ellenben a mult században a nyugati hatalmak föl engedték osztani Lengyel-

hont; a jelenben két nagy hatalom megmorzsolhatta a kis Dániát s legutóbb a diadalában elbódult porosz-német Franczia-ország felett dühönghetett a nélkül, hogy a többi Európa csak ujját is mozgatta volna!

E kétes becsü vivmányt első izben megdöntötte, a mint megérdemelte, I. Napoleon. Semmi sem mutatja az európai államrendszer épitményének gyarlóságát oly szembeszökőleg, mint e hatalmas szerencsefi kardoskodása; összehullott az egyensúly és magával rántott egy sereg dynastiát, azt magával együtt a romok alá temetendő, hogy az elbizakodott Caesar azon nyilatkozatra engedhesse magát ragadtatni: „10 év mulva az én dynastiám lesz a legöregebb Európában;“ mert sikerült neki Portugalliában, Spanyolhonban, Italiában, Hollandban s Németország nevezetes részében a legitim dynastiákat megbuktatni; csakhogy a forradalmi trónok, melyeket emelt, nem szolgáltak neki támaszul; — mig a még megmaradt legitim fejedelmeket az erőszakoskodása előli félelem végre mégis szövetkezésre birta, mely elég erős volt, büszke caesari épületét a porba sujtani, őt magát egy sziklás sziget magányára száműzni!

Következett az annyit gáncsolt 1815-iki bécsi congressus — nevezetesen Metternich műve! Ha a gáncshoz valamiben hozzájárulnánk, rosszalnunk kell a Napoleonida-aera félszeg felfogását, melyet ephemer jelenségnek tekintett, a mely gyökeret nem vert, nyomot nem hagyott; a miért az intercisum mellőztével a megszakadt fonalat meg összetoldozta és a történet szövevényes szálait akadály nélkül tovább vélte szőhetni! Számba nem vette a trónok forradalmait, a mint a 18-dik század, az absolutismus korának fejedelmei által eszközölt erőszakos felforgatásokat jeleznünk kell s újra vissza ment az életképtelenségét már eléggé bebizonyitott egyensúly tanához, melynek helyreállitásán fáradozott; fáradozott nem kevésbbé erőszakos módon, mert sem természetes viszonyokat, sem vallási kapcsokat, sem jogi alapokat nem tartott szem előtt, Európa új térképe csak a veszedelmes egyensúly fentartására szerveztetett!

Egyébiránt bármint vélekedjék valaki a bécsi congressus erőszakos működéséről s intézkedéseiről, eredményül el kell ismerni, hogy 40 éves egyetemes békét létesitett, oly gyümölcs, melyhez hasonlót más népközjogi szerződés nem mutathat fel. Nem hiányzottak a zavarok, de közbe léptek a garantirozó hatalmak spanyol, olasz földön, Görögországban. Legutoljára a legfényesebben a szó szoros értelmében „helyettesitő hadviseléssel“ ismét a török érdekében a krimiai háborúban!

És erre következett ismét a halálos kegyelemdöfés, mely másodszor sirba dönté az egyensúlyt — 1870-ben! Napjainkban az európai egyensúlynak még theoriája is tönkre ment, s e biztositékkal az általa biztositott nemzetközi jog is úgyszólván megsemmisült; azok, a kik elég hatalmasoknak érzik magokat, sorban vágják a szétrepitett nemzetközi szerződéseket a diplomatia képébe, biztosítottak legyen azok átalános európai érdekeket, vagy kisebb országok függetlenségét — s igy végül Európa jövője fejlődésének nem látjuk más törvényét, mint a hatalmasak akaratát.

Hogy az önkény s absolutismus Európa népeit teljesen el nem sodorta, legkevesbbé a hatalom s erőszak tényleges kezelőinek mérsékletéből származtatandó; hanem igen egy magasb intéző kéznek tudandó be, mely könyörülve az emberiségen gondoskodott, hogy a titánok szarvai eltompuljanak s az egeket is ne ostromolhassák.

Az egyik „acheronta moturus“ véghetlen dölyfében nekirohant a „sziklának“, „an dem das Narrenschiff der Zeit zerschellen muss“, a mit nem csak maga elérni remél, hanem még ama rémületes valóságra is fog ébredni, hogy önmaga ül a hajó roncsában! — A másik a kedvező constellátióban ujra megragadta kedvencz eszméjét: a végső kegyelemdőfést adandó a „beteg embernek“; de csúfabb módon hódítónak még nem siklott ki kezeiből véráldozatainak ára, — s ráadásul halálosabb betegnek tünt fel önmaga s óriási birodalma keblében oly rémitő ellensége támadt, mely palotája falai közt sem enged neki nyugodt perczet! —

Csakhogy e váratlan fordulat daczára ki ne látná be, hogy Európa népei a folytonos bizonytalanság állapotában oly nehezen lélekzenek föl, hogy e földrész jelen vészes helyzetének többé kevesbbé világos felismerése a népeket nem engedi nyugalomra jutni. A cabinetek kölcsönös féltékenysége, a mellett hogy a világot nem voltak még képesek politikájok békés irányáról meggyőzni, nem nyujt a kereskedelemnek, iparnak s vállalkozó szellemnek kielégitő kezességet, hogy újra lendületet vegyenek. Egy vagy két, avagy egynehány állam tulnyomó hatalma nem lehet a biztonság forrása, hanem igen a nyugtalanitásé a többi államra nézve.

A szünet nélkül tartó nyugtalanságnak Európa-szerte egyik főoka a sajátságos politikában gyökerezik, a melyet egyes hatalmasak a mult századokban is gyakoroltak ugyan, de egyetemesen a 19-dik században inauguráltatott s nagyban divik.

Az ó-kori pogányság sülyedése óta, midőn a népek a keresztény egyház tana és parancsainak hódoltak, azok alatt rendezkedtek, soha senki kétségbe nem vonta, hogy a keresztény erkölcstan a politikában is irányadó; a politikusok nem merészkedtek, magukat az enyém s tied alaptörvényein túltenni, valamint a hóditás „jogáról“ sem volt szó. — Történt ugyan, hogy egyes tartományok, területek az egyik birodalomtól a másikhoz csatoltattak; de történt azért, hogy az utóbbinak igazság szolgáltassék, vagy az elkövetett igazságtalanság bünhesztessék — nem pedig soha pusztán a hóditásvágy kielégitésére. Igaz, gyakran hamis ürügy tolatott előtérbe a szomszéd kárositására; de ekkor is a telhetetlen hóditó legalább szinlelte a jogi alapot s nézetet, és igy hódolt az alapelvnek: hogy a hóditás egymaga oly kevessé ad jogczimet, mint a tolvajlás és rablás.

A legújabb kornak tartatott fenn, hogy ez alapot feldöntse s helyette a hatalmat a jog fölé helyezze s proclamálja; a keresztény erkölcstan a politikából kiküszöböltetett, a hivatkozás reá gúnynyal, megvetéssel fogadtatik. A „principium utilitatis“ ma az irányadó; „a mi nekem használ, az jogos; a mi engem károsit, az igazságtalan; nekem szabad tennem, a mihez hatalmam van, az eredmény, a siker tetteimnek egyedüli mérveszszeje“. A népközjog mai elve: az állam csakis az egoismus elvét vallhatja; az erkölcsiség, igazság, emberiség magas eszményei az államra nézve nem léteznek. — Eszélyes, nemzeti politikának neveztetik, ha gyengébb államok, mert szerencsétlenségök erősebb szomszéd mellé juttatta őket, akár béke, akár háború idején a hatalmasabb szomszéd által megtámadtatnak, leigáztatnak; — és a gaz tett gaz elnevezésének mellőzésére a jogellenes bitorlás „annexio“-nak neveztetik. Az erőszakoskodó érdeke adja a jogosultságot és a legújabbkori népjog minden vállalata sikerének ünnepélyes megpecsétlése: „fait accomplie!“ Csakhogy ily eljárás mellett biztositott béke-állapotról szólani — ámitás. A mint a hatalom nincs többé a vallás és erkölcs örök, változhatatlan törvényeihez kötve, a háború ismét mint az ó-korban normalis állapot, mig minden a leghatalmasabbnak lesz alája vetve, s innen az általános védkötelezettség, a nemzetek tetőtől talpig fegyverezetben. —

A kor, melyben élünk, szakitott a mult minden hagyományaival. Kimondta, hogy a régi világ romjain új világot fog teremteni. Új alapot akar adni a társadalomnak, a családnak, az államnak: új törvényt akar alkotni a lelkiismeret szá-

mára; új erkölcsi világrendet akar szabni az emberiségnek, — mást mint a mit Isten adott a Sinai hegyen, — mást, mint a mit Krisztus hirdetett Palaestina pálmái alatt! E század azt mondja: a kereszt többé nem világit, a kereszt többé nem adhat vigasztalást; a kereszténység túlélte magát; szükséges hogy más tanok lépjenek helyébe.

S hol, melyik az új evangélium? — Az 1789-iki elvek! melyekről a büszke szó hangoztatott, hogy azok körül fogják futni a világot s a föld szinét átváltoztatják!

És az eredmény?!

„Az egyház és keresztény monarchiával, Krisztus országával szemben — a forradalom, a páholyok, az internationale állanak, melyek a multra rombolást esküdtek s hogy az emberekre ruházzák Krisztus minden jogát, hatalmát, bölcseségét, erejét, fejedelemségét s — jövőben még istenségét is!

A valódi forradalmár előtt a természet — Isten, az ember szava — Isten igéje!

Innen „az ember és polgár jogainak meghatározása". Innen az u. n. modern szabadságok és azok alkalmazása. Innen a polgári házasság, innen a világi oktatás és a keresztény szeretet helyébe állított philantropia; innen az igazság egyetemes, örök, változhatatlan uralma helyébe állított uralkodó közvélemény ingatag országa; innen a törvényes hatalom helyébe állított tömeg önkényes souverainitása; innen az isteni törvénytől, sőt még a természeti jog és ész változatlan elveitől független morál; innen, hogy a törvény előtt egyenlő: vallás és atheismus, katholikus és solidaire, a communard és conservativ . . . !

Ma több: igérni, mint adni; olcsóbb dolog: úrkodni, mint szolgálni; bölcsebb, a ki lármáz, mint a ki hallgat; ügyesebb, a ki hamisit, mint a ki valót mutat; okosabb, a ki gúnyol, mint a ki buzgólkodik; most több a zárlótartó mint a katona; több a dobos, mit a harczos . . . .

A franczia forradalom immár teljesen bevégzett és megmásithatlan tény! A forradalom azonban — igéreteinek egyetlen egyikét sem teljesítheté. Akár hová tekintsünk, mindenütt azt látjuk, hogy hajótörést szenvedett és a gyermek, kit a világra hozott, a tejjel egyszersmind a méreg-anyagot is magába szivá. . . . Igen, ez az 1789-iki elvekből eredő forradalom megölte a hazát, mert szakitva a nemzet keresztény multjával három dolgot szentségtelenitett meg, melyek nélkül haza még

csak nem is gondolható: az oltárt, a családot és a sirokat!“. . . Revue du deux mondes.

És a koronát arra fölteszi Jules Simon, ki társadalmunk képét igy adja:

„Ama nagyszerű lázas lelkesültség, mely egykoron a szellemeket férfias elhatározásra buzditá, végkép elhanyatlott; a valódi istenes nagy tettek rugója eltompult. A dicsőség helyébe a pénzt helyeztük, a munka helyébe a börzejátékot, a becsület és hűség helyébe a skepticismust, a pártok és elvek küzdelme helyébe az érdekek politikáját. Az iskola helyébe léptek a clubbok. Szabadokká nyilvánitottuk a rosz erkölcsöket, sőt dicsértük azokat, midőn hiábavaló, asszonyi, üres szenvedélyekben gyönyörködtünk. Egyedül a sikerben hittünk, csak az élvezetet szerettük, csupán a brutalis hatalmat tiszteltük. A munkát és a komolyabb tudományt meddő ephemer kutatással pótoltuk, mely a valódi műveket megsemmisité. Beszéltünk nyakra-főre a nélkül hogy gondolkoznánk; a hiuságot többre becsültük a dicsőségnél; a vallás-erkölcsi positiv tantételeket gyanusitottuk csak azért, hogy ne kelljen azokat csodálnunk és követnünk, — hogy ne kelljen azokban hinnünk! Fölállítók a gyalázat rendszerét és államintézményt csináltunk a hazugságból. — Ez a képe azon társadalomnak, melyhez tartozunk!“ —

Csak egy évtized hiányzik még, hogy az első franczia forradalom száz éves fordulója megünnepeltethessék! Kilenczven év már leperdült, hogy az első kisérlet tétetett arra nézve, hogy a modern állam az ész elvei szerént construáltassék! — Restauratio, reactio tehetetlennek mutatkozott, a mesterséges gátak, melyeket államböcseség karöltve a hatalommal a forradalom árja ellen emelt, rövid fennállás után összeomlottak s nem voltak képesek a rombolás művét meggátolni.

Ekkor a hatalmasok arra az ötletre jöttek, hogy a forradalom gonosz szellemeit saját szolgálatukba fogadják, hogy ily módon a felforgatás megfékezett elemeivel uralkodhassanak. Sajátságos szerződés, a melyet Európa koronás fői a forradalommal kötöttek! Régi időkben a kormányok a forradalmárokkal, mint gonosztevőkkel bántak — főbe lövették őket. Jelezhetünk időszakot, a midőn már csak őrülteknek tekintették, és legfölebb száműzték azokat, a mi igen jelentős fokozatos haladás. Korunkban, midőn már azt a különös szerződést észleljük, a hatalom urai elvesztették jogukat, hogy a forradalmárokkal, mint gonosztevőkkel, vagy csak mint őrültekkel bánjanak, mert Toscanelli olasz képviselő helyes megjegyzésse szerént, ők maguk ala-

csonyodtak le a forradalom ágenseivé és önmagoknak nagy politikai ügyességül tudták be, hogy a forradalmárok üzelmeinek gyümölcseit önhaszunkra kizsákmányolták. Cavour gróf Garibaldival szövetkezett, és a kalandornak árulás — vesztegetés — lélekvásárlás — könnyitette munkájából összetákolták az egyesült Italiát. A cynismust tetézte Cavour leplezetben nyilatkozata: „Ha mindazt önmagamért tettem volna, a mit hazámért végre hajtottam: a „gazember“ jelzést ki nem kerülöm.“ — És Cavour nagy államférfiú hirében halt el. A tapsok, a magasztalások kinek másnak visszhangjai, mint a páholyéi, a forradaloméi?! —

1866-ban a vér és vas-politika embere „magyar légiót“ alakitott; és széltiben hangzott: „Éljen Kossuth, éljen Garibaldi, éljen Vilmos király!“ Minő gyönyörű Trias! De azért Bismarck — lángeszü hires államférfiú, és a világ lelkendezve lesi ideges mozgalmait. . . .

És a rövidlátás nem akarja észszel felérni, hogy a vakandokturások az épület alapfalait rongálják: az erőszakos rombolást a lassú aláaknázás váltotta fel! De ne tovább! Gondolgodó higgadt férfiak e párhuzam fontolgatásából méltányolni fogják az elvek alapját — és jelentőségét!

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1880. szeptember 29-én. Elnök: Rácz Athanáz, alispán.

Jelen vannak a választmányból és a társulati tagok közül: Pontelly István titkár, Varjassy Árpád altitkár, Odor Samu pénztárnok, dr. Niamesny Gyula társulati ügyész, Barách József, Ballenegger Henrik, Benedek Albert, Horváth Pius, Kassich Károly, Korbonich János, Stancsa Gyula. dr. Wolafka Nándor. A karzaton női vendégek, gymnasiumi és reáliskolai tanulók.

Elnök alispán kifejezést adván azon reménynek, hogy az egyesületi tagok a hosszú szünidők után új kedvvel és erővel fogván a munkához, a multhoz hasonló eredmények elérésére fogják fordítani tehetségöket, a gyűlést, annak tagjai üdvözlésével, megnyitottak nyilvánítja.

Varjassy Árpád társulati altitkár a jelen évi nagygyűlés jegyzőkönyvét felolvasván, Odor Samu az ama gyűlésen egyhangúlag megválasztott tisztikar tagjainak neveit a jegyzőkönyvben kitétetni indítványozza; mi a választmányi ülés határozata szerint utólagosan pótlandó.

Ezután Pontelly István egyesületi titkár a jelen évi május 2-ki közgyűlés óta felmerült társulati ügyek és állapotokról jelentését következőleg adja elő:

Tisztelt választmány!

A délmagyarországi vármegyék értelmiségének a történelem-régészeti kutatások és törekvéseket évről évre szélesebb terjben felkaroló lelkesedése, azoknak a történelem és történelemelőtti mult, kivált déli vidékünk felderítésére vonatkozó eredményei iránti érdeklődése és a leletek megmentésében tanúsított buzgosága mindinkább oly mérveket ölt, hogy manapság, midőn egyesületünk működésének tizedik évébe lép, büszkén elmondhatjuk, hogy munkálkodásunk a szakkörökön kivül, a nép alsóbb rétegének figyelmét is kezdi már magára vonni, s a régészeti műtárgyaknak az enyészettől való megmentése s muzeumunkbani összegyűjtésének szükségérzete a nép minden osztályában mintegy köztudattá készül megérni.

Ez, t. választmány, a zajtalan, de kitartó munkának eredménye, melynek gyümölcsözése elvégre a mily elmaradhatlan, épen oly gazdagon jutalmazó is szokott lenni.

Ormós Zsigmond főispán és társulati elnökünk újabb olaszországi útja, mint egyébkor, úgy bizonyára most is, kihatásában egyesületünkre csak a legáldásosabb következésü fog lenni.

Ernyedetlen buzgalmu tagtársaink közül Böhm Lénárt ismét újabb művel, Fehértemplom monographiájával készült el, mely, habár mind idegenajku polgártársait legközelebbről érdeklő, elsőben német nyelven fog megjelenni, bizton remélhető, hogy azt, mint az alapos és szakavatott kutató más munkáit, annak magyar kiadása is nyomban követendi.

E munkából 20 iv, — mint fehértemplomi útamban személyesen is meggyőződni szerencsém volt, — immáron kinyomatott s megjelenésével a délvidéki monographia-irodalom a harmadik nagybecsü történet-régészeti kincsnek fog, nehány hét mulva, birtokába jutni.

Történeti műemlékeink kutatói sorában, a múlt közgyűlésen említett praehistoricus telepek felfedezői munkásságának folytatása érintésével kapcsolatban, nem hagyhatom hangsúlyozatlanul Boleszny Antal választmányi kültagot, ki ismét több régibb vár multjának, autopsia útján szokott sikert ígérő felderítésén fáradozik.

Muzeumunkat illetőleg a következő beküldők becses leletei és adományai gyarapítják gyűjteményeinket:

1. Hat darab megkövült mamuthcsont, melyeket Pakaczán úr a Zsadány község határában lévő, neptunicus képződésü és megyénk útjai egy részének kövecstelepül szolgáló, gyakran 20 méter magas halmokból ásatott ki.

2. Bronz vésü, mely az alibunári földek szántása alkalmával találtatván, Praenesill Ernőtől küldetett be.

3. Két török lópatkó, mik szintén szántás közben, Csókán kerűlvén felszínre, Kreutl Lajos gymnasiumi III-ik osztályu tanulótól adományoztattak.

4. Ternajgó Caesar Új-Aradról a következő érmeket küldötte be: a) Egy drb. egészen ép, római, Hadrianus-féle ezüst érmet. b) Egy I. Leopoldkori osztrák forintost; c) Ugyanattól egy magyar huszast. d) Egy II. Ferencz-féle német birodalmi ezüst pénzt. e) Egy II. József-kori ezüst pénzt. f) Egy I. Mátyás idejebeli magyar ezüst érmet. g) Egy Miksa József-korszaki bajor ezüst pénzt. h) Egy helvetiai 20 krost. i) Egy I. Leopold uralma alatti magyar ezüst tizest. j) Egy helvetiai 10 krost. k) 2 drb. rézpénzt XV. Lajos korából. l) Egy amerikai rézpénzt. ly) Egy mostani angol réz jetont. m) Egy 1867-diki bajor krost. n) Egy 1875-diki porosz ezüst garast. ny) Egy 1831-diki szász-meiningeni ezüst hat krost. o) Egy öt és egy tíz centimesü 1862-diki belga ezüst pénzt. p) Egy II Frigyes-korszaki ezüst pénzt ezen megjegyzéssel: Találtatott Új-Aradon, az építendő új járásbirósági hivatal udvarában ásott meszes gödörben feltalált emberkoponyában; megjegyzendő: hogy ezen helyiség, hol az épület fel fog emeltetni, a mult században rácz temető volt. Az ásatáskor husz régi, elkorhadt koporsó találtatott embercsont-maradványokkal.

5. Weisz Sándor nagykereskedő: a) Egy török kis aranyat. b) Egy 1759-diki M. Terézia huszast. c) Egy 1661-diki franczia ezüst pénrt XIV. Lajos korából.

6. Ballenegger Henrik főreáliskolai tanár egy lothringeni Károly-féle ezüst forintost.

7. Dr. Wolafka Nándor I. Ulaszló korából való magyar kis ezüst pénzt.

8. Hepp József gymnasiumi I. osztályu tanuló egy török rézpénzt.

9. Wolafka Antal a) egy I. Leopold-korszaki három ezüst krajczárost; b) egy 1811-dik évi forintos, váltó bankóczédulát.

10. Lóczy Lajos öt drb. chinai rézpénzt.

Könyv- és okírattárunk tárgyait növelték: a) Két drb. piros selyempapirból való, chinai vizitkártya, a keleti útjából hazaérkezett adományozó, Lóczy Lajosnak chinai betűkkel azokra nyomtatott nevével. Az egyik 28.2 cm. hosszú és 11.2 cm. széles; a másik 22 cm. hosszú és 10.3 cm. széles. b) A Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter által felajált és a Hallein környékén a magyar iparmuzeum számára megszerzett XVIII. századi kartonminták metszeteit tartalmazó gyüjtemény lenyomatai egy példánya. c) Az ugyanattól ajándékozott Műemlékeink II. kötete" Henszlmann Imrétől. Budapesten 1880.

3. Varjassy Árpád társulati altitkár: „Miképen szervezzük ipariskoláinkat?" czimű füzete. Temesvártt, 1880.

Ez lévén tárgya, tisztelt választmány, előterjesztésemnek, kérem annak szíves figyelembevételét.

A titokőri jelentésnek a gyűlés általi helyeslő tudomásul vételével, elnöklő Rácz Athanáz köszönetét fejezvén ki Trefort Ágoston közoktatási miniszter, Pakaczán, Praenesill Ernő, dr. Wolafka Nándor, Ternajgó Caesar, Ballenegger Henrik, Weisz Sándor, Lóczy Lajos, Wolafka Antal, Varjassy Árpád uraknak és Kreutl Lajos meg Hepp József gymnasiumi tanulóknak adományaikért, jelenti: hogy november elsején a muzeumi épületből jelen bérlői ki fogtak költözni, minélfogva a szükséges helyiségek iránti intézkedések nyomban megtétetnek.

Ezen értesítés éljenzéssel fogadtatása után.

Odor Samu társulati pénztárnok tette meg előterjesztését az egyesület pénztára állapotáról, melyből kiderülvén, hogy a folyó kiadások fedezésére szolgáló 347 frt. 7 kron kivül, 2956 frt. 76 kr. gyümölcsöző tőke áll tartalékképen a társasulat rendelkezésére: az egyesület vagyonát önzetlenül évek óta, s a legszigorubb pontossággal kezelő pénztárnok előadását, az elismerés lelkes kifejezésével kisérte a gyűlés.

Erre következett Böhm Lénárt választmányi kültag: „A topleczi vízvezeték és a mehadiai régiségek“ című történet-régészeti dolgozatának a titkár általi felolvasása.

Az ismét csinos ábrákkal és két, első ízben közölt, római felirattól kisért tanulmány a gyűlés által érdekkel végig hallgattatván, szerzője zajosan megéljeneztetett, és annak az „Értesítő“-ben való közlése elnökileg kimondatott.

Miután még új tagokul: Veldin Vilmos mérnök Ó-Gradenáról, Boleszny Antal, — Milleker Bódog fehértemplomi községi tanító, Böhm Lénárt, — és Fleischer Samu gyülvészi mérnök, Varjassy Árpád — által ajáltatván, egyhangúlag elfogadtattak és nekik a társulati kiadványok és diplomák megküldetni rendeltettek: a tárgysorozat kimerülvén, a gyűlés az elnök által bezáratott.

Délmagyarországra vonatkozó, történelmi tarlózatok.

Jványi Istvántól.

Pray kéziratainak 22. kötete kezeimbe kerülvén, abban ezen alsó vidéket érdeklő néhány (tudtommal még ismeretlen) érdekes adatra akadtam, melyeket mint legilletékesebb helyre, a délmagy. tört. társulat „közlönyébe“ szántam.

1) Pesty Frigyes úr: a szörényi bánság sat. történetének I. köt. 288. lapján az 1494. évre Csulai Móré Györgyöt és Balassa Ferenczet említi bánoknak; a következő 1495. évre pedig Tárnok Pétert és Gerlisthey Jakabot. — Pray eml. kötetében azonban erre vonatkozólag

kis egykorú feljegyzést találtam az akkori tárnokmester részéről, a melyet itt pótlólag fel kell említenem, mert Pesty úr figyelmét u. l. kikerülte. Ezen jegyzés szerint a király a szörényi bánság méltóságát ex novo Tárnok Péternek és Gellesteny (így!) Jakabnak adja: évi fizetésök 4 ezer aranyforint készpénzben és kétezer frt. értékben: só. Tisztségök és a salarium 1494. évben szt. András apostol napján, azaz nov. utolsó napján kezdődik: „Principium huiusmodi Banatus et salarii eorum in festo B. Andreae Apli. Anni Domini M. CCCC. XC. IV. hoc est ultimo die mensis nov. debebat incipi et computari.“ Ezt a tárnok a maga számára jegyezte fel, hogy tudja kinek mikor mennyit? kell fizetnie. Oda is teszi a végére: et sic pro salario annali habebunt in parata pecunia fl. IIII m.-in salibus vero sales pro fl. II m.

2. Ugyanott a temesvári főispánságra vonatkozó feljegyzés is olvasható, mely szerint a király Kinizsy Pál halála után Somi Józsát teszi Temesvármegye főispánjává (honorem cottus Temesiensis) úgy hogy ez: in servitiis suae Majestatis semper 100 equites armatos servare teneatur; declaratus est autem ipse comes in castro Bachiensi per Reg. Maj. 2-do die festi S. Catharinae virginis anno Dni. M. CCCC. XC. IV. Pro salario autem annali 7000. flor. in pecunia numerata et 2000 fl. in salibus habere debebit. — Pesty Frigyes úr a Magy. tört. tár 1863. évi XII. köt. 214. lapján Som Józsát ismeri ugyan Temes vm. főispánjának Kinizsy után, aki Szalay és Horváth M. szerint nov. 24-én halt meg, és ismeri Ulászló kir. 1494. decz. 23. kelt levelét is, melyben a király Somit felszólítja, hogy a Kinizsy halálával megürült és hasonlóan reá ruházott Bács vm. főispánságát a kalocsai érseknek engedje át; de nem ismerte ezen adatot, a melyet azért itt felemlíteni nem tartottunk fölöslegesnek.

3) Somit a király Bácsban nevezte ki főispánnak, ahol ez időben huzamosabban tartózkodott Várdai Péter kalocsai érseknél. — Kinevezte tése után Somi a királynak két szép lóval kedveskedett; és a tárnok másutt 1494. nov. 23. napjára a kiadások közé veszi a lovászoknak adott 2 frt. borravalót is: eadem die Dnus. Josa duos equos Regiae Matti. misit; pro bibalibus dedi fl. II. (E szerint nem valószinűtlen, hogy Kinizsy már előbb halt meg.) — Hasonlóan a király is szép lovat vett Sominak ajándékba, amelyet azonban hihetőleg később fizetett meg; mert csak a köv. év jul. havi kiadások közt olvasható e jegyzés: pro equo quem R. M. Bachiae duo Josae tempore creationis in comitem Temesiensem donaverat, dati sunt fl. I c. (azaz 100 frt.)

4) A fenemlített két szörényi bán kinevezésével egyidejűnek látszik egy más feljegyzés nov. hó 15-éről (valószínűleg 1494. évről): fecimus de novo conventionem cum magistro Andrea bombardario castri Zewrinien sis et duobus suis famulis, ita quod debebunt rursus

redire ad dictum castrum cum Petro Tarnok et Jacobo Gellestheny banis eiusdem castri, et ad nova servitia eorumdem, quae in festo S. Andreae Apli. proxime venturi incipit. Pro quartali anni ipsi magistro Andreae dedimus fl. XV. et suis 2 famulis eorum cuilibet per flor. 8. faciunt fl. XXXI.

Köv. napon, nov. 16: famulo Petri Tarnok pro restituendis castris cum Nicolao Horwath transmisso pro expensis dedi fl. VIII.

Nov. 30. napján pedig: nuncio Petri Tharnok, qui ad R. Mattem. venerat (t. i. Bácsba) ex Zewrino pro expensis fl. II.

5) Pray u. e. kötet II. részének 70. lapján egy okmánykivonat közöltetik, mely szerint Kelemen pápa 1349-ben XI. Kal. April. egy évi és 40 napi búcsút engedett azoknak, akik a lippai minoriták templomát, amelyet Erzsébet királynő szt. Lajos püspök és hitvalló tiszteletére építtetett, meglátogatják.

6) Ugyanezen kötetben az 1526. évi királyi kiadások között is van minket érdeklő két adat a karánsebesi és a temesvári helyőrségről. Az első adat, feria III. proxima ante festum B. Joh. Bapt.-hez írva, így hangzik: Jacobo Pesthy judici et Stephano civi de Sebes, qui venerant ad regiam Mattem. pro petendis gentibus et subsidio ad defensionem oppidi Karansebes remissis cum relatione, pro expensis dati sunt in diversis terminis in bona moneta per duos (azaz: duas cupreas monetas pro una bona computando) fl. XV. (A karánsebesi bíró magyar volt!)

A másik adat, mely következő napról szól, igy hangzik; Wlad et Nicolao, vajdis vojnicorum ad Themesvár servientium, qui venerant ad R. Mattem. pro petendis servitiis suis et aliorum vojnicorum ac vajdarum ad Themesvar servientium, remissis cum relatione, pro expensis dati sunt in bonis per duos, fl. XXVIII. (Temesvártt tehát ekkor szerb gyalog katonaság volt; vajda a. m. gyalogsagi tiszt, százados.)

Egyveleg.

— A „Száz év Dél-Magyarország ujabb történetéből“ című mű első kötetének második füzete, dr. Szentkláray Jenőtől megjelent. — Tartalma: „A dél-magyarországi részek visszakapcsolása, Torontál, Temes és Krassó vármegyék újjá fölélesztése. intézkedések a kincstári jószágok eladása körül.“ — A derék munkában, bár szerzőjének a bécsi cabineti levéltárba, a visszacsatolásra vonatkozó adatok felkutatása végett, bejutnia nem sikerült is, a bécsi és hazai egyéb levél- és okirattárakban gyűjtött, bőséges adatanyag van feldolgozva. A mű első kötetének harmadik füzete, az 1881-dik évi nyárnak derekán; a szintén három-három füzetből állandó két utolsó kötettel pedig az összes munka 1883-ig fog befejeztetni.

— Fehértemplom monographiája, melyből mintegy tizen-

kilencz ív már kinyomatott, rövid idő mulva egészen ki fog kerülni sajtó alól. — Bőhm Lénártnak a mű szerzőjének ismert szakavatottságával, a levéltári s egyéb történeti, kimerítő kútforrások alapján szerkesztett, és első sorban idegen nyelvű földieit érdeklő munkája, elsőben ugyan német nyelven fog megjelenni; de nem kételkedünk, hogy azt rövid idő alatt, annak magyar kiadása is fogja követni. A Rácz Károlynak szintén készülőben levő zarándi reform-egyház történetével, és Lakatos Ottónak Arad monographiájával, Bőhm Lénárté lesz a harmadik mű, melyek megjelenésökkel hazánk egyes, délszaki városai és vidékei multjára, ujabb fényt deríteni hivatvák.

— A dél-magyarországi muzeum-épület lakó osztályainak bérlete, a jelen évi, november elsején le fogván járni, onnan azok lakói kiköltöztével, a muzeum számára szükséges helyiségek átadása és átalakítása rögtön munkába vétetik.

— Az anquincumi ásatások. Torma Károly egyetemi tanár, ki az idei iskolai szünidők alatt, a délmagyarországi muzeum római kövei feliratának megállapításával, és az Al-Duna több nevezetes helyének, különösen a római sánczok, főbb pontjainak meghatározásával foglalkozott: a régi Aquincum amphitheatrumának kiásásával európaszerte figyelmet kelt. Az országos arch.-bizottság részéről kiküldött albizottság a budapesti csiga dombot, és az ó-budai plebános egy földjét 340 frtért 3 évre oly joggal vette bérbe, hogy e telket bármi módon átkutathassa. Az ó-budai ásatásokkal már a mult század végén foglalkoztak. 1778-ban ugyanis egy szőllőműves pinczét készítve, feltalálta ama római fürdőnek nyomait, mely Schönwiesner tanár buzgalma folytán a Flórián-téren most Ó-Buda egyik legnagyobb nevezetességét képezi. Németh, kamarai elnök, a régi amphitheatrum terjedelméből itélve azt állította, hogy Aquincumnak, mintegy 100.000 lakosa volt. Nagy várakozással vannak most a régészek aziránt, hogy az amphitheatrum romjai közt nem találnak-e oly feliratos követ, melyen rajta van Aquincům neve is, mert tudvalevőleg, — mint ezt Salamon F. „Budapest történeté"-ben oly érdekesen fejtegeti, — semmi ilyen jel nem maradt fenn, mely Aquincum nevét e területen megőrizte volna, s a római mérföldmutatókon is csupán Aq. betük vannak. Az amphitheatrum 47 hold területet foglal el. Régiséget eddig keveset, mindössze néhány Gordianus császár idejéből való érmet, vasdarabokat, csontokat sat. találtak. Az amphitheatrum falai nem emelkednek két ölnél magasbra, és sok helyen csak nyomai vannak a régi épületnek. Három caverna (nézőfal) azonban és ugyanannyi caverna (vadállatok üregei) imáron felszínre került. Torma Károly a negyediket is felfedezhetőnek reményli. Az arenában talált kövek hajdan a felső emeletről estek le. Az amphitheatrum kisebb ugyan a rómainál, de nagyobb a mantuainál.

— Marbeau, a kitünő franczia iró, útleirást készit sajtó alá a Duna vidékeiről, melyeket a mult nyáron járt be. A műben a legkiválóbb helyet hazánk foglalja el. Marbeau figyelmes szemlélő és lelkiismeretes, komoly iró, műve bizonyára épen úgy fog kitűnni alaposság, mint a hazánk iránti őszinte rokonszenv által.

— Stamakis görög kutató felfedezé a Chaeroneánál 338-ban Kr. e. makedoni Fülöp és Sándor 30000-nyi serege által tönkretett athenaei és thebai hadnál volt 300 ifjú hős „szent csapatának“ egy 25 m. hosszúságra, 15 m. szélességre és 2 méternél magasabbra terjedő, alapjokban $1^1/_2$ méternyi vastag falaktól képezett paralellogramba akként elhelyezett csontvázait, hogy az egyik hős a másik fölött fektében fejével mindig az alatta levőnek lábaihoz került. A 40-enként egy sorban nyugovóknak súlyos sebeik is kivehetők. Fegyverek helyett, miket a leggyőzöttektől elvettek, csak csontgombokat és kétfülü csészéket találtak — sirjokban. Az ásatás folytattatik, melynek eredményéről Stamatakis művet fog kiadni.

— Fiorelli vezetése alatt Romában, a Tiber jobb partján, a Villa della Longara útczában, museo-tiberino néven új muzeumot épitenek, hogy abban a Tiber szabályozása folytán mind nagyobb mérvben felszinre kerülő műtárgyakat elhelyezzék. Főkésségét a Pontó Sistón felfedezett római, pompás ház terjedelmes maradványai fogják képezni, mely stylje után itélve, a császárság első századából származik. Különösen jól conserváltak és ékesek annak főterme diszítményei.

— Sylt szigeten, a schlesvig-holsteini régiségtárőr, dr. Handelmann kieli tanár által évek óta eszközölt hivatalos ásatások, mikkel az utóbbi években felhagytak volt, ismét felvétettek. Ezen ásatásokból, az 1877-dik évi, middelmarschoogiakkal kapcsolatban, bizonyos: hogy a kő — és bronzkor nagy sírjai nem csupán a magas Geeschen fordúlnak elő, hanem az áradványos területen is

— Wight szigeten egy római villa nyomaira akadtak Morten Farmban, nem messze Bradingtól. E felfedezés az angol régészeket nagyban érdekli, mert az, a szigetnek a rómaiak általi megszállásával áll kapcsolatban. Az épületnek 52 m. hosszúságban és 37 m. szélességben terjedő falai hat, folyósokkal bíró szobát kerítenek be, melyekben kirakott művü padlózatot, fütő készülékeket, kéményeket, fresco-képeket, tetőcserepeket, érmeket, agyagedényeket, maradványokat mozaik kövezetből, melynek közepén a lyrán játszó Orpheus állatoktól körülvéve látható, és Victorinus-kori sárga rézérmeket 286-ból találtak. Az ásatásokat folytatják.

— Delos Szigetén a franczia régészeti iskola Homolle vezetése mellett egy házat ásott ki, mely építészéti és belberendezésre nézve egészen a pompeii házakhoz hasonlít.

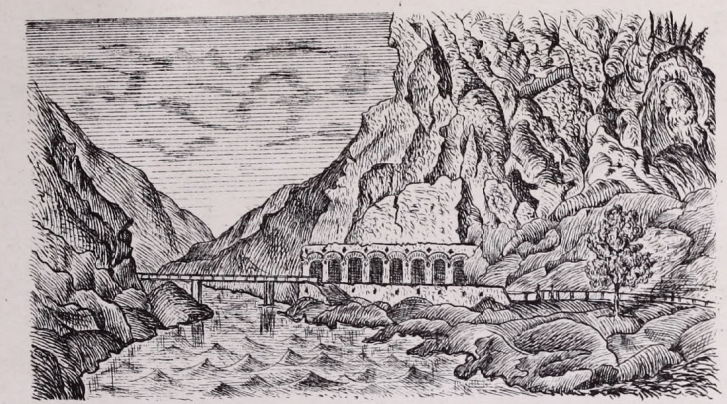

1. Ábra.

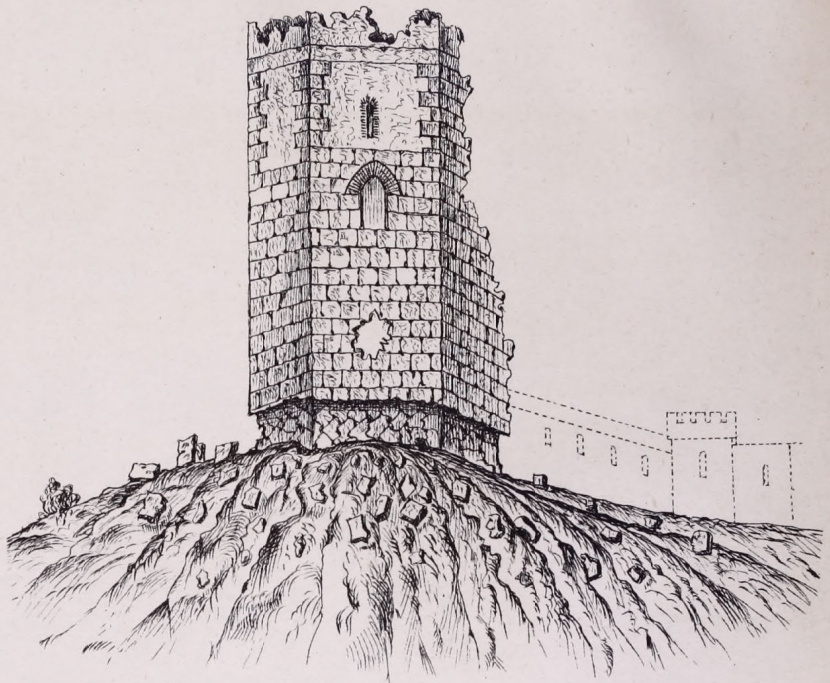

2. Ábra.

Melléklet az „Értesitő" VI. kötete IV^ik füzete 161. s.a.k lapjához.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Figyelmeztetés

a társulat tagjaihoz!

Miután **Odor Samu** *társulati pénztárnoknak sokszoros felhívása a tagdíj hátralékok befizetése iránt eredménytelen maradt, s a társulat kint heverő követelése tetemes levén, mintegy* **harmadfél ezer forint**; *a j. évi junius hóban tartott közgyülés utasítása folytán a választmány elhatározta a hátralékok behajtását* **a legszigorúbban** *foganatba vétetni, s a jövőre nézve azon tagoknak, kik tagdíjaikat pontosan be nem szolgáltatják,* **a társulati „Értesitő" nem fog megküldetni,** *mely eljárás az alapszabályok értelmében azért nem zárja ki a további tagkötelezettséget. Különösen figyelmeztetnek tehát a hátralékosak, hogy kötelezettségeiknek* **f. évi deczember hó 31-ig** *annál bizonyosabban eleget tegyenek, mert ellenkező esetben* **a tagdíj-behajtás bírói úton fog a legszigorúbban eszközöltetni.** *A tagdíjak* **Odor Samu** *társulati pénztárnokhoz Temesvár, belváros, megyeház küldendők.*

Temesvárott, 1880. október 15.

A társulati választmány.

Előfizetési felhivás

a

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ

1880-ik évi folyamára.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történelemkedvelő honfi vagy honleány, 100 frt alapitványnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíjilletékkel, ha belépési szándékukat kijelentik Ormós Zsigmond társulati elnöknél, vagy Pontelly István titkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed, de továbbra is fenmarad, ha a kilépési szándék kellő időben be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1880. márczius 31.

Pontelly István,
titkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reclamátiók, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések a szerkesztő titkárhoz intézendők.

A történelmi és régészeti társulat temesvári s vidéki tagjai tisztelettel felkéretnek, hogy időközben változó lakásaikat a titkári hivatalban (Temesvár, belváros, Seminarium) a füzetek pontos kihordatása és szétküldetése tekintetéből, bejelenteni szíveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzetek nem fognak pótoltatni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat titkári hivatalnál megrendelhetők:

1. Történelmi és régészeti „Értesítő“ 1875. I. évfolyam II. IV. füzet.
2. Történelmi és régészeti „Értesítő“ 1876. II. évfolyam IV. füzet.
3. Történelmi és régészeti „Értesítő“ 1877. III. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és régészeti „Értesítő“ 1878. IV. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és régészeti „Értesítő“ 1879. V. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
6. Miletz János: Gizela királyné élete. 12 ív 8-ad rét. Ára 1 frt 20 kr.
7. Történelmi és régészeti „Értesítő“ 1880. VI. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
8. Miletz János: Temes és Arad vármegyék történelmi és régészeti emlékei. Ára 30 kr.
9. Miletz János: Chronologiai adatok a magyar királyok tartózkodásáról Temesvárott. Ára 20 kr.
10. Miletz János: Temesvár hadászati jelentősége $4^1/_4$ ív. Ára 40 kr.
11. Dr. Szentkláray Jenő: Torontáli őstelepek a Tisza mentén. Ára 30 kr.
12. Miletz János: Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei. Ára 20 kr.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként jan. ápr. jul. okt. hónapokban.

Vázlata

a Serban hegy oldalán a „Padina Pestere" völgyben lévő csepkő barlangnak.

Alaprajz C. D.

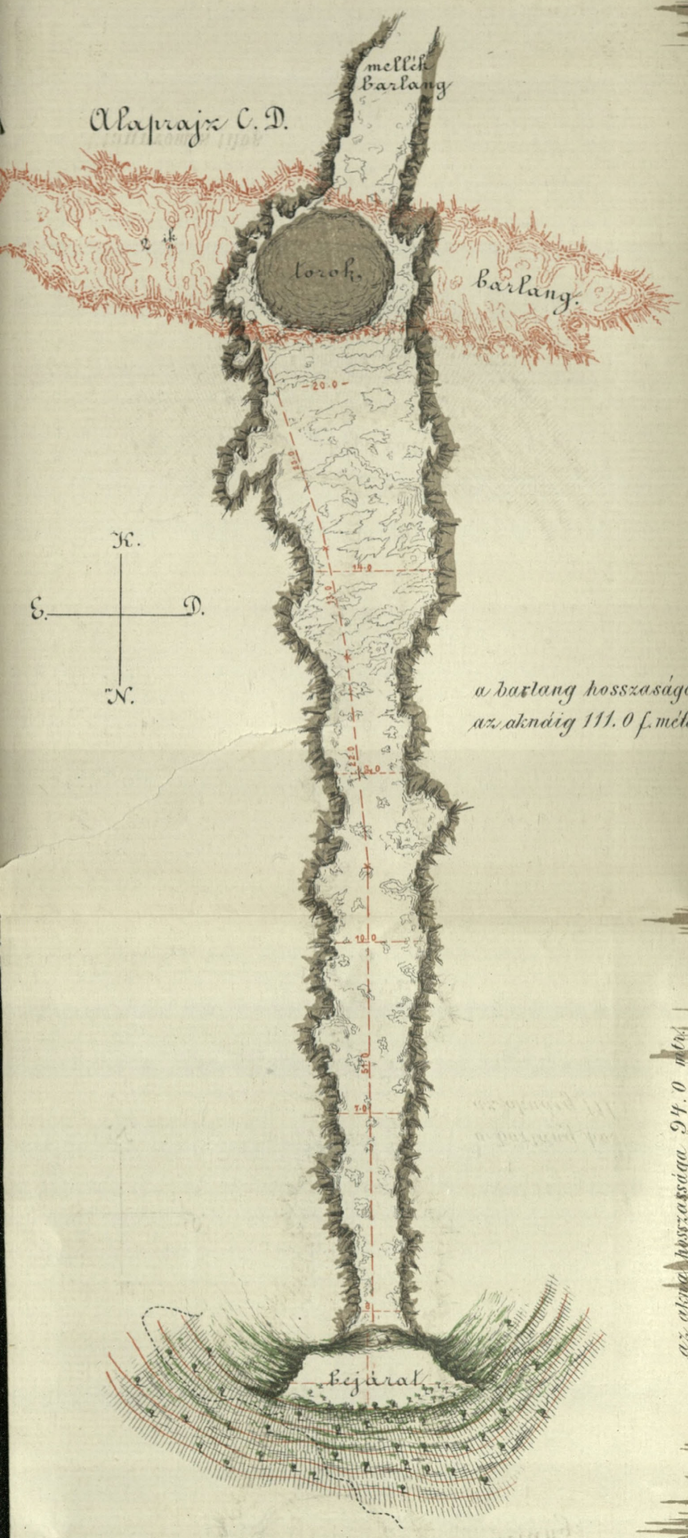

Hosszmetszet

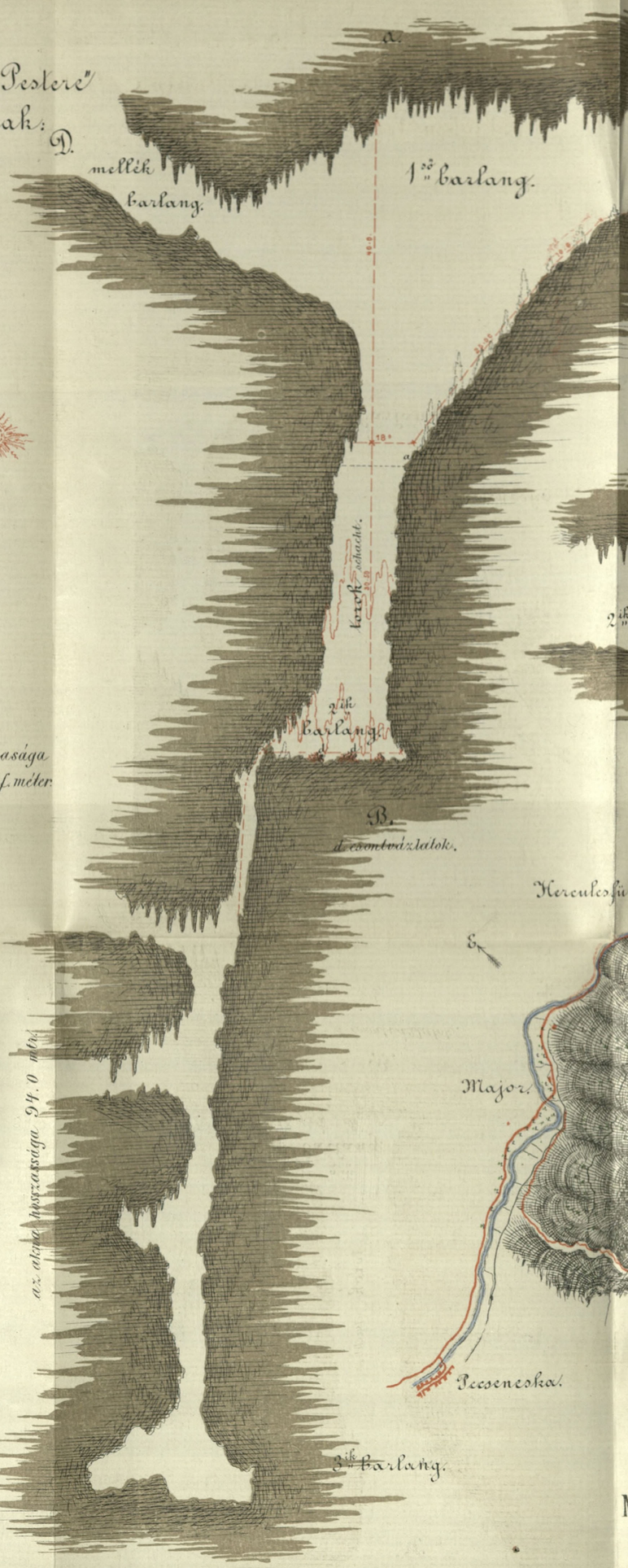

Herculesfürdön, 1880 április hó 28án

felvette

Báró Barcó Ede

m. k. fürdőgondnok.

MELLÉKLET az „ÉRTESITŐ" VIik KÖTETE 121 és KÖV. LAPJAIHOZ.

Utánnyomás tilos.

Köre rajz. és nyom. Beránek J. Temesvárott.